حلیم یارقین
حمل آیی- 1400-ییل
مارچ آیی- 2021-ییل

افغانستان اؤزبېک خلق آغزه‌گی ایجادی‌نینگ تؤپلش و اؤرگه‌نیش تاریخیدن[1]

اؤزبېک خلقی جدا بای ایسکي مدنیت و شو بیلن بیرگه اولکن فولکلور خزینه‌لرگه ایگه دیر. بو بایلیکلرنی علمي یؤسینده اؤرگه نیش، تحقیق و تحلیل ایتیش مراقلی و فایده‌لی ایشلردن دیر.

مقاله عنوانی: افغانستان اؤزبېک خلق آغزه‌گی ایجادی‌نینگ تؤپلش و اؤرگه‌نیش تاریخیدن

کلید سؤزلر: افغانستان اؤزبېکلری، فولکلور شناسلیک، خلق آغزه‌کی ایجادی، آغزه‌کی ایجاد ژانرلری، تؤپلش یؤریغی، اتنوگرافی.

هدف: افغانستان اؤزبېکلری آغزه‌کی ایجادی نینگ تؤپلش تاریخینی باسمه و یازمه بېلگیلر اساسیده ایزلش و تېکشیریش. قاله بېرسه اونینگ اؤتمیشی، بوگونگچه بجریلگن ایشلر، باسیلیب چیققن اثرلر همده محنت چېککن تحقیقاتچیلر و ایشلری بیلن قیسقچه تانیشیش.

---

[1] بو مقاله، اؤزبېکستان فنلر اکادیمیه□ی علیشېر نوایی نامیده‌گی□یل و ادبیات انستیتو□ی نینگ "□یل و ادبیات" ژورنالیده، افغانستانده ایسه آیدین ژورنالی نینگ بیرینچی□انیده با□یلیب چیققن.

افغانستان اؤزبېک خلق آغزه‌گی ایجادی‌نینگ تؤپلش و اؤرگه‌نیش تاریخیدن

اؤزبېک خلقی بای ابسکي و تاریخي مدنیت و شو بیلن بیرگه اولکن فولکلور خزینه‌لرگه ابگه دیر. بو بایلیکلرنی علمي یؤسینده اؤرگه نیش، تحقیق و تحلیل ابتیش مراقلی و فایده‌لی ایشلردن بیری دیر.

منبعلرنینگ کوزه‌تیلیشیچه، افغانستان اؤزبېکلری آغزه‌کی ایجادی اؤرنکلرینی تؤپلش و اؤرگه‌نیش ایشلری دستلب چېت ابللیک تحقیقاتچیلر ارقه‌لی باشلنگن. بو ایشنی ابسه افغانستان تحقیقاتچیلری بیر مونچه کېینراق باشله‌گنلر. بو یوزدن، اوشبو ساحه‌ده قیلینگن ایشلرنی ایکی أیری تؤپ(دسته، گروه)ده بېلگیلش ممکن:

I. چېت ابللیک فولکلورشناس و تحقیقاتچیلر بجرگن ایشلر؛

II. افغانستانلیک فولکلور تحقیقاتچی و تؤپلاوچیلری ایشلری.

ابندی بولرنینگ بجرگن ایشلری بیلن قیسقچه تانیشیب چیقه‌میز.

I . چپت اپللیک فولکلورشناس و تحقیقاتچیلر بجرگن ایشلر:

1. گونار ولفرید یارینگ:

افغانستان اؤزبېکلری آغزه‌کی ایجادی اؤرنکلرینی تؤپلش و اؤرگه‌نیش ایشلریگه قیزیقیب، تؤپلب اؤرگنگن بیرینچی عالم سویدن‌لیک دیپلمات و تورکولوگ **گونار ولفرید یارینگ (Gunnar Valfrid Jarring/ 12- اکتوبر، 1907- 29- می، 2002-ییل)** دیر. او، بوندن چمه‌سی یوز ییل بورون جنوبی تورکستان/ شمالی افغانستان، شرقی تورکستان/اویغورستان و شمالی تورکستان/روسی تورکستان‌گه سفر قیلدی. یارینگ اوشبو سفر آقیمیده ایسلنگن منطقه‌لر، جمله‌دن جنوبی تورکستان‌نینگ تورکي خلقلری، اولرنینگ فولکلوری، أینیقسه آغزه‌کی ایجادی بؤییچه ایزله‌نیش و تحقیقات ایشلرنی آلیب باردی.

گونار یارینگ افغانستانگه سفر قیلیب، جنوبی تورکستانده بیر مدت قؤنب اندخوی، شبرغان، مزارشریف، قؤندوز و بغلان کبی شهرلرنی یقیندن کؤردی. او، أینیقسه جنوبی تورکستان اؤزبېکلری و اؤزبېک اوروغلری ترقه‌لیشی، یېرلشگنی و تصنیفی بیلن قیزیقیب، تحقیقات و معلوماتلرینی **"افغانستانده‌گی تورک قبیله‌لری‌نینگ ترقه‌لیشی تؤغریسیده: دستلب تصنیفلشگه اورینیش"** عنوانلی أیری بیر رساله ده یازیب نشرقیلدی.[2]

---

[2] تورکهای افغانستان/بیرینچی مقاله، یارینگ، گونار، جلایر عظیمی ترجمه سی، خراسان انتشارات موسسه سی، کابل: 1392، ص 1-116. (بو ترجمه نینگ ایریم بؤلیملری1996-97-ییللری مزارشریفده یولدوز و یاغدو جریده‌لریده باسیلیب چیققن. بو رساله نی رحمتلی داکتر برنا آصفی هم فارسچه‌گه اؤگیرگن اېدی. اونی بیرینچی قتله کاظم امینی (نشرات جریده آزاد میمنه،

بوندن تشقرى، يارينگ‌نينگ قيمتلى ايشلريدن بيرى، افغانستان اؤزبېكلرى آغزه‌كى ايجادى اؤرنكلريدن بير قنچه‌سينى يازيب آليب، نشر قيليشى دير. او، أينيقسه اندخوى اؤزبېكلرى آغزه‌كى ايجاديدن بير قنچه اېرتكلرنينگ راويلر تيليدن، علمي يۈريق يۈسينده، لهجه اؤزه‌للېكلرينى سقله‌گن حالده يازيب آلدى. كېين بو متريالرنى **"افغانستان تورکستانيدن اؤزبېكچه متنلر، لغتلر بيلن"** عنوانى آستيده تورکوم تۈپلملر شكلده، ميلادي 1938- ييلى نشر قيلدى.[3]

چېت اېللېك تحقيقاتچيلردن، بورونغى شورالر حاكميتى زمانيده متخصص، مصلحتچى و تيلماج صفتيده اؤزبېكستان، تاجيكستان، آذربايجان و باشقه جمهوريلردن افغانستانگه كېلگن تحقيقاتچيلر هم بار. اولردن دكتور عارف عثمانوف، نريمان عبدالله‌ييف، دكتور عبدالعزيز عبدالظهوروف، طلعت صالح‌ييف، دكتور نعمت جان محكموف، پروفيسور دكتور محمد قول جۈره‌ييف، ابوسيد عبدالله‌ييف، انور اسماعيلوف،... كبيلر افغانستان اؤزبېكلرى تيلى، ادبياتى و فولكلورى بۈييچه تحقيقات قيليب، رساله و مقاله‌لر يازگنلر. اولردن أيريملرى:

2. نريمان عبدالله ييف (فيلالوگ): او نفت و گاز ساحه‌سيده كۆپ ييللر تيلماج صفتيده شبرغان، سرپل، آقچه، اندخوى و مزارشريف شهرلريده يشه‌دى. عين كېزده، او اوشبو منطقه‌لر اؤزبېكلرى تيلى و

← 1390/ ميلادى 2012) و ايكينچى يۈله عبدالغفور پويا فاريابى، "تاک" نشرياتى ارقه‌لى هجري 1391-ييلى كابلده نشر قيلگنلر.

[3] افغانستان تورکستانيدن اؤزبېكچه متنلر، لغت بيلن، يارينگ، گونار تامانيدن، لېزيک: ميلادي 1938-ييل. و: افغانستان تورکستانيدن اؤزبېكچه متنلر، لغت بيلن، يارينگ، گونار، لوند/ سويدن: ميلادي 1938-ييل.

فولکلوری بیلن قیزیقیب، اؤرنکلرینی تؤپله‌دی. او، بیرینچی بؤلیب، افغانستان اؤزبېکلری تیلینی اؤزبېکستان ادبې تیلیدن فرقلی اؤله‌راق بیر شیوه صفتیده اؤزبېکستان مطبوعاتیده تانیتدی. او، بو تحقیقاتینی اساساً افغانستان اؤزبېکلری آغزه‌کی ایجادی اؤرنکلری نېگیزیده مستند تحلیل اېتدی. او، مقاله‌سیده سرپل و شبرغان اؤزبېکلری لهجه‌سیده‌گی 25 ته شعر، مقال و عباره همده 19 ته جماغنی اؤرنک کېلتیریب، اؤز نظرینی **"افغانستان اؤزبېک شیوه‌لری"** عنوانلی مقاله‌سیده تحلیلی بیان اېتدی.[4]

بوندن تشقری، نریمان عبدالله‌ییف، افغانستان اؤزبېکلری آغزه‌کی ایجادیدن ایکی مهم تؤپلم هم توزگن:

– افغانستان اؤزبېلکلری مقاللری. بونده چمه‌سی 5000 ته آته‌لر سؤزی تؤپلنگن. (حالی باسیلمه‌گن)؛

– افغانستان اؤزبېکلری آغزه‌کی ایجادیده‌گی قرغیشلر و سؤکیشلر. بو تؤپلم هم باسیلمه‌گن.

3. دکتور عارف عثمانوف: دکتور عارف عثمان کؤپ ییللر افغانستانده تیلماج و مشاور صفتیده ایشله‌گن. شو مدتده، پشتو تیلده متخصصلیگیدن تشقری، افغانستان اؤزبېک و تورکمن تیلی، ادبیاتی و مدنیتی بیلن هم قیزیقدی. او، اوشبو موضوعلرده کؤپلب مقاله، رساله و کتاب مؤلفی دیر.

دکتور عارف عثمان‌نینگ افغانستان اؤزبېک خلق آغزه‌کی ایجادیگه تېگیشلی مهم ایشلریدن بیری، اونینگ **"خلق تفکری"** عنوانلی

[4] افغانستان اؤزبېک شیوه‌لری، عبدالله ییف، نریمان، اؤزبېک تیلی و ادبیاتی ژورنالی، تاشکېنت: 1976–ییل، 4–سان، 68–72– بېتلر. افغانستانده عرفان مجله سی، 1357–ییل، دلو آیی،72–78–بېتلر.

مهم کتابی دیر. بو کتابده (2872) ته مقال، عباره/ دپیم و مقوله تۆپلنگن و برچه‌سی عبدالحمید عاطف ارقه‌لی دری و پشتو تیللرگه هم اۆگیریلگن. کتاب هجري 1359- ییلی باسیلیب چیققن.[5]

4. پروفیسور دکتور اینگه بورگ بالدوف: اوروپالیک تورکولوگلردن خانیم اینگه بورگ اوزاق کېزلردن بېری، افغانستان اۆزبېک و تورکمنلری تیلی، فولکلوری و اتنوگرافیسی بۆییچه ایزلب، تحقیقات قیلیب کېلماقده. او، افغانستان اۆزبېک و تورکمن تیلی و لهجه‌لرینی اۆرگه‌نیش آقیمیده، ساحوي ایزله‌نیشلر اوچون اۆزبېک و تورکمنلردن ایکی أیری گروپ توزیب، خلق تیلیدن جدا کۆپ سۆزلرنی یازیب آلدی.

قاله بېرسه او، اولرنینگ آغزه‌کی ایجادی و موسیقی صنعتیگه ده قیزیقیب، اولرنی تۆپلب نشر قیلدی:

- افغانستاندن اۆزبېکچه فولکلور قۆشیقلر، پروفیسور دکتور اینگه بورگ بالدوف، میلادي 1981.

- مهاجرت و اوروش‌نینگ آغزه‌کی تاریخی، شمالی افغانستانده‌گی 20- عصرنی اېسلش، دکتور اینگه بورگ بالدوف.[6]

5. تورکیه‌لیک عالملر و تحقیقاتچیلر: تورکیه‌لیک عالملر و تحقیقاتچیلر هم سۆنگگی ییللرده افغانستان تورکلری تیلی و فولکلوری بیلن قیزیقیب کېلماقده‌لر. فولکلور بۆییچه دکتور یاشار کلافت قایا

[5] خلق تفکری(دخلکو تفکر)، عثمانوف، عارف، تیلماج و مهتمم عبدالحمید عاطف، افغانستان علوم اکادمیسی نشری، دولت باسمه خانه سی، کابل: 1359.

[6] سایت انترنتی:

(اؤزبېک خلق اینانلری)؛ دکتور رجب البیره‌ک ی (افغانستان تورکلری)؛ تېمور خوجه اؤغلو(جماقلر–قیوم عزیزی تؤپلمی اساسیده)؛ مولود گول تېگین (تیل)، سواش شاهین (آغزه‌کی ایجاد)؛ اکوز، مرات (موسیقی) کبیلرنی اپسلش ممکن. اولردن أیریملری:

– افغانستان اؤزبېک آغزلرینده قوللـه‌نیلن ظرف–فعل اپکلری، سواش شاهین، تورک بیلیمی ارشتیرمه‌لری، 2016–ییل[7]

– آسیابادن[سرپل ولایتی] اؤزبېک تورکچه‌سی متنلری: گرامر، متنلر و اکترمه‌لر، سؤزلیک، مولود گول تېگین، انقره: 2000.

– افغانستان اؤزبېکچه‌سی–تورکچه‌سؤزلیک، مولود گول تېگین، محمد آصف یؤلداش، استانبول: 2002.

چېت اپللیکلرنینگ تحقیقات ایشلری و اثرلری بیز اپسله‌گنلردن کؤپ بؤلیشیگه شک یؤق. بیز امکانیمیز باریچه، شونچه‌لرنی تانیتیشگه اؤلگورالدیک.

II. افغانستانلیک فولکلور تحقیقاتچی و تؤپلاوچیلری ایشلری

افغانستان عالملر و تحقیقاتچیلری اساساً، 1357– ییلی ثور اؤزگریشیدن سؤنگ خلق آغزه‌کی ایجادینی تؤپلش، اؤرگه‌نیش و مطبوعاتده ترقه‌تیشگه باشله‌دیلر، دېسک تؤغری بؤله‌دی. اوندن بورون، رسمی مطبوعاتده امکانیت جوده آز و یؤق درجه‌سیده اپدی.

بیراق افغانستان رسمی مطبوعاتیده، افغانستان اؤزبېک و تورکمنلری تیلی، ادبیاتی و عموماً پارلاق مدنیتی حقیده بیرینچی

[7] https://dol.org/10.17133/tubar 234988

تورکوم مقاله‌لرنی دکتور شرعی جوزجانی "فرهنگ ملی خلقهای اوزبیک و تورکمن، بخش جدایی ناپذیر فرهنگ ملی ماست" عنوانی آستیده "پرچم" جریده‌سینینگ اوچ سانیده نشر قیلدی.[8]

شونینگدیک، دکتور شرعی جوزجانی اؤزبیک و تورکمنلر فولکلوری حقیده اؤزه‌ل مقاله‌سی 3 بؤلیمده، افغانستان اطلاعات و کلتور وزیرلیگی، فولکلور ریاستی ژورنالی بؤلمیش "فولکلور" مجله‌سیده نشر قیلدی.[9]

بو مقاله‌لر، هرچند خلق آغزه‌کی ایجادی‌نینگ تخصصی و مسلکی اثری بؤلمسه- ده، کرونولوژیک نقطه نظردن اولر اؤزبیک خلق آغزه‌کی ایجادینی رسمي مطبوعاتده تانیتیشده دستلبکی تاریخي فاکتیک اثرلر سنه‌له‌دی.

محمد ظاهرشاه حاکمیتی‌نینگ سؤنگگی ییللریده (هجري 1350-ییل) رادیو افغانستانده 15 دقیقه‌لیک اؤزبیکچه و تورکمنچه پروگرامی آچیلدی. منه شو آزگینه امکانیتدن فایده‌له‌نیب، خلقیمیزنینگ آغزه‌کی ایجادی بؤییچه تغین بیرآز ایشلر قیلیندی. پروگرام ایشلاوچیلری ایستکلری بؤییچه، تیلداشلریمیز آغزه‌کی ایجادنینگ تورلی اؤرنکلرینی یازمه یؤسینده رادیوگه ییباریب توردیلر، رادیودن ایسه ترقه‌لیب توردی. بو کیچیک توینیک هم، سردار محمد داودنینگ 1352- ییلی، سرطان آییده‌گی کودتاسیدن سؤنگ یاپیلدی.

---

[8] پرچم هفته‌لی، 7- سان، پنجشنبه 5-ثور، 9- سان، 16- ثور و 10-سان، 23-ثور، هجري 1347-ییل.

[9] نگاهی به فولکلور خلق اوزبیک و تورکمن، سید عبدالحکیم شرعی جوزجانی، مجله فولکلور، 1352، شماره یکم جوزا و سرطان، ص 45-54.

1357-ییلی ثور کودتاسی طفیلی دولت توزومی و تورموش‌نینگ برچه‌ساحه‌لریده تورلی اۆزگه‌ریشلر و ینگیلیکلر یوز ببردی. جمله‌دن انقلابی کېنگش‌نینگ (4-یارلیغی/فرمانی) بیلن افغانستانده یشاووچی برچه ملیتلرگه آنه تیللریگه مکتب اۆقیش، مطبوعات و رادیو-تلویزیونده نشرات، علمي و مدني مرکزلرده تحقیقات ایشلر آلیب باریش کبیلرگه رخصت بېریلدی. بو، چیندن ده تیل و ادبیاتیمیز رواجی و یوکسه‌لیشی، تاریخ و مدنیتیمیزنی اۆرگه‌نیش و تانیتیشده کته تاریخی بوریلیش بۆلدی.

شو تاریخدن باشلب، کابل پایتخت و اۆزبیک و تورکمنلر یشه‌یدیگن منطقه‌لرده مکتبلرده باله اۆز آنه تیللریده اۆقیشی؛ معارف وزیرلیگیده اۆقوو کتابلر یازیشی؛ یولدوز و گوراش جریده‌لری مطبوعات کۆکیده چیقیشی؛ رادیو-تلویزیونده اۆزبېکچه و تورکمنچه نشراتی؛ افغانستان علوم اکادمیسیده تحقیقات مرکزی و کابل بیلیم یورتی، تیل و ادبیات فوکولته‌سیده اۆزبېک بۆلیمی آچیلیشی؛ رساله و کتابلر باسیلیب چیقیشی؛ اۆنلب شعري، ادبي، علمي و موسیقی ییغینلرگه قوله‌ی شرایط و امکان یره تیلدی.

شو کېزگچه، خلقیمیزنینگ آغزه‌کی ایجادلری اساساً تورلی قووانچلی، قیغولی یا باشقه مراسملرده بخشیلر، قۆشیقچیلر، کسبه اهلی، دهقانلر، خاتین-قیزلر ارقه‌لی اۆقیلیب، اېسله‌نیب کېلردی. بو بایلیکلر نسلدن-نسلگه ماهر اجراچیلر و بیلیمدانلری ارقه‌لی اۆرگه‌نیلیب، کېله‌جک نسللرگه یېتکه‌زیلردی.

ینگی قوله‌ی شرایطده اېسه اۆزبېک فولکلوری، جمله‌دن خلق آغزه‌کی ایجادی بیلن قیزیققن أیریم تیلداشلریمیز اوشبو خزینه

اؤرنكلرينى تؤپلش و تحقيقاتگه باشلەديلر. تؤپلنگن اؤرنكلر مطبوعات و كتابلرده باسيليب چيقه بېردى.

بو يؤنەليشده ايشلر، دولتنينگ تېگيشلى بيران مركزى يؤللنمه و قوله‌يليكلرى اساسيده اېمسدى؛ بلكه عموماً آماتور شكليده بؤليب، تؤپلش و اؤرگەنيش ايشلرى اېسه تؤپلاووچيلر بيليمى، سليقەسى، ذوقى و امكاناتيگه باغليق اېدى. هر حالده، بو كمچيليكلرگه قره‌مه‌ى، دكتور فيض الله ايماق، محمد قيوم عزيزى، رحيم ابراهيم، رضوانقول تمنا، محمد كاظم امينى، حليم يارقين، صالح محمد حساس و نعمت الله يؤلداش كبيلرنينگ بجرگن ايشلرى اعتبارلى اېدى.

منه چمەسى 40 ييلدن آشەراق چؤزيغيده اؤنلب مقاله، رساله، كتاب و تؤپلم چيقيب، خلق آغزەكى ايجاديدن كؤپلب اؤرنكلر يازيب آلينديى. بو اثرلرنينگ ماهيت و مضمونيگه كؤره ايكى تؤپگه بېلگيلش ممكن:

الف) نظري و تحليلي اثرلر؛

ب) آغزەكى ايجاد اؤرنكلرى.

الف) نظري و تحليلي اثرلر: بو تورگوم مقاله‌لرده كؤپراق فولكلور، جمله‌دن آغزەكى ايجاد ترماغى حقيده أيريم تيوريک بيلگيلر و فكرلر بيان اېتيلگن. بو تورگوم مقاله‌لردن أيريم اؤرنكلر:

– **نگاهى به فولكلور اؤزبېک و تورکمن:** سيد عبدالحكيم شرعى جوزجانى. بو مقاله 3 بؤليمده "فولكلور" مجله‌سيده باسيليب

چیققن. اونده نظري معلوماتلردن تشقری، اؤزبېک و تورکمن خلقلری حقیده عمومی بیلگیلر بېریلگن.[10]

– **نگاهی به ادبیات شفاهی خلق اؤزبېک:** حلیم یارقین. بو مقاله 1364–ییلی، کابل بیلیم یورتی اؤتکزگن علمي سیمینارده یازووچی تماندن اؤقیلگن. مقاله‌ده اؤزبېک خلق آغزه‌کی ایجادی‌نینگ مقاللر، عباره‌لر، جوماقلر، اېرتکلر، داستانلر، روایتلر، شعرلر(تورلی قؤشیقلر، أیتیملر، تېرمه‌لر، تورلی مراسم قؤشیقلری، ...)، جمله‌دن خلق تیاتری کبی تورلی ژانرلر، اؤرنکلر بیلن قیسقچه تانیتیلگن.[11]

– **شیوه‌های جمع آوری فولکلور:** دکتور شفیقه یارقین. بو یازووده فولکلور اؤرنکلرینی تؤپلش یؤریقلری، شرطلری، راویلر بیلگیلری، اؤرنکلر تؤلیقلیگی و تؤپلاوچی امانتدارلیگی کبی مهم بیلگیلر ایسلنگن.[12]

– **افغانستان اؤزبېکلری نینگ جوماقلری:** بو اثر، مؤلف محمد قیوم عزیزی‌نینگ (معاون محقق) علمي رتبه‌سیگه یوکسه‌لیش اوچون یازیلگن تحقیقي مونوگراف دیر. افغانستان بیلیملر اکادمیسی‌نینگ علمي کېنگشی تمانیدن تصدیقلنگن، کابل: 1367– ییل.

---

[10] نگاهی به فولکلور اؤزبېک و تورکمن، سید عبدالحکیم شرعی جوزجانی، مجله فولکلور، 1352هـ سال یکم، شماره یکم، جوزا–سرطان، صص 45–54.

[11] نگاهی به ادبیات شفاهی خلق اؤزبېک، حلیم یارقین، مجله فرهنگ مردم، 3–4 نچی سانلر، هجري 1364–ییل. بخش دوم و سوم این مقاله در شماره های دوم و سوم مجله فولکلور چاپ شده است.

[12] http://www.halimyorqin.blogfa.com (یارقین کؤزگو)

– **افغانستان اؤزبېکلری خلق قؤشیقلری،** بو اثر دکتور فیض الله ایماق‌نینگ دکتورلیک علمي تحقیقي رساله‌سی دیر.[13] همده اؤزی‌نینگ نشر اېتگن خلق آغزه‌کی تؤپلملری‌نینگ کیریش قسمیده هم أیریم نظري فکرلرنی یازگن.[14]

– **کوندوز اېلی امام صاحب اېلچی آغزی:** حمیدالله تاداش بو موضوعنی ماسترلیک دوری اوچون مونوگراف تیزی صفتیده تحلیلی ایشله‌گن. غازی بیلیم یورتی، انقره: 2012–ییل.

– **نگاهی به تاریخچه پیدایش ادبیات فولکلوری،** تحقیقاتچی و یازووچی **محمد کاظم امینی،** هم خلقیمیز آغزه‌کی ایجادی حقیده، هم نظري و تحلیلي، همده **"زیبا و یازی"، "بای جؤره" و "دولت کپتان"** حقیده‌گی معلوماتلرنی تؤپلب یازگن. او، تحلیلي معلوماتلری بیلن بیرگه داستانلرنینگ قیسقرتمه‌سینی هم نشر قیلگن.[15]

ب) آغزه‌کی ایجاد اؤرنکلری:

افغانستانلیک فولکلور تحقیقاتچیلر و علاقمندلری‌نینگ کؤپلری، اؤزبېک خلق آغزه‌کی ایجادینی تؤپلش ایشلرینی عموماً آماتور و غیرتخصصی یؤسینده بجرگنلر.

---

[13] افغانستان اؤزبېکلری خلق قؤشیقلری/دکتورلیک علمي تحقیقي رساله، دکتور فیض الله ایماق نهال، تورانتو/کانادا: 2010–ییل.

[14] خلق دردانه‌لری، مولف و مترجم فیض الله ایماق، نشر وزارت اطلاعات و کلتور، کابل: 1359، مقدمه.چاپ دوم، 1382 و چاپ سوم، 1387.

[15] نگاهی به تاریخچه پیدایش ادبیات فولکلوری، جریده فاریاب، 1360؛ زیبا و یازی(روایتهای داستان فولکلوریک و سبزوانها)، جریده فاریاب 136–1369 ییللر؛ بایجوره داستانی، فاریاب جریده‌سی، 1370–ییل و حماسه دولت کپتان، جریده فاریاب، 1371–72–ییل.

بونینگ مهم دلیللریدن بیری، افغانستانده اطلاعات و کلتور وزیرلیگی قاشیده فولکلور ریاستی بۆلگنی بیلن، بو مرکز اصلا عملي-ساحوي ایش اوچون هیچ‌قنداق بیر ریجه، بودجه و متخصصی بۆلمه‌گن و ایش هم قیلینمه‌گن. شو یوزدن، فولکلور تۆپلشده علاقمندلر اوچون مخصوص یۆللنمه‌لر هم بۆلمه‌ی و کورسلر هم دایر قیلینمه‌گن.

شونگه کۆره، فولکلور عشقبازلری اۆزلریچه اۆرنکلرنی تۆپلب، اولرنی تۆپلم شکلده نشر قیلگنلر. عیناً شو یوزدن، تۆپلنگن اۆرنکلرنینگ تیل، لهجه، مضمون و املا کبیلریگه سلیقه‌ای قۆل اوریلیب، اۆزگریشلر کیریتیلیب، نتیجه‌ده اصالتی بوزیلگن. سناقلی ایشلردن تشقری، حتی یازیب آلینگن اۆرنکلرنینگ منطقه، راویلر، تاریخی کبی ضرور بیلگیلری یۆق!

بیراق بو جدّی کمچیلیکلر و قۆپال ینگلیشلرگه قره‌مه‌ی، تۆپلنگن و نشر قیلینگن اۆرنکلر نسبي اهمیتگه اېگه اېکنلیگی بیللی. بو اۆرینده محمد قیوم عزیزی‌نینگ تۆپله‌گن جوماغلری و تۆپلش یۆریغی و اۆزه‌للیکلری، تۆله‌لیگچه علمي طلبلرگه جواب بېره‌آله‌دی. ق. عزیزی اوشبو ایشیده جوماغ‌لرنینگ تیل اصالتی، منطقه، راوی بیلگیلرینی اعتبار بېرگن. بو قیمتلی کتاب 2019- ییل تورکیه ده باسیلیب چیقدی.[16]

سۆنگگی 40 ییلده افغانستان اۆزبېکلری آغزه‌کی ایجادی بۆییچه، شخصي تشبثلر ارقه‌لی تله‌یگینه اۆرنکلر تۆپله نیب، أیریملری کتاب شکلده باسیلیب چیققن. بو ایشده دکتور فیض الله ایماق، صالح محمد حساس، محمد قیوم عزیزی، رحیم ابراهیم و حلیم یارقین‌لرنینگ

[16] مینگ بیر جوماغ/افغانستان اۆزبېک شیوه‌لریدن، محمد قیوم عزیزی و تېمور خۆجه، اۆزبېکچه متن، ایندیکسلر و لغتلر، نورسلطان- "غیلیم" نشری، استانبول: قوتلوق نشری 2019-ییل.

ایشلری سلماقلی دیر. بولر خلقیمیز آغزه‌کی ایجادی‌نینگ تورلی اؤرنکلرینی تؤپلب کتاب، رساله همده تورکوم مقاله‌لرده نشر قیلگنلر.

اوندن تشقری، افغانستان ملی رادیو–تلویزیونیده‌گی اؤزبیک پروگراملری همده یولدوز، وطندار، فاریاب و آیدین کبی نشریه‌لرده هم جدا کؤپ خلق ایجادی اؤرنکلری ترقه‌تیلگن.

أیریم مهم کتابلر:

دکتور فیض الله ایماق تؤپلملری:

1. سوزوان، "زر قلم" نشری، تاشکینت: 2003–ییل.
2. سرودهای شفاهی اوزبیکان افغانستان، تورانتو: 2012–ییل. شو اثر، غضنفر بنیادی نشری، کابل: 1393.
3. افغانستان خلق قؤشیقلری، غضنفر بنیادی نشری، کابل: 1393.
4. خلق دردانه‌لری، مولف و مترجم فیض الله ایماق، نشر وزارت اطلاعات و کلتور، کابل: 1359، مقدمه. چاپ دوم، 1382 و چاپ سوم، 1387.

صالح محمد حساس تؤپلملری:

1. ضرب المثللر یا مقاللر(3 ییل دوامیده اساساً فاریاب ولایتی دولت آباد تومنی اؤزبیکلری تیلیدن تؤپلنگن چمه‌سی 2200 ته مقال، عباره و اتمه دن عبارت)، مزارشریف: 1384.

2. سبزوان قؤشیقلر(قیزلر و خاتینلر أیتیب یورگن 488 پرچه سبزوان دیر)، مزار شریف: 1385.

3. قیزلر و قۆشیقلر (فاریاب– دولت آباد قیزلری کویلب یورگن قۆشیقلر تۆپلمی)، مزارشریف: 1387.

4. جوماقلر (بو اثرده همه‌سی بۆلیب 535 ته جوماق تۆپلنگن)، مزارشریف: 1389.

5. متللر و قیزیقتیرمه‌لر(اثرده 10 ته اپرتک (متل/افسانه)، بیر مونچه "کپلین سلاملر" اۆرین آلگن)، مزار شریف: 1392.

6. آته‌لر سۆزی، عقل نینگ کۆزی، مزار شریف: 1392. بو تۆپلم 3 بۆلیمدن عبارت :

الف) مقاللر: بونده چمه‌سی 4000 ته مقال بار.

ب) کنایه‌لر(کتره‌لر): بو بۆلیمده کنایی لحن بیلن أیتیله دیگن مقاللر و عباره‌لر اۆرین آلگن.

ج) اشاره‌لر (ایملر) و قیسقه‌سۆزلر: بو بۆلیمده کۆپراق عباره‌لر (فرازیولوژی‌لر) مقاللر بیلن اره‌لش، الفبا ترتیبی اساسیده جایلشگن.

7. متللر و قیزیقتیرمه‌لر(اپسکی اپرتکلر/افسانه‌لر تۆپلمی)، مزار شریف: 1391.

محمد حلیم یارقین اثرلری:

1. بازیهای عامیانه اوزبیکان جوزجان، ثبت و نگارش حلیم یارقین، ریاست عمومی امور ملیتها، کابل: 1369.

بو کتاب اساساً 107 ته تورلی یاش، جنس و موسملرده اۆینه‌له‌دیگن اۆزبپک اۆیینلریدن عبارت دیر. اولردن بیر تۆپ اۆییلر آقیمیده شعرلر، جوماقلر و سبزمنلر کبی آغزه‌کی ایجاددن أیتیله‌دیگن اۆرنکلر هم بار.

2. اؤزبیک تیلی فرازیولوژیک سؤزلیگی، محمد حلیم یارقین، خراسان انتشارات موسسه‌سی، تهران: هجري قویاش 1392/میلادي 2013 بو اثر، افغانستان اؤزبیکلری تیلیده‌گی (2918) ته عباره/دییم تؤپلمی دیر.

3. اطلس اتنوگرافی اقوام ولایت جوزجان، پژوهش و نگارش محمد حلیم یارقین، غضنفر بانک نشری، کابل: هجري قویاش 1389/میلادي 2010. بو کتابده جوزجان و سرپل اؤزبیکلری آغزه‌کی نینگ بیر تله ی اؤرنکلری بار.

4. افغانستان اؤزبیکلری، أینیقسه سرپل ولایتی اؤزبیکلری فولکلور بایلیکلریدن ۱۰ دن آرتیق مقاله مطبوعات و انترنت ترماقلریده نشر بؤلگن. أیریم مهملری قوییده‌گیلرچه:

فولکلور مقاله لر فهرستی:

1. آشهای خمیری، حلیم یارقین، مجله فرهنگ مردم، 1362، شماره سوم.

2. نذرهای بی‌بی در جوزجان، حلیم یارقین، فرهنگ مردم، 1362، شماره اول.

3. نگاهی به ادبیات شفاهی خلق اوزبیک، حلیم یارقین، فرهنگ مردم، 1364، شماره 3-4.

4. بخشی و بخشیگری چیست؟، حلیم یارقین، فرهنگ مردم، 1364، شماره دلو-حوت و "یولدوز" 1363-64،

5. "رب من" یا "رمضانی" آیین ویژه اوزبیکها، حلیم یارقین، مجله ملیتهای برادر، 1365، شماره سوم.

6. نشانه هایی از تاریخ در فولکلور اوزبیکها، مجله ملیتهای برادر، 1366، شماره های چهارم و پنجم.

7. سمنک پزی سنتی از باستان، حلیم یارقین، فرهنگ مردم، 1367، شماره های 3-4.
8. خاتین-قیزلر مسأله سی خلق مقاللری کؤزگوسیده، حلیم یارقین، یولدوز جریده سی، 1364، 15- سرطان سانی.
9. ویژگیهای موسیقی فولکلوری اوزبیکان افغانستان، حلیم یارقین، روزنامه بیدار، 1381، شماره های 34، 35 و 36.
10. ضرب المثللرنینگ بدیعی خصوصیتلری، حلیم یارقین، مجله ملیتهای برادر، 1369.
11. اؤزبیک خلق روایتلری، حلیم یارقین، یولدوز جریده‌سی، 1365.
12. سیمای نوایی در قصه های اوزبیکی، حلیم یارقین، جوزجان جریده‌سی، 1372، 4-حوت سانی

رحیم ابراهیم:

تورلی آغزه‌کی ایجاد اؤرنکلرینی 1352- ییلدن باشلب "فرهنگ مردم" مجله‌سی همده فاریاب جریده‌سیده نشر قیلگن. اولردن مهملری:

1. 3000 ته مقال، عباره و مقوله (کتاب شکلیده چاپ بؤلگن؟)
2. بیر نیچیته ابرتک (قره خان تؤپلمی، تعلیمی انتشارات موسسه‌سی، کابل: 1395-ییل)

محمد کاظم امینی

تانیقلی تحقیقاتچی و یازووچی **محمد کاظم امینی** هم خلقیمیز آغزه‌کی ایجادی حقیده هم نظري و تحليلي و هم داستانلر قیسقرتمه‌سی همده اولرگه تېگیشلی سبزوانلر و قؤشیقلرینی نشر قیلگن:

۱. نگاهی به تاریخچه پیدایش ادبیات فولکلوری.جریده فاریاب .۱۳۶۰.
۲. زیبا و یازی(روایتهای داستان فولکلوریک و سبزوان‌ها). ۱۳۶۹-۱۳۶۰ جریده فاریاب.
۳. بای جوره داستانی(روایت فوکلوری وخلاصه داستان و قۆشیق ها). سال۱۳۷۰.جریده فاریاب.
۴. حماسه دولت کپتان(روایات،خلاصه داستان و قۆشیق‌ها). این داستان در(۴۰)شماره نشرشد۱۳۷۱-۱۳۷۲.

نتیجه:

افغانستان اۆزبېک خلق آغزه‌کی ایجادی بای خزینه‌گه اېگه. بو خزینه اۆرنکلری چمه‌سی سۆنگگی 80 ییل چۆزیغیده، چېت اېللیک فولکلورشناس تورکولوگلری همده افغانستانلیک تحقیقاتچیلر ارقه‌لی تحقیق اېتیلیب، تۆپلنگن. تۆپلنکن بو اۆرنکلرنینگ سناقلیلریدن تشقری، دېیرلی برچه‌سی اماتور و فولکلور عشقبازلری ارقه‌لی عملگه آشیریلگن. شونینگ اوچون، تۆپلملرنینگ اهمیتینی کمسیتمه‌گن حالده، اولرنینگ کۆپی علمي معیارلرگه ماس بۆلمه‌ی، بلکه عامه باب یۆسینده باسیلیب چیققن.

اوندن تشقری، هم دولت تیزیمیده و هم بیلیم یورتلری و علمي تحقیقات مرکزلریده خلقیمیزنینگ بو بایلیگینی تۆپلش اوچون بېلگیلنگن ریجه و امکانیت بۆلمه‌گن. شو یوزدن، کۆپلب اۆرنکلر تۆپلنمه‌گن و حتی أیریملری (اۆرنک اوچون بخشیلر ارقه‌لی داستانچیلیک) یۆقالماقده. آینیقسه کېکسه راویلر عالمدن اۆتیب، بیلگن

قیمتلی اۏرنکلری یازیب آلینمسدن، اۏزلری بیلن آلیب کېتکنلر و کېتماقده‌لر . بو کته یۏقاتیش، البته.

فولکلور ایشلریگه تېگیشلی دولت اداره‌لری، برچه بیلیم یورتلری‌نینگ تیل و ادبیات بۏلیملری‌نینگ حرمتلی استادلری همده تورلی مدني اویوشمه‌لر، خلقیمیزنینگ اوشبو قیمتلی بایلیگیگه اعتبار بېریشلری کېره‌ک. بو بایلیکلر، زمان بۏرانلری و تکنالوژی یوریشی طفیلی یۏقالمسدن، معلوم ریجه‌لر و علمي یۏریقلر اساسیده ایزله‌نیب، تۏپله‌نیشی کېره‌ک. بو ایشده، أینیقسه بیلیم یورتلری اۏقووچیلر و استادلری‌نینگ اولوشی کته دیر. اوشبو بایلیک اۏرنکلری بۏییچه علمي مونوگرافلر و ترفیع تیزسلر ایشلرینی، ساحوي تدقیقات نېگیزده کېنگ کۏلمده یۏلگه قۏییش جدا مهم دیر.

بولاقلر و منبعلر:

1. تورک‌های افغانستان/بیرینچی مقاله، گونار یارینگ، جلایر عظیمی(داکتر سعید عظیمی) ترجمه‌سی، خراسان انتشارات موسسه‌سی، کابل: 1392. (بو ترجمه‌نینگ أیریم بۏلیملری1996-97-ییللری مزارشریفده یولدوز و یاغدو جریده‌لریده باسیلیب چیققن. بو رساله‌نی رحمتلی داکتر برنا آصفی هم فارسچه‌گه اۏگیرگن ایدی. اونی بیرینچی قتله محمد کاظم امینی (نشرات جریده آزاد میمنه، 1390/ میلادي 2012) و ایکینچی یۏله عبدالغفور پویا فاریابی، "تاک" نشریاتی ارقه‌لی هجري 1391-ییلی کابلده نشر قیلگنلر.

2. افغانستان تورکستانیدن اۏزبېکچه متنلر، لغت بیلن، گونار یارینگ، تامانیدن، لپزیک: میلادي 1938-ییل. و: افغانستان

تورکستانیدن اؤزبېکچه متنلر، لغت بیلن، یارینگ، گونار، لوند/ سویدن: میلادي 1938-ییل.

3. افغانستان اؤزبېک شیوه‌لری، عبدالله ییف، نریمان، اؤزبېک تیلی و ادبیاتی ژورنالی، تاشکېنت: 1976-ییل، 4-سان، 68-72-بېتلر. افغانستانده، عرفان مجله‌سی، 1357-ییل، دلو آیی،72-78-بېتلر.

4. خلق تفکری(دخلکو تفکر)، عثمانوف، عارف، تیلماج و مهتمم عبدالحمید عاطف، افغانستان علوم اکادمیسی نشری، دولت باسمه خانه‌سی، کابل: 1359.

5. سایت انترنتی:

https://dol.org/10.17133/tubar 234988

6. پرچم هفته‌لیگی، 7- سان، پنجشنبه 5-ثور، 9- سان، 16- ثور و 10-سان، 23-ثور، هجري 1347-ییل.

7. نگاهی به فولکلور خلق اوزبیک و تورکمن، سید عبدالحکیم شرعی جوزجانی، فولکلور مجله‌سی، 1352، شماره یکم جوزا و سرطان، ص 45-54. بخش دوم و سوم این مقاله در شماره های دوم و سوم مجله فولکلور چاپ شده است.

8. افغانستان اؤزبېک آغزلرینده قوللـه‌نیلن ظرف-فعل اېکلری، سواش شاهین، تورک بیلیمی اره شتیرمه‌لری، 2016-ییل

9. آسیابادن اؤزبېک تورکچه‌سی متنلری: گرامر، متنلر و اکترمه‌لر، سؤزلیک، مولود گول تېگین، انقره: 2000.

10. افغانستان اؤزبېکچه‌سی-تورکچه‌سؤزلیک، مولود گول تېگین، محمد آصف یؤلداش، استانبول: 2002.

11. نگاهی به ادبیات شفاهی خلق اؤزبېک، حلیم یارقین، مجله فرهنگ مردم، شماره 3–4 ، سال 1364هـ

12. شیوه‌های گردآوری فولکلور، دکتور شفیقه یارقین: (یارقین کؤزگو) http://www.halimyorqin.blogfa.com

13. افغانستان اؤزبېکلری خلق قؤشیقلری/دکتورلیک علمي تحقیقي رساله، دکتور فیض الله ایماق نهال، تورانتو/کانادا: 2010–ییل.

14. خلق دردانه‌لری، مولف و مترجم فیض الله ایماق، نشر وزارت اطلاعات و کلتور، کابل: 1359، مقدمه.چاپ دوم، سال 1382 و چاپ سوم، سال 1387.

15. مینگ بیر جوماغ/افغانستان اؤزبېک شیوه‌لریدن، محمد قیوم عزیزی و تېمور خؤجه اؤغلو، اؤزبېکچه متن، ایندیکسلر و لغتلر، نورسلطان– "غیلیم" نشری، استانبول: قوتلوق نشری 2019–ییل.

16. **محمد کاظم امینی**

۱. نگاهی به تاریخچه پیدایش ادبیات فولکلوری.جریده فاریاب .۱۳۶۰.

۲. زیبا و یازی(روایتهای داستان فولکلوریک و سبزوان ها). ۱۳۶۹–۱۳۶۰ جریده فاریاب.

۳. بای جوره داستانی(روایت فوکلوری و خلاصه داستان و قؤشیق‌ها). سال۱۳۷۰، جریده فاریاب.

۴. حماسه دولت کپتان(روایات، خلاصه داستان و قؤشیق‌ها). این داستان در(۴۰)شماره نشرشد۱۳۷۱–۱۳۷۲.

افغانستان اؤزبېکلری
فولکلور موسیقیسی‌نینگ اؤزه‌للیکلری[17]

هنر، شعر و ادبیات کبی انسان‌نینگ استاتیک استعدادی و سېزگی و اینجه تویغو و اؤیلری‌نینگ رمزی‌دیر. انسان بدیعي پدیده‌لرنی یره‌تیش و ابداع اېتیش بیلن نې‌یلغوز استاتیک ذوق و سلیقه‌سینی قانیقتیره‌دی و رواجله‌نتیره‌دی، بلکه دردلر و رواني و حسي نیازلرینی هم اونی اېشیتیش یا کؤریش ارقه‌لی تسکین بېره‌دی و قاندیره‌دی. شونینگ اوچون ده، انسان بار و بارلیگیچه، هنر اونینگ بیلن بیرگه دیر و بشریت مدنیتی‌نینگ تورلی اؤرنکلری کبی، انسان نسللری بیلن بیرگه تاریخ یؤلینی گېزیب، اؤزگریشلر و رواجله‌نیشلری‌نینگ پست–بلندلیک‌لرینی قبول قیلگن.

بیراق بو یازووده سؤز موسیقی صنعتی حقیده دیر. هر بیر ملت و خلق‌نینگ اؤز مدني میراثی و موسیقی هنری‌نینگ کؤپ قدر و قیمّتلّی

[17] بو مقاله بیرینچی یؤله بلخ ولایتی «بیدار» کونده‌لیگیده فارسچه تیلگه باسیلیب چیققن. (هجري قویاش ۱۳۸۱، ۳۴، ۳۵ و ۳۶ سانلر.)

بایلیگی بارلیگی بیللی بیر حقیقت دیر. جمله‌دن، اؤزبیک خلقی هم اؤزی‌نینگ اپنگ اپسکی و قدیمي مدنیتیده، هنرمند و هنرسپور آته–بابالریدن نسل‌دن–نسل‌گه یپتیب کپلگن موسیقی خزینه‌سی‌گه اپگه‌دیر.

هر ملت‌نینگ موسیقی‌سی، جمله‌دن اؤزبیک خلقی موسیقی‌سی، ایکی کته بؤلیم‌دن تشکیل تاپگن:

۱– فولکلور یا خلقي یا ده عامیانه موسیقی؛

۲– کسبي یا رسمي موسیقی.

بو یازووده عنوانی‌دن ده کؤرینیب تورگنیدیک، بیز اؤزبیک خلقی فولکلور موسیقی‌سی‌نینگ قنده‌یلیگی، اونینگ بیر قنچه اؤزه‌للیک‌لری حقیده قیسقه‌چه سؤزله‌ماقچیمیز. ایکینچی تؤپ(دسته، گروه) حقیده حاضرچه سؤزله‌مه‌یمیز.

فولکلور موسیقی، خلق فولکلوری‌نینگ باشقه اؤرنک(نمونه)لری کبی، کسبی موسیقی‌دن کپز(زمان) باقیمدن خلق اره‌سیده انچه ایلگری تاپیلگن. اونینگ شعر و کوی(آهنگ)لری خلق تماندن یره‌تیلگن بؤلیب، اونینگ یره‌توچیلری کؤپینچه معلوم اپمس.

اپسکیلیک، محتوانینگ رنگ‌مه–رنگ‌لیگی، ساده‌لیک، سیلیقلیک، اصالت و کویلر ریتم‌لری‌نینگ سیال و سیلیقلیگی فولکلور موسیقی‌نینگ مهم و برجسته اؤزه‌للیک و بپلگیلری‌دیر. بو کوی–قؤشیقلر زمان اؤتیشی بیلن، خلق‌نینگ ابتکاری، مهارت و استعدادلری ارقه‌لی صیقللنگن و کؤزه‌للشگن. اولر، تراشلنگن الماس و مرواریدلر کبی، اؤزلری‌نینگ کؤپ قیره‌لی کؤرینشلری‌ده سپس، نوا و سازلرنینگ بؤیاقلی و دلکش طیف‌لرینی عکس اپتتیره‌دی.

اؤزبیک خلقی موسیقی‌سی، مضمون و محتوا، اسلوب و نایاب اجرایی مهارتلری باقیمدن هم ممتاز و گؤزه‌ل بؤلیب، مادّي و معنوي

تورموش‌نینگ، أینیقسه قیشلاق، اپکینچیلیک، چارواچیلیک و قۇل صنعتلری‌نینگ تیریک تصویرینی بېره‌دی.

اۇزبېک خلقی فولکلور موسیقی‌سی‌ده دنبوره، غیژک، زیربغلی، تاسک، زنگ، قۇبوز (قیل قۇبیز)، نی، دف(دایره) و چنگ (قۇبیز) کبی موسیقی چالغولری کته اۇرین توته‌دی. بو چالغولر اۇزلری‌نینگ تورلی و بای تصویری و بۇیاقلی امکاناتی بیلن ده برجسته‌دیر. بو موسیقی چالغولری اۇزبېک‌لرنینگ فولکلور کوی و قۇشیقلری‌ده بیرگه‌لیک حالتده ایکی‌لیک، اوچ‌لیک و اوندن کۆپ چالغو(ساز) بیلن یا یکه شکلیده قوللـه‌نیله‌دی. بونینگ بیلن بیرگه، أیریم اۇزەل فولکلور کوی و قۇشیقلرده موسیقی نوا و ترنم‌لری هیچ بیر موسیقی سازلری‌سیز اجرا قیلینه‌دی.

اۇزبېک فولکلور موسیقی‌سی ژانرلری مضمون و محتوا اۇزه‌للیک‌لری و اجرا یۇریغی باقیم‌دن ایکی کته دسته‌گه بۇلینه‌دی:

بیرینچی دسته، بېلگیلنگن زمان و مشخص شرایطده اجرا قیلینه‌دیگن، عمومي بۇلمه‌گن موسیقی ژانر یا تورلری‌دیر. بو دسته‌گه کیرگن کوی و قۇشیقلر عموماً تورلی مراسم و عنعنات، ایش و تولید جریانلری و شونگه اۇخشش حالت‌لر بیلن باغلیق بۇلیب، شو مراسم یا ایش اۇتکزیله‌دیگن چاغده اجرا قیلینه‌دی؛ اۇرنک اوچون: تۇیلرده «یار–یار»، «اۇلنگ»؛ عزا مراسمیده «ییغی»، «أیتیم» یا «شاه حسین»؛ اۇریم و خرمن ینچماق پئیتیده «آلاهی» و «یازی»؛ سوت ساغیش پئیتیده «هوشّیم» یا «هوش–هوش»؛ باله‌نی اۇخله‌تیش پئیتیده اپسه «آلّه» أپیتیله‌دِی. بولر اپسه باشقه زمانلرده کویلنمه‌یدی.

شونینگدېک، اۇزبېک فولکلور موسیقی‌سی‌ده یامغیر طلب قیلیش، رمضان و باشقه مراسم‌لر بیلن باغلیق اۇرنک‌لر هم بار. بونده‌ی

قۇشیقلر اۇزه‌ل صوت، کوی و ریتم بیلن، موسیقی چالغولری‌سیز اجرا قیلینه‌دی.

ایکنچی دسته، معین زمان و مخصوص شرایط‌گه تابع بۇلمه‌گن و هر یېرده و هر پئیتده اجرا قیلینه‌دیگن کوی و موسیقی قۇشیقلری‌دیر. بو دسته‌گه تورلی قۇشیق‌لر، تېرمه‌لر، یلّه‌لر، اشوله‌لر و اولرگه اۇخشش برچه کوی و قۇشیقلر کیره‌دی.

بو دسته‌گه کیرگن موسیقی، هم مضمون اۇزه‌للیک‌لری، موسیقیایی توزیلیشی، اصول و اجرا یوسینی باقیم‌دن ینه ده ژانر و فرعی ترماق‌لرگه بۇلینه‌دی. هر بیر ژانر و اونگه باغلیق تورلر اۇزی‌نینگ تم، ریتم و کۇپ قیره و بۇیاقلی موضوعلری بیلن بېلگیلنه‌دی؛ اۇرنک اوچون، «قۇشیق»نی‌گینه اۇرگه‌نیب چیقسک- ده، قۇشیق‌لر اۇز ارا عشقي، تاریخي، هجوي، اجتماعي و باشقه کۇپ تور مضمونلرگه اېگه. بو کۇپ تور و خیلمه-خیل مضمونلر هر بیر ژانرنینگ معین شعري و میلودیک توزیلمسه‌سی(ساختاری) چوکاتیده محدود بۇله‌دی. قۇشیق‌لر عموماً اېرککلر، عیال‌لر، یاش‌لر، اۇسمیرلر و باله‌لر تماندن اجرا قیلینه‌دی.

أیریم قۇشیقلر، جمله‌دن «ییغی»، «اَیتیم»، «ای شاه حسین»، «هوشّیم»، «آلّه»، «اۇلنگ»، «یار-یار»، شونینگدېک «طاهر و زهره»، «یازی-زیبا» داستانی‌نینگ قۇشیقلری بوتونله‌ی عیال‌لرگه خاص بۇلیب، خاتین-قیزلر تماندن‌گینه أیتیله‌دی یا اجرا قیلینه‌دی. بیراق «رمضانی» یا «ربّ من» (اوتگن زمانلرده اندخوی‌ده عیال‌لر هم أیرتکنلر، بو استثنا بۇلیب، حاضر اېسه او یېرده هم ترک اېتیلگن)، «طلب باران/یاغمیر گدایلیک»، «آلاهی»، «تۇره»، «بای جۇره»، «گله

باغ»، «مکه‌یلیک»، «قیصاری»، «قته‌غنی» و باشقه‌لر اپرککلرگه خاص بۇلیب، اپرکک و اۇغیل‌لر طرفیدن‌گینه أیتیله‌دی و اجرا قیلینه‌دی.

بو اره ده أیریم قۇشیقلر، مثال اوچون: یار–یار، اۇلنگ، رمضانی، طلب باران گروه‌لیک یا جمعی شکل‌ده اجرا قیلینسه ده، باشقه‌لری، جمله‌دن هوشّیم، آلّه، آلاهی و کۇپچیلیک أیتیم‌لر («ای شاه حسین» بوندان استثنا) یکه آواز شکلیده اجرا قیلینه‌دی. شونینگدېک، یوقاری‌ده اېسلگن سرودلرنینگ کۇپی موسیقی سازلری‌سیز اجرا قیلینه‌دی.

قوورناق و اۇیناقی آهنگلرنینگ أیریملری‌ده اۇیینچی(رقاص) قاشیق یا پیاله‌لرنینگ و گاهی کیچیک تاشلرنینگ تاووشینی اۇز هنرلی برماقلری بیلن دف و چنگ چالغولری و قۇشیقچی سېسی‌نینگ آهنگی بیلن جور و اویغون قیله‌دِی. بونده‌ی اۇیین‌لر «قاشیق بازلیک» و «پیاله بازلیک»، دېب آته‌له‌دی و خاتین–قیزلرگه خاص دیر. هر کیشی‌نینگ هم بونده‌ی اۇیین نی اجرا قیلِیش قۇلیدن کېله‌بېرمه‌یدِی.

«قاشیق بازلیک» و «پیاله بازلیک» اۇیین و قۇشیغیده، اۇیینچی ایکی قولی‌نینگ برماقلری اره‌سی‌ده ایکی–ایکیدن، گاهیده اېسه اوندن کۇپ قاشیقنی شونده‌ی توته‌دی‌کی، قاشیق‌لرنینگ دسته‌سی قۇل‌لرنینگ ارقه تمانیده، قاشیق‌نینگ اصل قسمی اېسه قۇللر کفیده بۇله‌دی. بو حالت‌ده قاشیق‌لر ارقه تمان‌لری بیلن بیر–بیریگه تېگیب توره‌دِی و برماقلر حرکتیدن بیر–بیریگه اوریلیب، سېس چیقه‌ره‌دی. اۇیینچی بو ایشنی اۇته مهارت بیلن اجرا قیلیب، قاشیق‌لرنینگ موزون اوریلیش سېسی، دف و چنگ کویی‌نینگ ریتمی بیلن بوتونله‌ی جور و اویغون بۇله‌دی. بو جریان‌ده اۇیینچی‌نینگ أیله‌نیش و اهتزازلری، قۇل، کۇز، قاش و بوتون بدن‌نینگ حرکتلری دف، چنگ، قاشیق، پیاله یا تاشلرنینگ ریتمی بیلن قیزغین و دلکش شکل‌ده ترکیب و اویغون

بۆلیب، کوی، قۆشیق و اۆیین‌گه هنرمندلرچه دلکشلیک و گۆزه‌للیک ببره‌دِی.

اۆزبېک خلقی فولکلور موسیقیسی‌نینگ اېنگ مهم و قیمتلی ژانرلری‌دن بیرینی حماسي و رزمي داستانلرنینگ آهنگ‌لری تشکیل اېته‌دِی. بو آهنگ‌لرنی هر بیر صنعتچی یا خواننده اجرا قیلالمه‌یدِی. حماسي آهنگلر، اجراچیدن سېس و ریتم باقیم‌دنگینه اجرا مهارت‌نی اېمس، بلکه یوقاری شاعرانه استعداد، اجرایی اسلوب و کوچلی حافظه و بیان توانینی هم ایسته‌یدی.

اۆزبېک حماسي آهنگلری قهرمان‌لیک، باتیرلیک، جنگچیلیک روحی، یورتسېورلیک، اېرکسېورلیک، عدالتسېورلیک، سېوگی، اۆرتاقلیک، صداقت، اېرلیک و عیّارلیکنی بیان اېتیب، دنائت، رذالت، خیانت، توتقونلیک، منقورتلیک، قۆرقوو و بیداد و بیدادگر، خایین و نامردلرنی قتیق قره‌له‌یدِی. خلق اره‌سی‌ده بونده‌ی صنعتچیلر «بخشی» و گاهی «شاعر» دېیله‌دی. بو صنعتچیلرگه «شاعر» سۆزی قوللـه‌نیلیش سببی، بولرنینگ کۆپچیلِگی داستانلرنی کویلِش و أیتیش جریانیده اۆزلری هم اثرنی بېزه‌ش، اونینگ ینه‌ده قیزغین و بای بۆلیشی اوچون ینگی شعري بیتلر و پارچه‌لرنی بدیهه یۆلی ارقه‌لی أیتیب ببره‌دی. مثال اوچون، بابام رحمتلی استاد قاری محمد عظیم عظیمی‌نینگ مېن‌گه اېیتیشلریچه، بو ساحه‌نینگ استادلریدن بیری «شکور بخشی» (هجري قویاش ۱۳-۱۴ نچی یوز ییللیک/عصرلرنینگ اۆرته‌لری‌ده سرپل‌ده یشه‌گن) اۆزبېک(تورک)لرنینگ رزمي و حماسي داستانیده «گۆر اۆغلی»نینگ آتی‌نی وصف قیلِیش، اونینگ ابزارلری، سېرگکلیگی، زیرک‌لیگی، تېزلیگی، وفادارلیگی، کوچی، نهایتده اونینگ «گۆر اۆغلی» قاشیگه تیارله‌نیب یېتیب کېلتیریلیشینی‌گینه بیر کېچه

بۆییچه أیترکن. بونده‌ی عجبلنرلی ایش هر بیر بخشی‌نینگ قۆلیدن کېلمه‌یدی. بوندا‌ق فوق‌العاده ایش، بو ساحه‌نینگ بویوک و داهی استادلری، جمله‌دن شکور بخشی کبی صنعتچیلرگینه شونده‌ی اعجاب‌انگیز مهارتنی اۆز صنعتلری‌ده کۆرسَته آله‌دی.

اصلیده، حماسي و رزمي داستانلرنینگ صنعتچیلری بو اثرلرنینگ ساده اجراچیلریگینه ایمس، بلکه اۆزلری‌ده یوکسک شاعرلیک و بدیهه أیتیش استعدادی بیلن ایلگرگی استادلرنینگ داستانلریگه ینگی بۆلیم و پرچه‌لر قۆشه‌دی. أیریملری ایسه حتی اۆز زمانیده‌گی واقعه‌لر یا تاریخي شخصیتلر حقیده ینگی داستانلر یره‌ته‌دِی. شونینگ اوچون، اۆزبېک خلقی حماسي و رزمي داستانلری زمانلر اۆتیشی بیلن خلق تورموشی‌نینگ شرایطی اۆزگریشی‌گه ماس، شکل تمانیدنگینه ایمس، بلکه مضمون و محتوا تمانیدن ده قوله‌ی اۆزگه‌ریش و تحوللرگه اوچره‌گن و اوچره‌ماقده.

بو نرسه:

بیر تماندن، معین داستان‌نینگ ینگی وریانتلری تاپیشلیشی‌گه سبب بۆله‌دی. اۆرنک اوچون، بیر «گۆر اۆغلی» داستانی‌نینگ افغانستان تورکلری اره‌سیده بیر نېچه وریانت‌لری، قاله‌ببرسه دنیانینگ تورک خلق‌لری اره‌سیده ایسه ایللیک(۵۰)دن آشیغ وریانتی بار.

ایکینچی تماندن، بخشی‌لر اۆز زمانلریدَه بۆلگن تاریخی واقعه و سیمالر حقیده ینگی داستانلر یره‌ته‌دِی. چنانکه، سۆنگگی یوز ییلده خلق صنعتچیلری ارقه‌لی سیاسي، نظامي، اجتماعي و عشقي واقعه‌لر بیلن باغلیق ینگی داستان و قۆشیقلر یره‌تیلیب تۆره، بای جۆره، اکیرخان(دلاورخان)، دولت کپتان، مارشال عبدالرشید دوستم کبی شخصیت و سیمالر حقیده‌گی داستانلر شونده‌ی اثرلردن دیر.

اؤزبیک خلقی‌نینگ اپنگ قدیمي و قیزغین حماسي داستانلری «گؤر اؤغلی»، «اوازخان» و «الپامیش» دیر. بو تور موسیقی یا حماسي داستان آهنگ‌لری اؤشبو آت و محتوا بیلن یا باشقه آت و مضمونلرده، وطنیمیزنینگ باشقه خلق‌لری و باشقه اؤلکه‌لرده هم بارلیگینی اپسلش کپره‌ک دیر. شونینگدیک، یوقاری‌ده اپسلنگن اؤزبیک فولکلور موسیقی‌نینگ أیریم ژانر و تورلری هم باشقه خلق‌لر، أینیقسه باشقه اؤلکه‌لرده‌گی تورک خلق‌لری اره‌سیده عیناً یا قسماً بؤلیشی ممکن. بیراق، هر بیر ملت خلقی‌نینگ موسیقی‌سی، کوی و قؤشیقلری مشترک، اؤخشش و تورداش تمانلری بیلن بیرگه، اؤزی‌نینگ مضمون، شکل، محلي و ملي اؤزه‌ل اؤخششسیزلیک و خصوصیت‌لری‌گه هم اپگه‌دیر. حماسی داستانلر اپرککلر ارقه‌لی‌گینه، دنبوره یا قؤبوز بیلن اجرا اپتیلیشینی ده اپسلش کپره‌ک.

اؤزبیک اولوسی‌نینگ موسیقیسی‌ده‌گی اپنگ گؤزه‌ل و قیمتلی ژانرلردن بیری «بدیهه‌چیلیک» یا «أیتیشوو» صنعتی دیر. بو یؤنه‌لیش، کؤپینچه قؤشیق ژانری‌ده تورلی موضوع، کوی و ریتم‌لر بیلن استعدادلی صنعتچیلر تماندن أیتیله‌دی. «أیتیشوو»ده، ایکی قؤشیقچی چالغولری بیرلیگیده بیر آهنگ و بیر شعري وزن‌ده نوبت بیلن أیتیشوو قیله‌دِیلر. شعرلر بدیهه‌چیلرنینگ اؤز ارا شخصیتی، بیر–بیرینی وصفی و آلقیشی، محفل اؤتکزیوچی‌نینگ سخاوت و مهماندوستلیک فضیلت‌لرینی مقتش، محفل‌نینگ أیریم کیشیلری و باشقه تورکوم موردلر حقیده بیر وزن و بیر آهنگ‌ده أیتیله‌دی.

گاهیده أیتیشوو سوال و جواب یؤسینده بؤله‌دی: هر بیر قؤشیقچی قرشی تماندن بپریلگن سؤراققه قوله‌ی جواب بپره‌دِی و جواب ایزیدن اؤزی هم قرشی قؤشیقچی‌گه سؤراق حواله قیله‌دِی.

شونینگدېک، هزال و مطایبه‌چی قۇشیقچیلر کومیک و مطایبه یۇسینده أیتیشوو قیلیب، ییغیننی تاباره قیزغین و قووناق قیله‌دیلر.

بو قیزغین هنري ژانرده صنعتچی‌نینگ شعري استعدادی، بدیهه‌چیلیک مهارتی، حاضرجواب‌لیگی، ذهن حضوری و چوقور باقیمی مهم اۇرین توته‌دِی. یکه‌خوانلیک شکلده ایسه صنعتچی میزبان، مجلس اهل‌لری، ارکستر اعضالرینی مقتب، اخلاقي و اجتماعي مسئله‌لرنی چیرایلی بیان ایته‌دِی. بو قیمتلی صنعت عنعنه‌سی حاضر ده کوچلی یۇسونده سقله‌نیب قالگن.

بو موضوع‌ده ایسلتیشگه اۇرینلی ینه بیر مسئله- فولکلور موسیقی‌نینگ کوی، قۇشیق و شعري وزن‌لری‌نینگ یازمه شعر و ادبیات‌ده‌گی اۇرنی و تأثیری دیر. اۇتمیش بویوک و تانیقلی شاعرلری، جمله‌دن نوایی، لطفی، بابر، مشرب و باشقه‌لر اۇز اثرلریده، أینیقسه شعرلریده خلق موسیقی و اشوله‌لری‌نینگ تینیق و زلال بولاغیدن کۇپ فایده‌له‌نیب، قیمتلی اینجولرینی اۇز اثرلری‌نینگ بېزه‌گی‌گه أیلنتیرگن.

چنانکه، نوایی فولکلور قۇشیقلری‌نینگ بیر قنچه وزن‌لرینی، جمله‌دن «چنگه»، «مستزاد»، «عرض واری»، «تویوق» و باشقه‌لرنی شعري عروضگه کیریتگن و بو یۇل بیلن شعري وزن و بحرلرنی تورک خلقلری‌نینگ فولکلور قۇشیقلری خزیننه‌سی حسابیگه ینه‌ده بای ایتگن.

نوایی، فولکلور موسیقی‌سی‌نی چوقور و هرتمانلمه بیلگن حالده، اونینگ وزن، ریتم و آهنگلرینی اۇز اثرلری‌ده، أینیقسه «خمسه» داستانلری‌ده کۇپ قوللـه‌گن. اۇرنک اوچون، قوییده‌گی بیت‌ده تورکچه قۇشیق(سرود) و اۇیین‌نینگ اۇزه‌ل بیر توری بۇلگن **«هی تولوگوم هی تولوم»**نی ایسله‌یه‌دی:

تورک سرودی بیله سالیب قۏلوم
قیلسم ادا هی تولوگوم هی تولوم

شونینگدېک، تورکچه (اۏزبېکچه) قووناق قۏشیق و کویلری‌دن **«یار–یار»** و **«اۏلنگ»**نی، تۏییده خاتین– قیزلر کېلیـن‌نینگ آلدیده یا ده زفاف کېچه‌سی کېلیـن‌نی کییاو اوییگه اوزاتیش پئیتیده أیتیپ، «خمسه» داستانلری‌نینگ واقعه و منظره‌لرینی تصویرلش‌ده قوللـه‌گن. چنانکه، نوایی «اۏلنگ» قۏشیغی‌دن، «چنگه» دېب آته‌له‌دیگن وزن و آهنگ‌ده، شونده‌ی اېسله‌یدِی:

مغنی توزوب چنگه وزنیده چنگ
نوا چیک که هی–هی اۏلنگ جان اۏلنگ

ینه باشقه فولکلور قۏشیغی **«یار–یار»**نی هم «چنگه» وزنیده شونده‌ی اېسله‌یدی:

دېسانگ سېن که: جان قرداشیم یار–یار
مېن أیتهه‌ی که: مۏنگلوغ باشیم یار–یار

یا:

نوایی سر منزلینگ چنگه دور
سرودونگ داغی سور ایله چنگه دور
ایالغو نېچه یار–یار اۏلغوسی
مېنینگ ییغلاریم زار– زار اۏلغوسی

نوایی بو بیتلرنی تورک(اۆزبېک) خلقی‌نینگ مشهور فولکلور قۆشیقلری «یار-یار» و «اۆلنگ»نینگ آتی، آهنگ و ریتمینی خمسه‌نینگ «سد اسکندری» داستانیده، اسکندرنینگ روشنک و مهرناز بیلن تۆیی مراسمینی تصویرلشده استادلرچه قوللـه‌گن. بو بیلن، مضمون و واقعه فضاسی بیلن بوتونله‌ی اویغونله‌شیب، چیرایلی ماسلشتیرگن.

بوندن تشقری، فولکلور موسیقی و کویلری موسیقی صنعتچیلر اوچون جۆشقین الهام بولاغی دیر. بو منبع، استعدادلرنینگ رواجله‌نیش و یوکسه‌لیشی اوچون کته وسیله بۆلیب، بو یۆنه‌لیش‌ده اونینگ تاثیری ییریک دیر. فولکلور کوی و قۆشیقلر اۆزی‌نینگ ذاتي اصالت، سیلیقلیک، خلق روحی و تویغولری بیلن استوار اویغونلیگی اوچون، اېشیتیوچی‌گه اۆزگه‌چه شیرینلیک و لذت بېره‌دی. بو تور موسیقی و کویلرنی هر پئیت، هر تور ارکستر بیلن و هر قۆشیقچی تیلیدن اېشیتسک- ده، قولاق‌لرگه ینه ده یاقیملی، تاتلی، تأثیرچن و تکرارلنمس بۆلیب قاله‌دی.

اۆلکه‌میزنینگ کۆپ تانیقلی موسیقی صنعتچیلری همده دنیانینگ اېنگ یوقاری درجه‌لی خواننده‌لری اۆز موسیقی صنعتی‌نینگ قیین یۆلیده‌گی ایلک آدیم‌لرینی عینن شو نقطه‌دن باشله‌گنلر. اولر اۆزلری‌نینگ شهرتی و آهنگلری‌نینگ رنگین‌لیگینی، خلقلری‌نینگ بای فولکلور موسیقی خزینه‌سیگه قرضدار دیرلر.

اداغده شونی أیتیش کېره‌ک: شهر تیریکچیلیگی شرایطی، تکنالوژی، أینیقسه زمانوي مدرن موسیقی، صوت، تکنیک اوسکونه و دستگاه‌لری، شونینگدېک یات(بیگانه) و وارداتی موسیقی صنعتی اولوس تورموشی‌گه کېنگ و چوقور اۆرین توتماقده. شو بیلن بیرگه رادیو، رادیو

کست، ویدیو و تلویزیون‌نینگ نقشی تاباره اۏسیشی، فولکلور موسیقی دامنه‌سینی رحمسیزچه تېزلیک بیلن شهرلردن قیشلاق و اوزاق نقطه‌لرگه سوریب چیقرماقده. بوگون شهرلرده و حتی یقین قیشلاق‌لرده هم «بخشی»لر آز کۏرینه‌دی. شو بیلن بیرگه، خلق حماسي و رزمي داستانلرنی اېشیتیش‌دن آز بهره‌مند بۏلماقده. بوگون اېسه بیزلر «گۏر اۏغلی‌خوانیلیک»، بخشی‌لر و بخشی‌لرنینگ مخصوص چالغوسی «قۏبوز»نی متروک بۏلیشی و حتی یۏق بۏلیب کېتیشینی کۏرماقده‌میز، افسوس.

بو ناقوله‌ی آقیم اۏلکه و جامعه‌میزگه‌گینه خاص اېمس، بلکه باشقه یورتلرنینگ خلق موسیقی‌سی هم شونده‌ی تاثیر جریانلری تهدیدی آستیده توره‌دی. شونینگ اوچون، بوگون کۏپلب اۏلکه‌لرده فولکلور موسیقی‌نی اسره‌ش و سقلش اوچون مخصوص مرکزلر و موسسه‌لر تأسیس اېتیلگن. اولر، اۏرگه‌نیش و تحقیق مرکزلرینی یره‌تیش، فولکلور موسیقی و صنعتی‌نینگ مخصوص هنري گروه و دسته‌لرینی توزیش، بو ساحه هنرمندلرینی چارلش و تشکیل اېتیش و حتی استعدادلی یاش‌لرنی بو اصیل خلق صنعتی‌نینگ استاد و ایلغارلری تمانیدن اۏقیتیش یۏلی بیلن، یورتلری‌نینگ اصیل ملي موسیقی صنعتی، تاریخ و عنعنه‌لرینی کۏرسه‌تووچی بو اولکن و قیمتلی بایلک‌نی قۏلدن چیقرمسلیک اوچون کوره‌شه‌دیلر.

سېویملی یورتیمیزده هرچند کته شهرلرده موسیقی و خلق صنعتی‌نینگ یوقاری‌ده اېسلنگن جریانلر تاثیری و تهدیدی آستی‌ده تورسه ده، حاضرچه قیشلاق و اوزاق توشکن کېچیک شهرلر اۏز قلبیده بو قیمتلی اینجو و بویوک امانتنی سقلب کېلماقده. تېگیشلی دولت و غیردولتی مدني و هنري مرکزلر قیمتلی ملي میراثنی انیقلش، قوللش و

سقلشگه توجه‌لری کېره‌ک. بو قیمتلی ملي میراثنی دنیا بۆییچه مخلصلرگه تانیتیش کېره‌ک.

فکر و پیشنهاد صفتیده قوییده‌گی نکته‌لرنی اېپ کۆره‌میز:

۱- دولتي و غیردولتي مدني اویوشمه و اداره‌لر، فولکلور موسیقی‌نی اسره‌ب سقلش اوچون معین عملي و نظري ربجه و پروگراملر توزیب، اجراگه قۆیسینلر؛

۲- بو اویوشمه و اداره‌لر اۆز عملي ربجه‌لرینی اجرا اېتماق اوچون مخصوص فوند ایجاد اېتسینلر؛

۳- فولکلور موسیقی نمونه‌لری سېسلی، تصویري و یازمه یۆسینده علمي یۆریق بیلن تۆپلب، ثبت قیلینسین؛

۴- باشقه اۆلکه‌لرده بۆلگنی کبی، اۆلکه‌میزده هم موسیقی چالغو و اوسکونه‌لری، کوی و اۆیین اۆرنک‌لری (سېسلی و ویدیویی شکلیده)، بو ساحه استادلر و ماهرلری‌نینگ فوتولری اوچون اۆزه‌ل(مخصوص) موزیم و آرشیف تأسیس اېتیلسین؛

۵- هرییل فولکلور موسیقی فستیوالی (اونینگ تورلی بۆلیم‌لری، جمله‌دن بخشی‌لر یا قۆشیقچی‌لر، دنبوره‌چیلر، غیژکچیلر و باشقه‌لر فستیواللرینی اۆتکزیشنی نظرده توتگن حالده) دایر اېتیلسین؛

۶- بو ساحه‌نینگ ممتاز (بیرینچی، ایکینچی و اوچینچی درجه‌لی) صنعتچیلری اوچون اۆتگن استادلر آتیده مخصوص ساورین(جایزه)لر تأسیس اېتیلیب، اولرگه بېریلسین؛

۷- فولکلور موسیقی‌نینگ تورلی-تومنلر ترماقلر و ساحه‌لری بیلن باغلیق علمي و تحقیقاتي کنفرانس، سیمینار و سمپوزیم‌لر، شونینگدېک اۏتگن استادلرنی تجلیل و اېسلش مراسم‌لری ملي و بین‌المللی سطحده مدني و هنري تشکیلاتلر تمانیدن دایر اېتیلسین؛

۸- باشقه اۏلکه‌لر، أینیقسه بو ساحه‌ده مشترک خصوصیت‌لرگه اېگه بۏلگن قۏشنی دولتلرنینگ تجربه، فعالیت و یوتوقلری بیلن تانیشماق اوچون همکارلیگ بیتیم(قرارداد)لری، تجربه المه‌شیش، هنري و تخصصی هیئت‌لر سفری و اوچره‌شوولری، کنسرت و هنري بېللشوو(مسابقه)لر همده اۏقیش کورسلری و باشقه‌لر توزیلسین؛

۹- بو ساحه عالم و تحقیقاتچیلری‌نینگ تحقیق و تألیف‌لری، کتاب و رساله شکلیده چاپ اېتیلسین؛

۱۰- بو صنعت‌نینگ ایجادلری و بایلیک‌لرینی تانیتیش اوچون موسیقی چالغولرینی یساوچی اوستالری و چالغوچیلری بیلن یېتکزمه‌لر، أینیقسه تلویزیون‌لر مخصوص دستورلر توزیب ترقه‌تیلسین؛

۱۱- اۏلکه‌نینگ تورلی قوم‌لر فولکلور موسیقی گروه و توگره‌ک‌لری مرکز/کابل و تېگیشلی ولایت‌لرده أیری گروه و دسته‌لر شکلیده تأسیس اېتیلسین.

دنبوره، آلۀ موسیقی اصیل تورکان

یادآوری: این نوشته به مناسبت نخستین فیستوال دنبوره‌نوازان کشور که به ابتکار محترم شریف الله اؤز تبگین، در ماه قوس سال 1386هـ در شهر شبرغان دایر گردیده بود، نگاشته شده بود. (یارقین)

دنبوره یکی از آلات موسیقی اصیل ملی کشور ماست. این آله را اوزبیکها به گونۀ "دومبیره" و مردمان دیگر به شکل‌های "دَمبوره" و "دَنبوره" تلفظ می‌کنند.

امروز دنبوره به عنوان یک آلۀ قدیمی و اصیل ملی در میان اکثریت قریب به اتفاق تمام ملل تورکی جهان؛ مانند: اوزبیکها، قزاقها، تورکمنها، قیرغیزها، تورکها/تورکیه، قره قلپاقها، آلتایها، باشقیردها،

یاقوتها، تاتارها، اویغورها و هزاره ها، نیز سایر ملل؛ چون: تاجیکها و پشتونهای شمال افغانستان مورد استفاده است.

گمان غالب، اختراع دنبوره مربوط به تورکان باید باشد. پیشینه‌گی و گسترده‌گی کاربرد این آله در میان تورکان، استعمال یادکرد زیادش در آثار شفاهی تورکان به عنوان ابزارهای سمبولیک قویاً دلیل تأیید این نظر است.

در فرهنگ اوزبیکها، دَنبوره هم در گسترهٔ موسیقی و هم در ادبیات شفاهی جایگاه ویژه و بارزی دارد. به ویژه در ادبیات شفاهی آنان، این آله به عنوان ابزار سمبولیک، تصویری و استعاری کاربرد فراوان دارد. چند نمونه از آنها را در زیر ذکر مي‌کنم:

– «قرنیم دومبیره چیرته‌دی!» (معادل دری: شکمم تنبور میزنه!)

کنایه از گرسنگی زیاد است.

– «مبن نیمه دېیمن، دومبیره‌م (گاهی قۏبیزیم) نیمه دېیدی!» (مه چه میگُم، تنبوریم چه میگه!)

کنایه از کسی که بدون درک اصل موضوع چیز دیگری بگوید.

– «اېشک‌تی قولاغیگه دومبیره چیرتماق!» (معادل دری: در گوش خر یاسین خواندن!)

کنایه از شخص گپ نافهم و حرف ناشنو.

– «دومبیره چیرتیب یوریبتی!» (در مورد شخص بیکاره و تنبل)

– «دومبیره‌گه آت اۏینه‌سین، دۏنکی‌گه فیل!» (کنایه از نامناسب بودن چیزی یا کاری)

همچنان، دومبیره در اشعار و سرودهای مختلف شفاهی مردم اۏزبېک بازتاب گسترەیی یافته است. در قۏشیقها/سرودها،

سبزمنها(گونه دو بیتی فولکلوری مخصوص اوزبیکی)، اشعار داستان‌های حماسی و رزمی مانند: گوراؤغلی، الپامیش و عشقی چون: «یازی و زیبا» و «غریب و شاه صنم» کاربرد سمبولیک و استعاره‌ای دارد.

این مصرع‌های زیبای یک سبزمن مردمی را بخوانیم:

کؤچه‌دن اؤتیب باره‌دی اوچ کیشی
دومبیره چیرتیب بارر اؤرتنچیسی
دومبیره چیرتگن قؤلی کاهشده دور
او قؤشیق أیتگن تیلی نالشده دور

ترجمه: از کوچه سه نفر می‌گذرند، نفر میانی دنبوره نواخته می‌رود. دستانش از بس که دنبوره نواخته، به درد آمده و زبانش از بس که سرود خوانده به نالش درآمده است.

چند نمونهٔ دیگر در همین مورد:

دومبیره چلالمه‌ی من
قؤلیم گه آلالمه‌ی من
زیبا جان‌نینگ قؤلیدن
اوییم‌گه بارالمه‌ی من
*

دومبیره‌نگنی مپن چله‌ی
هرنرسه بؤلسه طاله‌ی (طالع)
جلوه قیلیب کپله‌سن
اؤزیم بلانگ‌نی آله‌ی
*

بهلی‌نینگ اینگیچکه‌لیگی
دومبیره‌نگ نی تاریچه
تیشلری نینگ آقلیگی
بازارده‌گی صدفچه

(ایماق، فیض الله، خلق دردانه‌لری، میرزا اولوغ بیک، مزارشریف: 1387 و حساس، صالح محمد، ضرب‌المثللر یا مقاللر، مزارشریف: 1384هـ)

به هررنگ، دومبیره از آن آلات موسیقیی است که در گستره‌ها و ژانرهای مختلف موسیقی؛ چون: آهنگهای بزمی، حماسی، غنایی، خوشی، اخلاقی وغیره به گونهٔ تکنوازی، گروهی یا همراه با آلات دیگر موسیقی نواخته می‌شود. این آله معمولاً از چوب درخت توت با یک کاسه و دستهٔ بلند ساخته شده، تار آن روده‌ای، ابریشیمی و گاهی هم سیمی می‌باشد. دنبوره، ساز بدون پرده است و در دسته آن مانند دوتار، تنبور وغیره دارای پرده نمی‌باشد. نوازنده‌های دنبوره نواختنش را طور عنعنی به همینگونه می‌آموزند و آن را بدون پرده می‌نوازند.

کاسه دنبوره به اندازه و سایزهای مختلف ساخته می‌شود. تا جایی که نگارنده ملاحظه داشته، کاسه دنبوره‌های افغانستان بزرگتر از کاسه دنبوره سایر مناطق جهان بوده، به تناسب آن دسته‌اش نیز طویلتر است. امروز دَنبوره بیشتر در ولایات سمنگان، فاریاب و تخار ساخته مي‌شود. دسته و کاسه آن را با صدفکاری، مهره شانی، کندنکاری گلها و پوپکها می‌آرایند.

به تاریخ‌های 22-23 ماه قوس سال 1386 هجری خورشیدی، جشنواره باشکوهی در شهر باستانی شبرغان به نام «جشنواره دنبوره نوازان افغانستان» برگزار شد. این جشنواره با ابتکار و

تشبث پژوهشگر ذوقمند محترم شریف الله اوْز تپگین و همکاری شماری از هنردوستان جوزجان راه اندازی گردید. «تلویزیون آیینه» کار ثبت و پخش جریان جشنواره را به عهده داشت.

این جشنواره که در نوع خود در کشور عزیزما بیسابقه بود، با شرکت حدود (60) تن از دنبوره نواز ماهر از (11) ولایت کشور (جوزجان، بلخ، فاریاب، سرپل، سمنگان، بغلان، قندوز، تخار، بامیان، دایکندی و وردک و میدان شار) تحت نظر هیئت داوران ویژه، متشکل از اساتیذ موسیقی، به ویژه استادان دنبوره نواز برگزار گردید. مهمانان ولایات به رسم قدیمی معمول مردمان منطقه از سوی برخی از باشندگان شبرغان «قوناق»(مهمان) گرفته شده، تا بازگشت شان پذیرایی گردیدند.

هنرنمایي در سه بخش زیر صورت گرفت:

۱. تکنوازی (آهنگی به انتخاب هیئت داوران و آهنگ دیگر به انتخاب خود هنرمند)

۲. آواز خوانی با دنبوره.

۳. اجرای یک پارچه حماسی توسط هنرمند بخشی.

در هر بخش سه هنرمند برنده از سوی داوران برگزیده شده، جوایزی چون قالین، تلویزیون، تایپ ریکاردر و چپن برای شان اهدا گردید. همچنان، به عدهٔ دیگر تحایف تشویقی داده شد.

گفتنی است که از میان هنرمندان ممتاز (3) تن به سفر یک هفته‌ای شهر تاشکینت و (5) تن هم به سفر مسکو فرستاده مي‌شوند.

این جشنواره در بخش سوم خود فقط یک اشتراک کننده از ولایت سرپل به نام جمیل بخشی داشت. امیدواریم در جشنواره‌های آتی تعداد بیشتری از هنرمندان «بخشی» را که یکی از مهمترین

ژانرهای موسیقی مردمی و ملی، یعنی سرایندهٔ داستانهای حماسی مانند «گور اوغلی» و «آوه‌زخان» اند، داشته باشیم.

در جشنواره از نقش و جایگاه بلند دنبوره نواز مشهور کشور مرحوم «بابه قران» تاشقورغانی، به عنوان استاد مسلم این عرصه موسیقی و پدید آورندهٔ آهنگهای زیاد، تقدیر و تجلیل به عمل آمد. گزینش تصویر این هنرمند مرحوم در وسط بیلبورد بزرگ جشنواره نیز به همین دلیل بوده است.

همچنان، جشنواره از هنرمندان دنبوره نواز و آوازخوان مشهور کشور صفدر توکلی و فیروز قندوزی با اهدای قالین و تلویزیون تقدیر به عمل آورد.

در پایان جشنواره فیصله شد تا چنین جشنواره‌ها همه ساله در فصل مناسب سال دایر گردد. (از قرار معلوم دو سال قبل یک فیستوال دنبوره در ولایت بامیان راه اندازی گردیده بود.)

پرواضح است که راه اندازی چنین جشنواره‌هایی در امر رشد، تقویت و غنامندی هنر اصیل ملی و ابقای آلات موسیقی و آهنگ‌های مربوط به آن کمک شایان مي‌کند. امیدواریم، چونان گام‌های بهین در مورد سایر آلات موسیقی ملی و گستره‌های موسیقی اصیل مردمی میهن ما با ابتکار افراد و نهادهای فرهنگی برداشته شود و خدمتی درخور در امر شناسایی، رشد و حمایت موسیقی اصیل ملی و فولکلوری ما فراز آید. (پایان)

أیریم فایده‌لی کومنتلر :

بو جوده قیزیق معلوماتینگیز اوچون رحمتلر جناب استاد!
باش و جانینگیز آغریق کۆرمه‌سین. اوزاق یشنگ .

بیز اندخویلیکلر «دُمبوره‌ی» دییمیز. منه «دمبوره‌ی» سؤزی ایشلتیلگن، خلق آغزه‌کی قؤشیقلریدن بیر نېچیته اؤرنکلر :

دُمبوره‌ی چالالمِی‌من،
قؤلیمیه آلالمِی‌من.
بچه‌لنی دردیدن،
کوچه‌یه چیغالمِی‌من.
**

دُمبوره‌ی چېرته-چېرته،
اؤرته برماغیم کلته.
دُمبوره‌ی‌نی تَییده،
اؤینه‌یدی محی الدین کلته.
**

دُمبوره‌ی‌لنی تاری،
اکه‌ی جان زاری- زاری.
کېتیَن مسافرلنی،
خدایی بؤلسین یاری.

عزیزالله فروتن:

دنیا باریچه بار بولینگ، عزیز استادیم!

چیندی-چیندی دمبوره‌م
چیندیرله مه دنبوره‌م
یوره‌ک‌لرنی غم باسدی
غمنی کؤتار دنبوره‌م

***

عبدالغفور مخدوم:

دمبوره چلالمه‌ی من
قۆلیمه آلالمه‌ی من
مېن یاریمنی قۆلی‌دن
کۆچه‌گه چیقالمه‌ی من

مشهور دنبوره‌چی بابه قران

دنبوره یساوچی دکانی

مشهور قۆشیقچی و دنبوره‌چی بنگیچه

هزاره دنبوره‌چی عیال

بابه قران(دنبوره)، بنگیچه (زیربغلی)، غیژکچی و تاسکچی بیلن

مینچاق سالر (Minchaq Salar)

یا

اوزیک سالر (Uzik salar)

این بازی جز رسم نیکو و باستانی «سمنک پزی» در روزهای نزدیک سال نو و فصل بهار است.

برای این بازی هردو نام ذکر شده در عنوان را زنان ولایت سرپل به زبان می آورند. «مینچاق سالر یا مینچاق سالدی» رسم و بازی است کاملاً زنانه، دلچسپ و آموزنده. این بازی یا رسم آنگونه که میان زنان سرپل رایج است، در اینجا گزارش می‌شود. تمام اشعار به لهجه اوزبیکی مردم سرپل نقل شده است.

رسم چنین است که پختن «سمنک» را برخی خانواده‌ها ضمن برگزاری یک محفل توی مانند، با شرکت 30 تا 50 تن از زنان و دختران برگزار می‌کنند. کسی که می‌خواهد «توی سمنک» را بر پا کند، قبلاً عده‌یی از اقربا و دوستان خود را دعوت می‌کند. مهمانان در شب موعود جهت اشتراک در توی سمنک، به خانه دعوت کننده می‌آیند.

مراسم مربوط به پخت«سمنک» دارای سه بخش جداگانه است:

اول، مراسم بالای دیگ«سمنک» در جریان پختن آن،

دوم، آوازخوانی، رقص و پایکوبی،

سوم، بازی «مینچاق سالر» یا «اوزیک سالر».

بازی «مینچاق سالر» که اینک به معرفی چگونگی آن پرداخته می‌شود، پس از صرف غذای شب و ختم آوازخوانی، رقص و پایکوبی دختران و دوشیزه گان آغاز می‌گردد.

این رسم یا بازی یکی از بخشهای بسیار ارزنده و پسندیدهٔ مراسم «سمنک» پزی بوده که در ایجاد و غنامندی ادبیات شفاهی مردم اوزبیک، نقش مهم و ارجناک دارد. چون، در برگزاری این بازی معمولاً دو بیتی های مخصوص فولکلوری اوزبیکی که بنام «سبزمن > سوزوان» یاد می‌گردند، به وسیله زنان شرکت کننده خوانده می‌شود.

گفتنی است، زنانی را که اشعار دهها «سبزمن» را یاد دارند یا فی‌البدیهه گفته می‌توانند، نیز دعوت می‌کنند.

جریان بازی «مینچاق سالر» از این قرار است:

همه زنان و دختران در یک اتاق بزرگ جمع می‌آیند. یک عدد چاینک نسبتاً بزرگ پر از آب را در وسط می‌گذارند. بعد همه زنان و دختران حاضر در مجلس، یک یا دو و یا بیشتر انگشتر/اوزیک و مُهره/مینچاق را به نام خود و اعضای خانواده خود (پدر، مادر یا برادر، شوهر، دختر،...) در آن می اندازند. حتی کسانیکه بالای دیگ مصروف پخت سمنک اند، نیز انگشتر خود را می‌فرستند. هرکس انگشتر یا مهره خود را می‌شناسد.

یک کودک خورد سال را هم نزدیک چاینک می‌نشانند.

اینجاست که بازی«مینچاق سالر» آغاز میگردد.

بازی را یک تن از حاضرین محفل با خواندن یک «سبزمن/سوزوان» آغاز می‌کند؛ به گونه مثال:

اي خدایا قیش بهار بؤلگه‌ی می کیم
گل آچیلیب لاله زار بؤلگه‌ی می کیم
یار مینن تیزه مه– تیزه اؤلتی سک
دوست کولیب، دشمت ادا بؤلگه‌ی می کیم

ترجمه: خدایا، زمستان هم بهار خواهد شد، گلها باز شده دشتها لاله زار خواهد شد؟ تا با یار خود زانو به زانو بنشینیم و دوستان شاد و دشمنان غمگین خواهد شد؟

پس از سرودن این «سبزمن» حاضرین به کودک مؤظف اشاره می‌کنند تا از بین چاینک فقط یکدانه انگشتر یا مهره بیرون نماید. انگشتر یا مهره کشیده شده از هر کس باشد، مفهوم و محتوی «سبزمن» گفته شده فال او تلقی می‌گردد.

در «سبزمن» خوانده شده روزهای خوش و خرم بهار و دیدار و وصال یار یاد آوری و آرزو شده است. از اینرو، صاحب انگشتر آن را برای خود فال نیک می‌گیرد.

پس از آن یکی از زنان باز هم یک «سبزمن» دیگر می‌گوید:

دریانی نریقیگه یکه شبیت
یکه شبیت ته ییگه میرزا ییگیت
باریب کؤرینگ آپه جان قنداغ ییگیت
قؤلیگه لیلی کتاب برنا ییگیت

ترجمه: در آنسوی دریا یک درخت شبیت و در زیر آن یک جوان میرزا (تحصیل کرده) است. خواهرک! بروید آن جوان را ببینید که در دستش کتاب لیلی است.

پس از گفته شدن «سبزمن»، کودک باز هم با اشارهٔ دیگران یکدانه انگشتر یا مهره از بین چاینک بیرون می‌کشد. صاحب انگشتر یا مهره «سبزمن» گفته شده را به خود فال می‌گیرد که حتماً کدام خواستگار برایش می آید. حاضرین مجلس هم برسبیل شوخی اورا نسبت فال نیک تبریک می‌گویند. بازی، با گفتن «سبزمن» دیگر ادامه داده می‌شود:

اؤلتیریب من کتّه تامدی تؤریگه
ایکّی کؤزوم شبرغان دی یؤلیگه
شبرغان دی تاغِ- تاشی اؤییلسین
آغه جانیم بؤیی- باشی کؤرینسین

ترجمه: در خانه بزرگی نشسته، دو چشمم به راه شبرغان(مرکز و لایت جوزجان) است. الهی، سنگ و کوه شبرغان گم شود، تا قد و بالای عزیزم نمایان گردد.

کودک باز هم از بین چاینک یکدانه انگشتری را بیرون می‌کند. صاحب انگشتر از محتوی«سبزمن» گفته شده برای خود فال نیک میگیرد. دیگران نیز به او از رسیدن کدام عزیز سفر رفته اش نوید می‌دهند.

اگر چه در جریان بازی جالب «مینچاق سالر» زنان می‌کوشند تا به خاطر سرور و خوشی اهل مجلس و گرم شدن محفل، بیشتر «سبزمن» های نوید بخش با مضمون و محتوی نیکو، سرورانگیز و امیدوار کننده بگویند. اما، گاهی «سبزمن» هایی نیز گفته می‌شود که در

آن واقعیت های تلخ زندگی، یاس و نا امیدی و محرومیت‌های زنان انعکاس یافته است. طبیعی است، کسی که چنین «سبزمن» به او تصادف کند، مفهوم آن را به یکی از گوشه های تلخ زندگی یا نیازها و محرومیت‌های خود یا کدام وابسته‌اش ارتباط می‌دهد؛ به گونه مثال:

آهسته آهسته پای بسته دلبرم

مِن عیال پا شکسته دلبریم

مِن عیال پا شکسته بؤلمه سم

دایما کؤنگلیم شکسته دلبریم

ترجمه: دلبرم، پای بسته و پای شکسته ام. اگر عیال (زن ـ دختر) با شکسته نبودم، اینچنین همیشه دلشکسته و محزون نمی‌بودم.

کودک موظف باز هم یکدانه انگشتری را از بین چاینک بیرون می‌کشد. طبعاً صاحب انگشتر مفهوم و محتوی«سبزمن» گفته شده را به سر نوشت خود ارتباط میدهد و چنانکه دیده میشود، در سبزمن مذکور احساسات، محرومیت و یاس یک زن(عیال) انعکاس یافته است. از اینرو، اگر صاحب انگشتر در زندگی خانوادگی خود از شوهر، خشو، پدر یا برادر وغیره کدام مشکل و نا امیدی داشته باشد (طبعاً می‌داشته باشد) این «سبزمن» را بخود فال گرفته، مفهوم آنرا به یکی از أنها ارتباط میدهد.

بازی «سچاق سالر» ادامه می یابد:

دریانی نریقیگه کؤردیم سِنی

چادرِ چوشبند مینن سِبودیم سِنی

شونچه که سِبودیم سِنی سؤکدینگ مِنی

نامردتی قیزی بؤله‌ی قؤیسم سِنی

ترجمه: درآن سوی دریا ترا دیدم و از زیر چادری به تو عاشق شدم. ولی هر اندازه که به تو محبت کردم، تو مرا زشت گفتی. دختر نامرد باشم که اگر ترا بمانم!

به صاحب انگشتر کشیده شده این «سبزمن» فال واقع می‌شود. به‌ویژه در مورد دوشیزه گان این«سبزمن» خیلی مطابقت پیدا می‌کند.

یکتن از زنان مجلس با گفتن «سبزمن» دیگر باز هم بازی را ادامه می‌دهد.

مهن سهنی کؤرمه بیدیم گنج روان کوچه سیگه
قؤلینگگه بیر دسته گل حضرت امام حجره سیگه
مهن سهنی پیچاغ له یین ادرس تؤنینگ قان بؤلمه سین
قؤلینگگه المه بهره‌ی کؤنگلینگ پریشان بؤلمه سین

ترجمه: من ترا در کوچه کنچ روان دیدم که با دسته گلی در دست، در خانه حضرت امام بودی. ترا طوری با کارد بزنم که چپن ادرس تو خون آلود نشود و برای اینکه خاطرت پریشان نگردد، به دستت سیب میدهم.

اگر چه در این بازی صرف زنان و دختران شرکت دارند، ولی بسیاری از زنان و دختران محفل، انگشتر یا مهره‌هایی را به نام شوهر، برادر، پسران وغیره. بستگان مرد خانواده خود نیز در چاینک می اندازند. از اینرو، «سبزمن» هایی مانند این «سبزمن» که در زیر آنرا می‌نویسیم، گاهی حسب تصادف به فال پسران، شوهران یا برادران یکی از زنان اهل محفل برابر می آید:

چیرمه شیب چیغدیم چناردی باشیگه
ایکّی قیز اؤسمه قؤیا دور قاشیگه

المه مینن بیرته اوردیم باشیگه

رومالی تؤلدی کؤزینی یاشیگه

در سبزمن بالا برخورد یک نوجوان با دو دختر انعکاس یافته و در آن چنین آمده است که، نوجوان از درخت چنار بالا شده و در حویلی یا باغ دو دختر جوان را می بیند که بر ابروان خود مشغول وسمه ماندن بودند. جوان بر سبیل شوخی آنها را با سیب میزند که از اثر آن، آنها گریان شده و دستمال شان با اشک شان پر میشود.

گاهی زنی اشتهای نوشیدن چای یا آب پیدا کرده چنین مصرع ها را زمزمه میکند:

سوو کیلر غازیم–غازیم

خسته بؤلدی آوازیم

خسته بولگن آوازگه

بیر پیاله سوو (یا چای) لازم!

ترجمه: آب آهسته–آهسته جاریست، آوازم خسته شد. برای آواز خسته یک پیاله آب (یا چای) لازم است.

جالب است، زمانی که کودک از میان چاینک انگشتر را می‌کشد، آن مال هرکس باشد، برای آن زن «سبزمن خوان» و اهل مجلس چای یا آب باید تعارف کند!

به همین گونه بازی«مینچاق سالر» با گفتن«سبزمن»ها و کشیدن انگشترها از میان چاینک ادامه می یابد. بازی ممکن است در چندین دور با تمام شدن انگشتر های داخل چاینک، تا نیمه های شب ادامه یابد و باعث سرگرمی اهل محفل و مهمانان شود.

ما، در زیر چند سبزمن دیگر را بدون ترجمه دری آن که در جریان این بازی خوانده میشود، مینویسیم:

سبزمن سبز بهارینگگه سلام
بؤیی تال کؤزی خمارینگگه سلام
بؤیی تال کؤزی خمار صاحب جمال
بؤییینگگه کؤز تېگمه سین آلگین طومار
* * *

سبز من سبز سقاوت تؤنی بار
بېلی گه بازبند صفت رومالی بار
اېشیت تیک بازبند صفت ییرتیلدی دېب
ییرتیلسه صدقه سر دولتی بار

* * *

دوگانه م نان یاپه دی بارسم کوچیگی قاپه دی
آی گه ییلگه بیر باره من زلف طلا تاقه دی
زلف طلا دارد و کجک نداره دوگانه م
ساچینی بېلدن سالیب صد جلوه دارد دوگانه م
* * *

قیزگینه قیزیل قیادن باشله مه
هر ییگیتتی مال کؤپ دېب خوشله مه
مال دېگن قؤلدی چرکی یووسه کېتر
قیزیل گل دی هر طرف گه تشله مه
(پایان)

الو آلگنی کېلگندینگ می؟"
عباره(دېیم) نینگ ایلدیزی

اېسلتمه: بو عباره یا دېیم، سېویملی بیر دۈست بیلن صحبت چاغیده توستدن اُیتیلدی. کېین، او کیشیگه دېیم‌نینگ ایلدیزی آچیقلنگندی. سیز عزیز اۈقووچیلرگه ده فایده‌لی بۈلسه، دېب اۈیله‌یمیز.

*

کیشی بیر یېرگه باریب، کۈپ تورالمه‌ی تېزده جۈنب قیتماقچی بۈلسه- ده، اونگه **"الو آلگنی کېلگندینگ‌می؟"** دېگن عباره(دېیم)نی اُیته‌دیلر.

قوییده شو عجایب عباره‌نینگ کېلیب چیقیشی‌نی اۈقیی‌سیز.

اوزاق-اوزاق اۈتمیشلرده گوگرددن دره‌گ یۈق، حالی اېسه اختراع بۈلمه‌گن اېکن. **"آلاو/ الو"** مسأله‌سی برچه اوچون کته معما بۈلگن. آدملر، اُینیقسه قۈشنیلر بیر-بیرلریدن "الو" تیلب، آلیب یوررکنلر. بو حقده خلق آغزه‌کی ایجادیده کۈپکینه اېرتکلر و مقاللر هم بار. جمله‌دن **"بې‌بې سه‌شنبه"** نذری‌نینگ اېرتگیده‌گی برچه ماجرالر اېسه، اېرتک باش قهرمانی قیزنینگ **"الو"** آلیب کېلیشدن باشلنه‌دی.

اُیتگنیمیزدېک، اۈتمیشلرده برچه‌گه گوگرد میسر اېمسدی. قۈشنیلر بیر-بیرلریدن الو یا چۈغ آلیب، تندیر- اۈچاقلریده الو یاقردیلر.

الو آلسه‌لر–ده، تېز اۏچیب کول بۏلمسلیگی اوچون، بیر آغیز سۏزلالمسدن شاشه–پیشه، تېزده اویلریگه یوگوریب قیتردیلر!

اُیریم منطقه‌لر تیلیده شو بۏلکچه الو یا چۏغنی **"توتشتیریق/توتشتیریغ"** دېردیلر. چونکه او بیلن اۏت یاندیریلردی. (أیریم منطقه‌لرده، خس–خشه‌ک و میده–چویده چوبگه هم شو سۏز ایشله‌تیلر)

قیسقه‌سی، بو **"الو"** آلیب کېلیش اُینیقسه عیاللر اوچون جوده ناقوله‌ی اېدی. چونکه سۏزلشگه کۏنگیللری اۏته مشتاق بۏلگنیگه قره‌مه‌ی، بیر آغیز سۏزلشگه مجال تاپمس اېدیلر. (**"اېلککه بارگن خاتین‌نینگ، اېللیک آغیز گپی بار!"**، دېگن مقال، بونده عملی بۏلالمسدی– ده!)

شو یوزدن، بیرار مهمان یا بیرار کیشی بیر جایگه باریب، ایش ضرورلیگی یا فرصتی بۏلمسلیگی اوچون، کۏپ تۏختالمه‌ی تېزده جۏنه‌سه، شونده میزبان یا اۏرتاقلر بو قیزیق عباره‌نی أیتردیلر:

– **"الو آلگنی کېلگندینگ‌می؟"**

یعنی: نېگه تېز کېتماقچی‌سن؟ الو آلیب کېتکنی کېلگندینگ‌می؟

بیر مثل نینگ قیسقه ایضاحی

«کاین ره که تو می روی به تُرکستان است!»

حرمتلی شفیع بیگ اوغلی بیر فارسچه "مثل" حقیده ایضاح سؤره‌گنلر:

«جناب استاد،

بیر موضوع بار دایم شو عصبیمیزنی بوزه‌دی. او بؤلسه یات اپلتلر و اؤزیمیز بیلیب- بیلمسدن اؤشه شعرمی باشقه نرسه می، قوللـه‌یمیز:

"این ره که تو میروی به تورکستان است" مساله سی.

امکانی بؤلسه، وقت تاپگنده قیسقه معلومات صحیفه‌نگیز آرقه‌لی بیرسنگیز.

تورکستان کیتیش شونچه‌لیک یامان‌می یا کی تفسیر باشقه‌چه‌می؟

آیدینلیک کیریته سیز، دیگن اومیدده من.»

جواب:

بیک اؤغلی جنابلریگه تشکر بیلدیره‌میز. سؤراق اوچون قوییده‌گی قیسقه ایضاحنی یازه‌میز. موضوع حقده حرمتلی اؤقووچیلرده هم باشقه بیرار فکر و ملاحظه بؤلسه، شریک قیلسه‌لر فایده‌لی بؤلر:

بو فارسچه مثل، درواقع شیخ سعدی‌نینگ **"گلستان"** اثریده، بیر عبرتلی حکایه ضمنیده کیلتیریلگن بیت‌نینگ ایکینچی مصرعی دیر. حکایت قوییده‌گیچه:

"زاهدی مهمان پادشاهی بود. چون به طعام بنشستند کمتر از آن خورد که ارادت او بود و چون به نماز برخاستند بیش از آن کرد که عادت او، تا ظنّ صلاحیت در حق او زیادت کنند.

ترسم نرسی به کعبه، ای اعرابی

کاین ره که تو می‌روی به ترکستان است

چون به مقام خویش آمد سفره خواست تا تناولی کند. پسری صاحب فراست داشت. گفت:

ای پدر! باری به مجلس سلطان در، طعام نخوردی؟

گفت: در نظر ایشان چیزی نخوردم که به کار آید.

گفت: نماز را هم قضا کن که چیزی نکردی که به کار آید.

ای هنرها گرفته بر کف دست

عیبها بر گرفته زیر بغل

تا چه خواهی خریدن ای مغرور

روز درماندگی به سیم دغل[18]"

ایضاح:

[18] سعدی شیرازی، گلستان، باب دوم، حکایت ششم/pdf.

اعرابی ایسه کعبه‌گه بارماق نیتیده او تمانگه(غربگه) ایمس، تپسکری‌سیگه (شرققه) یورسه، او یۆلنی ینگلیش باریب تورکستان تمان باره‌دی و کعبه‌گه یپتمه‌یدی.

ایندی، هر بیر کیمسه معلوم مقصدگه ایریشماق اوچون ینگلیش (یا قینغیر) یۆل- یۆریق توتسه- ده، مقصدیگه ایریشمه‌یدی.

آدملر بونداق حالتده شو مثل ("**کاین ره که تو می روی به ترکستان است**") مثل‌نی أیتیب، اونی تنقید قیله‌دیلر یا ینگلیش یۆل توتگنینی اونگه اۆقتیره‌دیلر.

شیخ سعدی اوشبو نرسه‌نی، ریایی زاهدنینگ قیزیق حکایتی و قوله‌ی(مناسب) بیتلری ارقه‌لی افاده‌له‌گن. بیزنینگچه بونده، تورکستان‌گه نسبتاً هیچ قنداق سلبی یا یمان توشونچه یاده هدف یۆق. عکسینچه، او زمان غرب تمان مکه‌ده‌گی «کعبه» مشهور و مسلمانلر اوچون مرجع و تانیقلی بۆلسه-ده، شرقده ایسه تورکستان، أینیقسه اونینگ شهری بخارا مسلمانلر اوچون مرجع و مشهور ایدی.

دیمک، مثل‌نینگ اصل تاریخي ایلدیزیدن خبر بۆلمه‌گن حالده، أیریملر نظریده اوندن تورکستان‌گه نسبتاً جۆنراق توشونچه تصور بۆلیشی ممکن.

"توتکن قۇشینگیز قوتلوق بۇلسین!"
دېگن آلقیش‌نینگ قیسقه ایضاحی

ایسلتمه: حرمتلی داکتر خانکېلدی اۇز فیسبوک صفحه‌سیده اونشتیریلگن یا اویلنگن ییگیتنی آلقیشلب أیتیله‌دیگن **"توتکن قوشینگیز قوتلوق بۇلسین!"**نینگ کۇچمه اېزگو معناسی ایمس، سلبی معناسیگه اعتبار بېریب، اونی قوللشی تۇغری ایمس، دېگن فکرنی آلغه سورگنلر. قاله‌بېرسه، باشقه‌لردن همده اوشبو قلمدن هم بو تۇغریده فکر و ایضاح ایسته‌گنلر. قوییده، اوشبو مسأله حقیده قیسقه‌چه ایضاحنی اۇقییسیز.

*

بو عبارت بیر ییگیت اونشتیریلگنده یا ده اویلنگنیده، اۇرتاقلری تمانیدن قوتلاو صفتیده آلقیشله‌نیب أیتیله‌دی.

انیق باقیلگنده، بو عباره ایکی بۇلیمدن یسلگن:

بیرینچیسی، **"توتکن قوشینگیز"**،
ایکینچیسی، **"قوتلوق بؤلسین"**.

"توتکن قوشینگیز" درواقع کؤچمه(مجازی) معناگه اپگه گؤزه‌ل بیر عباره(دپیم، فرازیولوگیزم) دیر. اصل بحث، شو بیرینچی عباره تؤغریسیده دیر.

بونداق موردلرده، خلق ارقه‌لی یسلگن عباره‌لرده‌گی قوش، گل، یولدوز و باشقه حیوانلر، اؤسیملیکلر یا نرسه‌لر کؤپینچه کؤچمه معنا و اپزگو، ایجابي و قووانچلی توشونچه‌نی انگلتماق اوچون قوللنگن بؤله‌دی.

"توتکن قوشینگیز" عباره‌سیده هم شونداق. آلقیشلب قووانچلی مناسبتده أیتیله‌دیگن اوشبو عباره‌دن کمدن-کم کیشی اونی سلبی یا یمان توشونچه صفتیده توشینیب، اوندن قیزنینگ ییگیت قؤلیده اسیر بؤلیشینی انگلسه کپره‌ک!

مسأله‌نی یخشیراق توشینماق اوچون باشقه بیر اؤرنکده دقت قیلینگیز:

عادی حالتده بیراو **"هؤکیز"**گه اؤخشه‌تیلگنده، اونی فراستسیز، آدابسیز کبی تحقیر قیلیش و حتی سؤکیش توشینیله‌دی. بیراق، خلقیمیزنینگ اپر-خاتین‌گه نسبتاً أیتیله‌دیگن قوییده‌گی عجایب مقالدن تحقیر انگلمی تنی(سِره، هیچ) هم توشینیلمه‌یدی و خطاب بؤلگنلر هم اچینیب، اینجیمه‌یدیلر:

"اپر-خاتین، قؤش هؤکیز!"

بو مقالده اپسه، اپر-خاتین‌نینگ اپکله‌سی هم قؤش هؤکیزگه اؤخشه‌تیلگنی‌گه قره‌مه‌ی، اولر مقال مضمونیده‌گی کؤچمه معناسیگه اعتبار بپره‌دیلر. اوندن پیرنی هیده‌یدیگن **"هؤکیزلیک"** توشونچه اپمس،

بلکه اونینگ بیرگه ایش توتیش، تورموشده تېنگ اولوش قۇشیب محنت قیلیش و نهایت تورموش ارەبەسی یلغوز بیری اېمس، ایکلەسی قۇشیلیب آلغه سوریشلری عکس اېتتیریلگن.

یوقاریدەگی اۇرنکده درواقع **"جفت"** انگلمەسی کۇزده توتیلگن.

شونینگدېک، سۇزلیکلرده "قۇش "qo`sh/سۇزی‌نینگ بیر معناسی "جفت" دیر:

قۇش) :"qo`sh/اسم) 1. جفت؛ دو عدد از یک چیز زوج 2. دو رأس گاو که به گاو آهن بسته شود 3. (قدیمی، مجازی) دو پیاله که ساقی پی در پی بدهد:

[**ساقی چو ایچیب منگا توتار قۇش**

تامشی– تامشی قیلای آنی نۇش/ نوایی]

4 دو رویدادی که همزمان بوقوع پیوسته باشد[19].

بونده ایکی حالت بۇلیشی ممکن:

بیرینچیسی، عبارەدەگی "قوش"qush /اوچەدیگن جانزاد یا پرنده معناده بۇلسه. بونده مسأله بدیع و اینجه بیر سۇز بیلن قیز یا کېلین اېسه گۇزەل بیر قوش‌گه اۇخشەتیلگن. بو حالتده، ایکله بیگیت– قیز بیر جفت قوش گه اۇخشەتیلەدی.

ایکینچیسی، عبارەدەگی "قوش "qush /سۇزی‌نینگ املاسی "قۇش "qo`sh / شکلیده بیتیلسه. بو حالده **"توتکن قۇشینگیز قوتلوق بۇلسین!"** (یعنی: توتکن یا آلگن جفتینگیز قوتلوق بۇلسین!)

---

[19] فرهنگ اۇزبېکی به فارسی، تآلیف: حلیم یارقین و دکتور شفیقه یارقین، جلد1، انتشارات "سخن"، تهران: 1386 خورشیدی، ص775.

شونگه کۆره، جفت معناسیده‌گی "قۆش/qo`sh" هم بیرآز ماس توشسه کېره‌ک. چونکه ییگیت اۆزیگه (قۆش/جفت) توتکن قیز معنانی یېتکزیشی ممکن.

"توتکن قوشینگیز" عباره‌سیده هم، بیزنینگچه ییگیتگه تېنگ، مراقلی و قووانچ بغیشلاوچی گۆزه‌ل بیر قیز اونینگ آنگیده تداعی بۆلیشی حتمی و طبیعي دیر. اسارت، قوللیک و محکوملیک کبی سلبی و یره‌مس توشونچه‌لر کیشی‌نینگ آنگیده تداعی بۆلمه‌یدی.

دقت قیلینگیز: قیزگه جاوچیلیککه(ساوچیلیککه) بارگن جاوچیلر اېسه، **"اۆغیلیمیزنی قوللیکه قبول قیلینگ!"** دېب قیزنینگ عایله‌سیگه مراجعت قیله‌دیلر. بونده هم اصل قوللیک اېمس، خدمتچی و جفت بۆله‌دیگن کیشی کبی کۆچمه معنالر کۆزده توتیله‌دی.

قیسقه‌سی، بو آلقیشده اونینگ گۆزه‌ل، بختلی و قووناق کۆچمه معناسی توشینیله‌دی. آلقیشله‌یدیگن کیشی‌نینگ هرتمانلمه آماجی هم شو بۆلگنی انیق.

بير مقال‌نينگ تاريخى ايلديزى
و اؤزه‌للیکلرى

خلق آغزه‌کى بديعي ايجادى بشريت‌نينگ بويوک و قيمتلى معنوي بايليگى سنه‌له‌دى. بديعي بايليکده ايسه خلق مقاللرى أيرى و مهم اؤرين ايگلله‌گن. خلق مقاللرى معين اجتماعي، اقتصادي شرايطده ايجاد ايتيليب، انسانلرنينگ تورموش آقيميده سيناولردن اؤتکن چوقور سيناو(تجربه) و محنتلريدن کيليب چيققن. شو باعث مقاللر، بشريت تورموشى‌نينگ تورلى دورلرده‌گى مضمون–ماهيتى، اؤزگه‌ريش و يوکسه‌ليش باسقيچلرى، خلق‌نينگ دنياقره‌شى همده مادي و معنوي يوتوقلرى‌نينگ کؤزگوسى صفتيده خذمت قيله‌دى. خلق مقاللرى تورلى تاريخى دورلرده ايجاد ايتيلگن‌ليگيدن تشقرى، معين بير تاريخي، سياسي، اجتماعي يا حياتى حادثه و واقعه‌لردن هم کيليب چيققن بؤليشى ممکن. بونداق مقاللر يوز بيرگن حادثه واقعه‌نينگ نتيجه يا خلاصه‌سى صفتيده خلق تمانيدن ايجاد ايتيليب، عبرت و دستورالعمل صفتيده عامه‌له‌شيب کيتگن. شونينگ اوچون، خلق مقاللرى‌نينگ تاريخى ايلديزينى تدقيق قيليش و اؤرگه‌نيش کتّه علمي اهميتگه ايگه دير.

بیز بو اؤرینده اؤزبیک خلق مقاللریدن بیری‌نینگ تاریخی ایلدیزی حقیده سؤزلب، اونینگ شکل و مضمونی حقیده هم بیر آز تؤختلماقچی‌میز. بو مقال قوییده‌گیچه:

"ایاز! اؤتگن کونلرینگ‌نی اونوتمه، خام چاریغینگ‌نی قوریتمه"[20]

خؤش، بو مقال‌نینگ تاریخی ایلدیزی قنده‌ی بؤلگن؟

روایت قیلیشلریچه، قدیم زمانده **"ایاز"** دیگن بیر کمبغل ییگیت بؤلگن. او سلطان محمود[21] دیگن اولوغ بیر پادشاه‌نینگ قولی بؤلگن ایکن. "ایاز" کؤپ چیرایلی، عقل و فراستی کؤپ، سیرگک(هوشیار، زیرک) کیشی ایکن. او پادشاه‌گه کؤپ وفالی و فدالی ایکن. شو باعث، پادشاه اونی یخشی کؤریب قالیب، اؤزی‌نینگ یقین و خاص آدمی قیلیب تعیینلبدی.

"ایاز" پادشاه‌گه قنچه یقین و اعتباری کؤپ بؤلگن بؤلسه–ده، اؤتگن کمبغللیک کونلرینی هیچ قچان ایسیدن چیقرمه‌گن ایکن. او اؤزی‌نینگ ایسکی خام چاریغی و پوستینی‌نی بیر اویده سقلب قؤییب، هرکون پادشاه حضوریگه باریشدن آلدین، اول اؤشه اویگه باریب، خام

---

3 ایاز: ابولنجم ایاز اؤیماق (وفات ییلی هجري قمري 449/ميلادي 1057) سلطان محمود غزنوي نینگ سیویکلی قولی و عملدارلریدن بیری بؤلگن. او، سلطان مسعود زمانیده قُصدار و مُکران منطقه‌لری نینگ امیری ایدی. ایاز فراست، هوش، جنگاورلیک و حسن و جماله مثل دور. (دکتور محمد معین، فرهنگ فارسی، تهران: 1375، اعلام بؤلیمی، 204–بیت)

[21] سلطان محمود غزنوي بن سبکتگین: ابوالقاسم، لقبی یمین الدوله، غزنویلر سلاله‌سی نینگ اوچینچی مقتدر پادشاهی دیر. او، 33 ییل سلطنت قیلیب، هجري قمري 421/ ميلادي 1030 ییلی 59 یاشده افغانستان نینگ غزنه (غزنی) شهریده وفات ایتدی.

چاریغی و پوستینی‌نی کؤریب، **"ایاز! اؤتگن کونلرینگنی اونوتمه، خام چاریغینگ‌نی قوریتمه"**، دیب قؤیر ایکن.[22]

سرای(دربار)ده‌گی قیزغانچی(رشکچی) منصبدارلر، ایاز اؤشه اویده کؤپ مال و دولت یشیریب قؤیگن، دیب ایازنی شاه‌گه چاقتیریبدیلر.[23] شاه‌نینگ ایازگه ایشانچی کامل بؤلسه–ده، قیزغانچیلرگه: باریب اؤشه اوینی آچیب کؤرینگلر و اونده‌گی بار مال و دولت هم سیزلرنیکی بؤلسین! دیب بویوریبدی.

قیزغانچیلر، هم ایازنی شرمنده قیلیش همده مال و دولتگه ایگه بؤلیش اوچون یوگوریب باریب، اونینگ ایشیگینی سیندیریب، اویگه کیریبدیلر. قره‌سه‌لر، اویده بیر ایسکی چاریغ و پؤستیندن باشقه نرسه یؤغ ایمیش! اولر، اوی‌نینگ برچه بورچکلری و دیوارلرینی هم کاولب، اخته‌ریب هیچ نرسه تاپالمی شرمنده بؤلیب، شاه آلدیگه باش ایگیب کیلیبدیلر.

کیین، شاه ایازنی اؤز حضوریگه چارلب، برچه‌نینگ آلدیده: بو ایش‌نینگ سِری نیمه دیر؟ دیب سؤره‌بدی.

---

[22] روایتلرگه کؤره، سلطان محمود غزنوي نینگ بویروغیگه بناءً ایاز هرکونی ایرته‌لب محمودنینگ یاتاقخانه‌سی ایشیگی قرشی سیده توریشی لازم ایمیش. سلطان اویقودن اویغانیب، یاتاغیدن چیققنیده، کؤزی بیرینچی بؤلیب ایازنینگ چیرایلی یوزیگه توشیشی کبره‌ک ایکن. چونکه، خلق ایشانچیگه کؤره، ایرته‌لب کیشی‌نینگ کؤزی گؤزه‌ل نرسه‌گه توشسه، بوتون کون بؤیی طبیعتی چاق، کؤنگلی آچیق بؤلیب، یخشی آمدلر کیلر ایکن. (عمر خیام. نوروزنامه، تهران: هجري 1380، 74–77 و 109 بیتلر) شو موضوعگه تیگیشلی حضرت پیغمبریمیز(ص) نینگ مبارک بیر حدیثلریده هم شونده‌ی دیبلگن، ترجمه‌سی: "مینینگ قاشیمگه چاپر ییبارماقچی بؤلسنگیز، اسمی و حسنی یخشی بؤلسین."

[23] چاقتیرماق< چاختیرماق: بیراونی باشقه گه (یاش یا موقع نقطه نظردن یوقاریراققه) تنبیه بیریش مقصدده یمانلب، غیبت قیلماق؛ چوغوللیک قیلماق.

اونده ایاز: مېن بیر کمبغل آدم اېدیم، شاهیم. لیکن سیزنینگ التفاتینگیز بیلن شونچه یوکسک مرتبه و کتّه آبرو- اعتبارگه اېگه بۈلدیم. مېن اۈشه اۈتکن کمبغللیک کونلریمنی اېسدن چیقرمسلیگیم اوچون، اېسکی چاریغ و پۈستینیمنی سقلب قۈییب، دایم اونی اېسلب توره‌من، دېب جواب بېرییدی.

شونده پادشاه‌نینگ مهری و ایشانچی ایازگه ینه ده آشییدی و قیزغانچی آدملرنی جزالبدی.[24]

دېمک، اۈشه زماندن باشلب حالیگچه، مذکور واقعه‌نینگ عبرتلی و حکمتلی خلاصه‌سی صفتیده بو مقال خلق ارسیده تاپیلیب، عامه‌له شیب قالیبدی. حاضرگی کونده، کیم‌که مال و دولت یا که یوقاری منصبگه اېریشیب، اۈزینی و اۈتمیشینی اونوتیب مغرور بۈلیب قالسه-ده، اونگه نسبتاً شو مقالنی ایشله‌ته‌دیلر.

مقال‌نینگ تاریخی ایلدیزی همده شکل توزیلیشی بۈییچه بیر نېچه وریانتلری بۈلیشی‌گه شبه یۈق. جمله‌دن، اونینگ تاریخی ایلدیزی حقیده **"حکمتنامه"** نامله اثرده هم کیچکینه بیر حکایت کېلتیریلگن.[25]

بو وریانتده، ایاز نامله بیر چۈپان عقل و حاضرجوابلیگی طفیلی، خان وزیری درجه‌سیگه کۈته‌ریلر اېکن. او، چۈپانلیکده کېچیرگن آغیر کونلرنی اونوتمسلیک اوچون، خام چاریغینی اۈز خانه‌سی اېشیگی‌نینگ تېپه‌سیگه آسیب قۈیگن اېکن. هرگل(دفعه) کۈزی توشگنده، اۈز

[24] مقال نینگ تاریخی ایلدیزی حقیده‌گی اوشبو حکایتنی مېن افغانستان اۈزبېکلریدن اېشیتیب یازگنمن.

[25] ش. شاه مقصودوف و ش. شاه رحمیدوف، حکمتنامه، (اۈزبېک مقاللری نینگ ایصاحلی لغتی)، اۈزبېک ساویت انسکلوپیدیه‌سی باش ریدکسیه‌سی تاشکېنت: میلادي 1990، 13-بېت.

اۆزیگه: "**ایاز، کۆرگن کونینگ‌نی اونوتمه، کۆن چاریغینگ قوریتمه!**" دیب قۆیر ایکن.

وریانتلرده باش قهرمان آتی بیر خیل بۆلگن. بیراق، بیرینچی سیده پادشاه آتی و نتیجه‌ده تاپیلگن تاریخی هم ببللی. ایکّینچی‌سیده ایسه، خان آتی بېریلمه‌گن. شونینگدېک، بیرینچی وریانتده چاریغ مخصوص اتاق‌ده قۆییلگن و بو بیلن حکایت‌نینگ باشقه حادثه‌لریگه باغلنگن و ماسلشتیریلگن. بیراق ایکّینچسیی ده ایسه، او اۆتاق‌ده ایمس، بلکه هردم کۆز اۆنگیده بۆلیش اوچون اۆتاق ایشیگی‌نینگ تېپه سیده آسیب قۆییلگن.

مضمون باقیمیدن هر ایکّله وریانتده بیر موضوع و غایه کۆته ریلگن: یعنی، یوقاری منصب یا که دولتگه ایریشیلگن ده، اۆتمیش‌نی، أینیقسه قشاقلیک و بیچاره‌لیک دوری و اۆرتاقلرنی اونوتمسلیک و شو بیلن بیرگه "**من– منلیک**" و کبر و هواگه بېریلمسلیک تلقین ایتیلگن.[26]

بیزنینگچه، یوقاریده کېلتیریلگن ایکّی وریانت‌نینگ ایکّینچی سیده خلقچیلیک خصوصیتی کۆپراق دیر. بیرینچی‌سیده ایسه یازمه ادبیاتگه سینگیب کېتگن وریانتلرگه اۆخشش تمانلری بار.

[26] بو مقال نینگ تاریخي ایلدیزیگه تېگیشلی حکایتنی یازمه ادبیات، اینیقسه فارسی–دری ادبیاتیده هم ایریم فرقلر بیلن اوچره‌تیش ممکن. جمله‌دن محمد بن منورنینگ "اسرارالتوحید " شیخ عطارنینگ "مصیبتنامه" و مولانا جلال الدین بلخي نینگ "مثنوي معنوي" سیده هم کېلتیریلگن. (قره‌نگ: دکتور فاطمه صنعتی نیا، مآخذ قصص و تمثیلات مثنوی های عطار نیشابوري، تهران: هجري 1369، 192–بېت)

"ایاز" تاریخي حقیقي شخص بؤلگن.[27] او بویوک تورک سلاله‌سی، غزنویلرنینگ سلطانی، سلطان محمود غزنوی‌نینگ سپویکلی و ایشانچلی کیشی‌سی بؤلگنلیگی حقیده علمي و تاریخي منبعلرده بیلگیلر بار.[28]

بو مقال اؤزبیک و تاجیک خلقلری اره‌سیده کپنگ قوللـه‌نیلیب، بیر نپچه اؤزبیکچه و فارسچه وریانتلرگه هم اپگه دیر. اولردن بیز قؤلگه کیریتگن أیریملری قوییده‌گیلرچه:

1- ایاز! کؤرگن کونینگ اونوتمه، کؤن چاریغینگ قوریتمه"[29]

2- ایاز! بو کونینگ‌نی اونوتمه، خام چاریغینگ‌نی قوروتمه!"[30]

3- ایاز اؤتگن کونلرینگ‌نی اونوتمه، خام چاریغینگ‌نی قوریتمه![31]

4- اؤتگن کونلرینگنی اونوتمه، خام چارغینگنی قوریتمه.[32]

5- "ای ایاز آن پوستین را یاد آر!"[33] (اپ ایاز اؤشه پؤستیننی اپسله!)

---

[27] قره‌نگ: تاریخ بیهقي، تهران: هجري 1324/میلادي 1945، 252، 259، 274، ... بپتلر. ابن اثیرنینگ "کامل التواریخ" اثری، هجري 449 ییل واقعه‌لری و باسورث کلیفورد ادموند، غزنویلر تاریخی، حسن انوشه ترجمه‌سی، تهران: هجري 1372، 101، 137 و 234-بپتلر.

[28] معین، دکتور محمد، فرهنگ فارسی، 6-نشری، 5-جلد، 204-بپت.

[29] حکمتنامه، 13-بپت.

[30] ایماق فیض الله، خلق دردانه‌لری، کابل: 1359، 265-بپت.

[31] عثمانوف، دکتور عارف و عاطف، عبدالحمید، خلق تفکری، کابل: 1359، 78-بپت.

[32] میرزایوف، تؤره، موسی قولوف، اصغر، سریمساقوف، بهادر، اؤزبیک خلق مقاللری، تاشکپنت: میلادي 2003، "شرق" نشریاتی.

[33] دهخدا، علی اکبر، امثال و حکم، 1-جلد، تهران: 1379، 318-بپت. (اصلیده بو مثل، مولانا جلال الدین بلخي نینگ اوشبو بیتی نینگ فارسچه ده مثلگه ایله‌نیب کپتگن ایکینچی مصرع سی دیر:

خودّی شو مضمونده بوتونله‌ی باشقه‌چه بير وريانت بار:

6- "ایاز حدینگ‌نی بیل، برچه‌نی قۆی، اۆزینگنی بیل!"[34]

مقال شكل نقطه نظردن آهنگلی و قافیه‌لی بۆليب، اونده **"اونوتمه"** و **"قوروتمه"** سۆزلری قافیه‌داش بۆليب كېلگن. بوندن تشقری، بو مقاله ايازگه بير تاريخي شخص صفتيده همده اونگه باغليق حكايه‌گه **"تلميح"**[35] بديعي صنعتی آرقه‌لی اشاره قيلينگن.

مقال مضمون باقيمدن ده يوكسک اخلاقي و تربيوي اهميتگه ايگه. بو مقال، كيشيلرنی ايريشيلگن يوقاری منصب يا ده مال و دولتگه مغرور بۆلمسليككه، كبر و هواگه بېريليب، اۆتميشنی اونوتيب، باشقه‌لرگه نسبتاً فرقسيز بۆلمس‌ليككه اونده‌يدی.

ايندی، نېگه عيناً "ایاز" اوشبو مقال مضمونيده "سيما/ايماژ/اُبرز" صفتيده كېلتيريلگن؟

بيزنينگچه، بو اۆرينده بيرينچی و محكم دليل ايازنينگ اۆتميشی و موجود موقعی و آبرو-اعتباری اره‌سيده‌گی جوده كته فرق بارليگی بۆلسه كېره‌ک. اگرچه، عادی بير شخص‌نينگ يوقاری منصب يا كه

"از منی بودی، منی را واگذار ای ایاز آن پوستین را یاد آر"

جمال كمال نينگ اوشبو بيتنی قيلگن ترجمه‌سی:

"اصلیده بیر تامچی سوو ایردینگ، خالاص* ایسگه آل ایسکی چاریقنی ای ایاس"

(مثنوي معنوي، جمال كمال ترجمه‌سی، 5-كتاب، الهدی نشرياتی(ايران)، تاشكېنت: 2004، 169-بېت.)

[34] اۆزبېک تيلی و ادبياتی (ژورنال)، 1983، 2-سان، 54-بېت.

[35] **تلميح:** يعنی كۆز قرّه‌سی بيلن ايما قيلماق. و بديع علمي اصطلاحيده اولكه، شاعر يا يازووچی كلاميده مشهور تاريخي واقعه، افسانه، مثل، مقال يا آيت و حديثگه اشاره قيله‌دی. بو صنعت بديع علمي نينگ معنوي صنعت توريگه كيره‌دی. (همايی، جلال الدين، غنون بلاغت و صناعات ادبي، تهران: 1380، 328-بېت. و ا. حاجی احميدوف، شعر صنعتلرينی بيله‌سيز می؟، تاشكېنت: 2001، 10-بېت.)

مال و دولتگه ایگه بؤلگنینی تاریخده و حیاتده کؤپ اوچره‌تیش ممکن. بیراق، قول بؤلگن اؤته کمبغل و قشّاق یاکه عادی بیر چؤپان قدیم زمانلرده، أینیقسه ارستوکراتیک بیر محیط و شرایطده اولوغ بیر شاه یا که خان سراییده یوکسک منصب، آبرو و اعتبارگه ایگه بؤلیشی کمدن–کم یوز بیریب، حتی ناممکن ایدی. ایازگه ایسه اولوغ تینگری شو نرسه نی نصیب ایتگن ایدی.

ایکینچیدن، هم تاریخي منبعلر و هم خلق روایتلری و حکایتلریگه کؤره ایازنینگ اؤزی هم یوکسک عقل و فراست بیلن بیرگه، انه شونده‌ی یوکسک و ایزگو خصلتگه ایگه ایکن. شو باعث، حتی یازمه ادبیاتده هم "مثل" بؤلیب کیرگن. خلق ایسه اؤزی‌نینک اوشبو حکمتلی سؤزی آرقه‌لی، درواقع مذکور عالی خصلت و فضیلتنی عبرت و اؤرنک آلیش اوچون ترغیب قیلگن.

بیراق بولرگه قره‌مه‌ی، مقال‌نینگ تؤرتینچی وریانتیده "ایاز" سؤزی توشیریلب قالگن. زمان اؤتیشی بیلن مقال سیلیقله‌شیب، "ایاز" آتی ارقه‌لی اؤزه‌لراق(خاصراق) شکلدن عمومیراق توس آلیب، شو کؤرونیشگه کیلگن.

بو وریانتده مقال "ایاز" سیماسی ارقه‌لی‌گینه ایمس، بلکه عموماً برچه انسان ذاتیگه قره‌ته خطاب قیلنه‌دیگن بؤلگن. بوندن خلاصه شو دیر:

زمان و تورموش آقیمیده مقاللر گرامر نقطه نظردن هم، اؤزی‌نینگ شکل یا جمله توزیلیشی‌گه کؤره صیقل تاپیب، سیلیقله‌شیب، ایخچمله‌شیب باره‌دی. بو نرسه مقاللرنینگ مهم خصوصیتلریدن بیری دیر.

* * *

أیتگنیمیزدیک، ایاز سلطان محمودنینگ سیویکلی کیشی‌سی بؤلگن. اولر اره‌سیده‌گی سیوگی و مناسبت جوده قیزیق و مراقلی قصه گه ایگه بؤلیب، اؤزبیک و فارس ادبیاتیده مثل بؤلیب کیلگن.[36]

بو قصه، أینیقسه تصوفي اثرلرده عارفانه توس و مضمون آلیب، اوندن تصوفي خلاصه‌لر چیقه‌ریلگن. محمود و ایاز سیوگیسی‌نینگ قصه‌سی سنایی غزنوي، شیخ فریدالدین عطار، امام غزّالي، مولانا جلال الدین محمد بلخي–رومي، سعدی شیرازي، حافظ شیرازي و میرعلیشیرنوایی کبی کؤپلب بویوک متصوف و عارف شاعرلر اثرلریده "مثل" صفتیده کؤپ قوللنگن و عجایب عبرتلی و حکمتلی خلاصه‌لر یره‌تیلگن.

بیز قوییده، مولانا جلال الدین بلخي–رومي‌نینگ "مثنوي معنوي"سیده اوشبو مقال قصه‌سیگه تیگیشلی شعرلر و خلاصه‌لری اساسیده بیرآز فکر یوریتماقچیمیز.

مولانا جلال الدین محمد بلخي اوشبو قصه حقیده کؤپ تاخته لیب، او باره ده کینگ و به تفصیل سؤز یوریتگن. او، بو قصه‌نی "کانی گنج"، دیب بیله‌دی و عارفانه سِر–اسرارنی ییچیشده مهم وسیله و رمز صفتیده خذمت قیله‌دی، دییدی:

---

[36] اصلیده بو قصه "اسرارالتوحید فی مقامات شیخ ابوسعید" (مؤلفی محمد بن منور–یارقین) کتابیده شیخ ابوسعید قولیدن وزارت منصبیگه ییتگن بیر تؤقووچی حقیده نقل قیلینگن. شیخ عطار اونی ایازگه نسبت بیرگن. اوندن کیین مولانا جلال الدین بلخی عطارنینگ "مصیبتنامه" اثریده‌گی شکلنی "مثنوی" ده عیناً نقل قیلگن. (مأخذ قصص و تمثیلات مثنوی، بدیع الزمان فروزانفر، ایکینچی نشر، تهران: 1347، 173–بت)

سؤیله‌یین باز قصه عشق ایاز
کانِ گنج دیر اُول، تؤله اسرارِ راز[37]

محمود غزنوي بیلن ایاز اؤرته‌سیده‌گی "عشق"، ایازنی برچه‌لر هوس قیلگودیک یوکسک آبروگه ایگه قیلدی. ایاز هرچند محمودنینگ قُولی بؤلسه ده، بیراق برچه "آزادلر" اونینگ قُوللیگی‌گه حسرت قیلردیلر. چونکه او **"قُولیککه حیات بغیشلب، قُوللیک اونینگ‌له نور تاپگن"** ایدی. محمود اونی شونده‌ی وصف ایته‌دی:

ای ایاز قوللیک سینینگ له تاپدی نور،
یئتدی سؤنگ یئتی فلک، گردونگه اُول
بؤلدی آزادلرگه آرزو بنده‌لیک
بس که بیردینگ بنده‌لیککه زنده‌لیک
(مثنوي معنوي، ترجمه، 303–ب.)

تصوفده انسان‌نینگ شان–شوکتی و برچه دبدبه‌لری ناچیز و اهمیتسیز سنه‌له‌دی. شو باعث، مولانا جلال‌الدین، محمود و ایاز قصه سیده انسان‌نینگ برچه دبدبه و شوکتینی اولوغ تینگری قدرتی و الهي نوری آلدیده جوده ناچیز کؤره‌دی. چونکه اوگینه، اؤز لطف و کرمی نینگ نوری بیلن برچه نیازمندلر و سوچلی‌لر قلبیده اومید توغدیریب، حسرت و حرمان تیکانزارلرینی گلزارگه أیلنتیره‌دی. شونینگ اوچون، مولانا **"اصلیده بیر تامچی سوو بؤلگن"** و **"دهر ارا شاوقین سالیب"**، دبدبه لرگه بیریلگن بو ناچیز انساننی ایاز سینگری اؤتمیشی‌نی ایسگه آلیب، **"مینلیک"**دن واز کیچیشیش‌گه اونده‌یدی:

---

[37] مثنوي معنوي، جمال کمال ترجمه‌سی، بیشینچی کتاب، 175–بیت. (بوندن بویان اثر "مثنوی، ترجمه. ... بیت" شکلیده بیریله‌دی)

گؤنگ‌گه باتگن قورت اېمیش‌سېن لاجرم،
دهر ارا شاوقین سالورسېن دم به–دم.
اصلیده بیر تامچی سوو اېردینگ خالاص،
اېسگه آل اېسکی چاریقنی، اې ایاس!
(اؤشه اثر، 5–کتاب، 169–ب.)

چونکه حقیقي عشقده قاله بېرسه، معشوققه اېریشیش اوچون عاشق اؤزی‌نینگ بوتون بارلیغینی اونوتیب، معشوق وجودیده فنا بؤلیشی کېره‌ک:

تا فنا تاپمس جهانده کیمسه اُول،
تاپمه‌گه‌ی دیر حق سَری بارماقده یؤل
نې اېمیش معراج، او یؤقلیک دیر، فنا،
اهل عشق‌قه مذهب و دین دیر فنا
پؤستین و چاریق‌نی، چون أیلب نیاز،
عشقی‌نینگ محرابی اېتمیشدی ایاز
(اؤشه اثر، 6–کتاب، 27–ب.)

درواقع، ایاز معشوق بؤلیش اوچون برچه بارلیغیدن واز کېچیب، کبر و هواگه بند سالیب، اېسکی "**پؤستین و چاریق**"نی عشق محرابی قیلگن. شو بیلن، او کمترلیک و چین کؤنگیلدن سلطان یوزی‌نینگ کؤزگوسی بؤلگن. اخیر اونینگ بیردن–بیر مقصدی "**عاقبت محمود**" بؤلیش اېدی:

گرچه اول پادشاهگه چین محبوب اېدی،
ظاهر و باطنده انداق خوب اېدی.
کؤنگلی بې کبر و ریا و کینه‌یی

روح سلطان حسنیگه آیینه‌یی
چونکه بارلیقدین بسی ساقط اېدی،
هرنېچوک ایش ایله‌سه، محمود اېدی.
(اۏشه اثر، 6–کتاب، 27–ب.)

ایازنینگ "**پۏستین و چاریق**"نی محراب قیلیشدن مقصدی اۏزنی برچه بارلیق و بایلیکدن قوتقرماق اېدی. چونکه، او بارلیق و بایلیکنی "**یۏقلیک**" اوچون تۏغاناق، دېب بیلردی. شو باعث، او برچه بارلیقدن واز کېچیب، نتیجه‌ده "**یۏقلیک**"دن "**بارلیق**"قه اېریشیب، عاقبت محمود بۏلدی:

چاریغی گر اېرسه مونچه دلپسند،
کېلمیش اول یۏقلیک اوفورگن یېل بیلن.
تا که آچسم ببردی یۏقلیک دخمه‌سین،
تا که یېتگه‌ی عیش و راحتدین نسیم
بول مکان‌نینگ مال و مُلکی، اطلسی،
شادمان جانلرگه زنجیر دیر بسی
(اۏشه اثر، 6–کتاب، 28–ب.)

معلوم که "**بارلیق جانگه مستلیک کېلتیرر**" و "**هوشنی باشدن، حسنی کۏنگیلدن سورر**". شو باعث، ایاز عزت و آبرو تاپگنیدن سۏنگ، اۏتمیش حیاتی‌نینگ نشانه‌سی بۏلگن اېسکی پۏستین و چاریغینی حجره‌سی تاقیده آسیب قۏییب، عبرت آلیش همده اۏتمیشینی اونوتمسلیک اوچون هرکونی سلطان حضوریگه باریشدن آلدین، اۏشه حجره‌گه باریب، اولرنی نظردن کېچیررردی:

حجره‌گه هرکون باررردی بېسکون،
چاریغ و پۏستینگه کۏز سالماق اوچون

باق که، بارلیق جانگه مستلیک کېلتیرر،
هوشنی باشدین، حسنی کۆنگیلدین سورر
(اۆشه اثر، 5-کتاب، 175-ب.)

چیندن ده، ایاز اۆته فراست و سېرگکلیک یوزه‌سیدن اوشبو ایشنی قیلگن اېدی:

چون ایاز اېردی اصل، ادراکلی قیل،
اېسکی پۆستین، چاریغین اسرردی اُول
اۆز-اۆزیگه سۆیله‌گووچی اېر اېدی،
چاریغینگ اصلا اونوتمه، دېر اېدی
(اۆشه اثر، 5-کتاب، 170-ب.)

معلوم که، هرکونی اېسکی پۆستین و چاریققه باقیش، انسان ذاتی‌نینگ قنچه‌لر بیچاره‌لیگی و ناچیزلیگینی اېسگه کېلتیریب، شو بیلن بیرگه هر بیر انسانگه عبرتلی مضموننی اۆته‌یدی. انسان قنچه بارلیغ و بایلیک و او طفیلی قنچه مستلیک و دبدبه‌گه اېریشمه‌سین، او بری بیر کیچیک و کوچسیز دیر، أینیقسه اجل کېلگنده:

لېک اجل یېتگنده آهلرسېن ینه،
چاریغ و پۆستیننی یادلرسېن ینه
(اۆشه اثر، 5-کتاب، 179-ب.)

مولوی، "مثنوی"ده ایازنینگ پۆستین و چاریققه تېگیشلی قصه سینی آخرگچه مراقلی و دلکش مصرعلرده بیان اېتیب، اونینگ هر بیر باسقیچی و حادثه‌لریدن یوکسک تصوفي عبرتلی خلاصه‌لری حقیده سۆز یوریتیش امکانیگه اېگه اېمس‌میز.

بو دلکش و چوچوک قصه‌ده اساساً اېزگولیک، سېوگی، وفا، صداقت، کمترلیک و فداییلیک کبی یوکسک انسانی فضلیتلر ترغیب

اپتیلیب، عکسینچه خودبینلیک، مال و منصب پرستلیک، من–منلیک، یاووزلیک، رشک و حسد کبی سلبي خصلتلر قره‌لنگن. بیراق، "مثنوي"ده قصه‌نینگ اساسي مضمونی همان، "حقيقي عشق" و عاشقنی معشوق وجودیده "یۏق" بۏلیشی و نتیجه‌ده برچه تصوف دنیا قره‌شلری نینگ خلاصه‌سی بۏلمیش "وحدت الوجود"گه اپریشیشی دیر. بونگه اپریشیش آسان اپمس و آسان کپچمه‌یدی، البته. بونینگ اوچون نفس ریاضتی، برچه بارلیقدن واز کپچیش و نهایت، معشوققه "فنا" بۏلیشنی طلب قیله‌دی. و ایاز اپسه، کمال و عزت‌نینگ یوقاری چۏقّیلریگه اپریشیب، لیکن پۏستین و چاریغنی اونوتمه‌ی برچه‌سیدن واز کپچیب، معشوق وجودیده "یۏق" بۏلیب، "عاقبت محمود" بۏلگن. بیراق، معشوق(محمود) هم "او" بۏلگن و برچه بارلیغینی اوندن، دپب بیلگن.

خودی شو موضوعنی میرعلیشیرنوایی هم "لسان الطیر"ده محمود بیلن ایاز حقیده‌گی باشقه بیر قصه‌نی "مثل" کپلتیریب، بیان قیلگن:

بیر کپچه ایاز اۏتاغیده یاتگنیده، محمود اونینگ قاشیگه باریب، جمالینی نظاره قیلیب، اونگه محو و شیدا بۏلیب قاله‌دی. شونده او، کۏزینی ایازنینگ ایاغیگه سورته‌باشله‌یدی. ایاز اویغاق، بیراق محمود ایازنینگ اویغاق اپکنینی پَیقب، اوندن نپگه ایاغینگنی تارتیب، اۏرنینگدن تورمه‌دینگ؟ دپب سۏره‌یدی.

شونده ایاز: مپنده اۏشه پَیت "مپنلیک" یۏق اپدی. بیر تن‌گینه، یعنی محمود بار اپدی. یعنی ایاز، محمود وجودیده "یۏق" بۏلگن اپدی:

...دپدی گلچهر:– "اې شهی صاحب نظر
بارمو اپردی مپنده مپنلیکدین اثر؟
بیر کیشی عذر آیتقای کیم بۏلغای اُول

مېنده اُولدم یۏق اېدی مېنلیککه یۏل"
یۏق اېدی اُول دَم ایاز و شاه اېدی
هم اۏزی بې‌دل هم اُول دلخواه اېدی
کیمگه وحدت قیلسه مونداق تورکتاز
فرق بۏلمس آنده سلطان دین ایاز
عالمی توحیددین تاپقان خبر
مېنلیک و سېنلیک دین اُول تاپمس اثر. [38]

یوقاریده‌گی برچه سۏزلردن، خلق اۏته دها و دانالیک بیلن مولانا به تفصیل سۏز یوریتیب، تحلیل قیلیب ببرگن مضمون و غایه‌نی، ایکی ایخچم و آهنگدار عباره‌ده‌گینه افاده اېتگنلیگی، بیلینه‌دی. (دېنگیزنی بیر کۏزه‌ده سیغدیرگندېک، گۏیا!)

شونده‌ی قیلیب، مذکور مقال‌نینگ تاریخي ایلدیزی همده شکل و مضمونی حقیده امکان قدر تاخته‌لیب، اونینگ قصه‌سی حقیده‌گی بویوک متصوف مولانا جلال الدین محمد بلخي–رومي‌نینگ "مثنوي"سیدن تصوفي اۏی(فکر) و خلاصه‌لر بیلن تانیشیب، او اساسده اېسه بیر آز سۏز یوریتدیک.

[38] نوایی، مکمل اثرلر، 12–جلد، تاشکېنت: 1996، 291–ب.

باش کییملر

باش کییملر حقیده نیمه‌لر بیله سیز؟

ایسلتمه: بو مقاله **"اؤزبیک تیلی معیارلری"** توگره‌گیده بیریلگن سؤراق و بحثلر مناسبتی بیلن، حرمتلی اؤقووچیلر فایده‌له‌نیشلری اوچون یازیب قؤییلگندی.

***

افغانستان اؤزبیکلریده باش کییم‌نینگ بیر نیچه توری و اؤزیگه خاص آتلری بیلن بار. بولر اؤزی‌نینگ توزیلیشی، تیکیلیشی، بیزه‌کلری و قوللـه‌نیش موردی و زمانی بیلن تورلنه‌دی و اته‌له‌دی. بولردن تشقری، هرمنطقه اؤزبیکلری نینگ باش کییملری، باشقه منطقه اؤزبیکلری بیلن أیریم اؤزه للیکلری(ایشله تیلگن متاعی، توزیلیشی، گللری، طرح و دیزاینلری) بیلن ده بیلگیله‌نیب توره‌دی؛ اؤرنک اوچون: سرپل اؤزبیکلریده کؤپراق "تورمارچه" سیمان شکلده‌گی هندسي دیزاینلر رواجی بار. گللی، أینیقسه کته گللی دیزاینلر آز دیر. بو تاقّیلر حتی سرپلدن اؤزگه منطقه‌لر و افغانستان تشقریسی‌گچه "تؤمارچه تاقّی" یا قیسقچه "تومارچه" گه تانیلیب کیتگن ایدی.

حاضرگی باردی-کیلدیلر، مهاجرتلر و تورلی ارتباطلر کؤپه‌ییشی ارقه‌لی، باش کییملرنینگ بو اؤزیگه خاصلیگی هم آزه‌یه باردی. اوندن تشقری، اونینگ طرح و دیزاینلری، ایشله‌تیله‌دیگن متاعلر و ایپلری هم

اؤزگردی. بوگونگه کیلیب، حتی اپرککلرنینگ باش کییملری هم عجایب زردؤزلیک و گلدؤزلیکلر بیلن تیارلنه‌دی. یا عربستاندن، او یېرنینگ ایسیق اقلیمی‌گه خاص جوده یوپقه و عموماً آق رنگلی باش کییم، أینیقسه نماز اؤقیش پیتلریده رواج تاپگن. یا أیریم یاشلر قندهاري مخصوص تاقیلرنی کییه‌دیلر. قاله بېرسه، اصل نورستان مردمیگه خاص، بیراق اوروشلرده مجاهد جنگریلرگه خاص بؤلگن "پکول" هم کییلماقده.

قوییده، کؤپراق سرپلده کؤریلگن و اېشیتیلگن باش کییملر آتی و تورلرینی یازه‌میز. شو بیلن بیرگه اولرگه تېگیشلی أیریم مقال و عباره‌لرنی هم اېسله‌یمیز:

1. تؤپّی: معمولاً آسترلی و یوپقه پخته مغزلی و اوچلی(مخروط سیمان) بؤله‌دی(شیخلر، روحانیلر و ادیبلر کبی معتبرلرگه خاص).

قدیمده عموم تورکلرنینگ باش کییمی شو شکلده بؤلگن. تاریخچیلر، اتنوگرافلر و قدیم شناسلر تاریخي روایتلر، تصویري یادگارلیکلر یوزه‌سیدن، تېگیشلی خلق‌نینگ تورکلیگی نی اثباتله‌گنلر. بو آقیم(جریان) و یؤریق(متود، روش)نی شرقشناسلر افغانستانده قوللب، هندوکش تاغلری جنوبی قدیمده(غزنویلر زمانیگچه) تورک‌نشین بؤلگنلیگینی تثبیت قیلگنلر(جنوبی توران). "تؤپّی" اؤزبېک ادبي تیل و عموماً اؤزبېکستانده "دؤپی" شکلده تلفظ قیلینه دی. بونده "ت" تاووشی "د"گه اؤزگریشی، اؤغوز لهجه‌سی تأثیری بؤلیشی ممکن.

– **"باش بؤلسه، توپّی تاپیلر!"** (مقال)

2. قلپاق/قلپاغ: ساده متاعدن هیچ قنداق گلسیز یا هم گل تیکیلگن. قدیمده تېمیردن یسلگنینی قوماندانلر و سوواشچی(جنگچی)لر کییرکنلر. اؤزبېکستانده اېسه معمولاً لبه‌دارگه أیتیله‌دی.

قوییده‌گی مقال هم شو توریگه باغلیق أیتیلگن بؤلیشی کېره‌ک:

- **"قلپاغیم قار اوستیگه، اؤله من عار اوستیگه!"** (مقال)

3. تاقّی: کؤپراق تورلی دیزاین و نقشلرده، ایپک، پخته ایپی، هوند و زر بیلن گل تیکیلگن. سرپل‌نینگ "تؤمارچه" تاقی‌سی مشهور دیر. بو عمومي باش کییم دیر.

- **"تاقّینی آسمانگه تشله‌ماق"**(عباره): جوده قووانماق، حدسیز سېوینماق.

4. کله پوش: قلپاق و تاقی‌نینگ عامه خلق تیلیده‌گی فارسچه وریانتی (بو سؤزنی تاجیکلرنینگ اؤزی ایشلتمه‌یدی. اؤزبېکلر منطقه‌لریده‌گیلری‌گینه ایشلتسه‌لر کېره‌ک.)

سرپلده "کله پوش" بیلن اؤینه‌له‌دیگن باله‌لرنینگ ایکی تور اؤیینی هم ثبت قیلینگن:

- "کله پوش تېپتی"(68 نچی اؤیین/ص 168) و "کله پوش آلیب قاچتی"(75 نچی اؤیین/ص 178)

(کتاب «بازی‌های عامیانه اؤزبېکان جوزجان»، ثبت و نگارش محمد حلیم یارقین، چاپ ریاست عمومی امور ملیتها، کابل: 1369 شمسی)

5. شب پوش/شپپوش: تونده کییب اوخلش اوچون یا جزیریمه ایسیقده، دله‌لرده کییله‌دیگن باش کییمی. هیچقنداق آستر و مغز و بېزه‌گی بؤلمه‌گن یوپقه باش کییمی. "شب پوش" یا قؤلده ایگینه بیلن تېپچیب تیکیله‌دی یا ده تیکوو ماشینده یوزی‌گینه یؤل–یؤل قیلیب تیکیله‌دی.

6. کلاه: قره‌کؤل تېریسیدن تیکیله‌دیگن باش کییمی. بونی کؤپراق یوقاری طبقه و منصبلی همده اؤقیمیشلی‌لر کییه‌دیلر.

– **"کلانگ دی قاضی قیل!"** (عباره): تؤغری و اؤیلب حکم چیقر.

– **"کلانگ دی آلدینگگه قؤییب"** (عباره): یخشی اؤیلب.

– **کلاه سی پسِ معرکه** (عباره): حسابگه آلینمه‌گن؛ اعتبار بپریلمه‌گن.

– **باش بؤلسه، کلاه تاپیلر**(مقال): هر ایش یا اجتماعي حرکتلرده باشقرووچی و یؤللاوچی باشلیغ کپره‌ک.

– **"کج کلاه"** (عباره): مغرور و افاده‌لی.

– **"چهار کلاه"** (عباره): کته عملدارلر قاشیده یا دولت اداره‌سیده‌گی چاپلوس، استفاده‌جو، و دسیسه‌چی آدملر.

* "کلاه" حقده اؤرتاقلر معلوماتیدن:

الف) ضرب المثللر کتابیدن– صالح محمد حساس:

– **"کله ده بؤلسه کلا، اؤرین آلالمس هر بلا"**

ب) خال محمد بپگ اؤغلی:

– **هرکیم اؤز کلاه سینی اسره‌سین!** (عباره): اؤزیگه سویَنماق، اؤز ایشینی اؤزی اپیله‌ماق.

– **کلاه/سله‌سینی یپرگه اؤرماق:** 1. بیچاره لیکدن یالوارماق، اِیلَنماق 2. اعتراض بیلدیرماق.

7. باران کلاه: کؤپراق هوند و گاهی یونگدن صنعتي قیشگی باش کییم دیر. گاهیده قؤلده هم تؤقیله‌دی. بو باش کییم بوتون باشنی قمره‌ب آلیب، بیضوي شکلده یوزنینگ آزگینه‌سی(کؤز–قاشلر، بیر قسم بورون و یوز) آچیق بؤله‌دی.

8. تپلپک: یونگلی یاش قؤزی یا قؤی همده قؤندوز، تولکی و باشقه حیوانلرنینگ تپریسیدن تیکیله‌دیگن مخصوص باش کییم. بونی کؤپراق اؤغلاقچیلر، چوپانلر، دهقانلر و عادی خلق کییه‌دیلر. بولرنینگ

تپلپکلری ته‌یپاق، قۆی تپریسیدن و یونگلی لبه‌لی بۆله‌دی. تپلپک تورکمن، آذربایجان، خوارزم و قره‌قلپاق خلقلری‌نینگ سپویملی ملی باش کییملری دیر. تورکمنلر، خوارزمیلرنینگ تپلپکلری نسبتاً چوقور و یونلری جوده قلین و اوزونراق بۆله‌دی.

9. عرقچین: تورلی بپزه‌کلی و گللر تیکیلگن خاتین–قیزلرگه خاص باش کییم. تورلی ایپک، سوند و زر ایپلردن میده مونچاقلر بیلن بپزه‌تیلیب تیکیله‌دی.

10. قرس: تورلی ساده و گللر تیکیلگن خاتین–قیزلر باشگه کییه‌دیگن مخصوص تۆرت بورچک (مربع یا مستطیل) متاع. بولر گل تیلگن یا ده ساده بۆله‌دی.

باشگه کییله‌دیگن شال، سرانداز و رومال کبی باشقه تورلری هم بار.

11. قولاقچین: بو، چقه‌لاقلر و 2–3 یاشگچه بۆلگن باله‌لرگه کییدیریله‌دیگن خاص باش کییم دیر. قولاقچین اۆته یومشاق متاعدن، آسترلی و یومشاق قیلیب تیکیله‌دی. کۆپلر اونی گللر، مینچاقلر و پوپکلر بیلن بپزه‌یدیلر. اونینگ ایکی تامانیده قولاق اوستیگه توشیب، یاپیب توره‌دیگن آرتیقچه قسمی هم بۆله‌دی. شو اوچون "قولاقچین" دپیدیلر.

12. میمنه مردمی تیلیده‌گی باش کییملر آتی حرمتلی آسیله تیلیدن:

- **کییگیچ:** خاتین–قیزلرنینگ باش کییمی،
- **کله پوش:** اپرککلرنینگ باش کییمی،
- **بازاري:** اۆزگه یپرلردن کپلتیریلگن باش کییملر.

13. بورک: بو باش کییم‌نینگ اپنگ اپسکی تورکچه آتی(بوندن قریب مینگ ییل بورون **"دیوان لغات التورک"**ده آتی اپسلنگن). حاضر اپسه بو سؤز قؤللشدن چیققن.

– **"باشسیز بورک بؤلمس، تاتسیز تورک!"**(مقال/دیوان لغات‌التورک)

خلق مقاللری و عباره‌لریده کییملر سمبولی:

کییم مسأله‌سی تؤغریسیده استاد رحیم ابراهیم فیسبوکیده نشر اپتیلگن مطلبگه بیرعده عزیز اؤقووچیلر علاقه توتیب، او حقده قیسقه یا کته‌راق کؤلمده فکر و ملاحظه‌لر بیلدیردیلر. موضوع حقده کؤپراق سیاسي تماندن فکر یوریتیلدی.

چیندن ده، "کییم" انسان تورموشی‌نینگ اوچته اساسی (نان، کییم و اوی) ضرورتلریدن بیری دیر. بیراق بو نرسه‌گه قره‌مه‌ی، کییم هر بیر خلق‌نینگ معلوم درجه‌ده گی ملي بیلگیسی صفتیده هم اؤرین توتیب کیلگن و کیلماقده. بیرگینه اؤزبیکلر یشب تورگن ولایتلر(جنوبی تورکستان)نینگ بدخشاندن آلیب بادغیس ولایتیگچه اولرنینگ تؤنی، سله‌سی، جیله‌گی و تاقیلری‌نینگ تکه‌سی، بؤیاغی، گلی، دیزاینی، توزیلیشی، تیکیلیشی و حتی کییش یؤسینی‌گه کؤره، قیسی ولایت یا منطقه‌گه تیگیشلی اپکنی دراو یققال بیلینه‌دی.

اتنوگرافلر، تاریخچیلر و باستانشناسلر حالی هم اؤتمیش دورنی اؤرگه نیشده، او دوردن قالگن بویوملر، اسباب–اوسکونه‌لردن تشقری، تنگه‌لرده‌گی عکسلر، دیوارلر و تاشلرده چیزیلگن رسملرنینگ کییملریگه مهم بیلگی صفتیده اعتبار بیریب، آدملرنینگ اجتماعي موقعی، اوروغی و اتنیک تورینی بیلگیله‌یدیلر. اؤرنک اوچون، تورکلرنینگ باش کییمی کؤپینچه مخروط سیمان بؤلگن اپکن. شونگه کؤره بوکونگی افغانستان

ساحه‌سیده میلاددن ایلگری یشب اۏتگن أیریم خلقلرنینگ تورکي قوم اپکنلیگی بپللی قیلینگن.

شونینگدپک، کییملر سمبولیک یۏسینده هم عرف–عادت و سۏزلشوولرده قوللـه‌نیلگن؛ اۏرنک اوچون اۏتمیشلرده اروپاده باشدن کلاه‌نی آلیب قۏییش، قرشی تمانگه حرمت کۏرسه‌تیش یا سلام بپریش بپلگیسی اپدی. حال بو کی شرقیلر، أینیقسه مسلمانلرده باشدن سله یا تۏپی‌نی آلیش درواقع تحقیر قیلیش یا کمسیتیلیشنی بیلدیرر اپدی! چنانکه، بیرار سوچلی(مجرم)نی "سزای کیشی" قیلماقچی بۏلگنده، اونی مردم یا محکمه تماندن باشینی یلنگ قیلیب، بازاردن ایلنتیریلگنینی باله‌لیک چاغلریمیزده اۏزیمیز هم گواه بۏلگن بیز. قاله‌بپرسه، اۏزبپکلر و باشقه کۏپلب خلقلرده قره کییم ماتم و غم بپلگیسی بۏلگن. حتی أیریم ماتملی عایله‌لرده عیاللر قیرق کونگچه قره کییمدن اۏزگه نی کییمس اپکنلر. بورونلر سرپلده، عیاللر ماتم و تعزیه کونی آق کییم کییردیلر.

تورکمن عیاللری‌نینگ یپلکه‌سیگه توشیب توره‌دیگن "قسبه"سیده‌گی تکه/متاع رنگی قیسی اوروغ یا قومگه تپگیشلی بۏلگن بپلگیسی دیر....[39]

کپزلر اۏتیشی بیلن باشقه ساحه‌لر کبی کییملر و اولرگه نسبتاً مناسبتلر و عادتلر هم اۏزگریشی طبیعي. منه شو حاضرنینگ اۏزیده‌یاق، اۏزبپکلرنینگ دپیرلی یریم نفوسی تۏن اۏرنیگه یاتلر تماندن کپلگن "پتو"گه اۏره‌لیب یوره‌دیلر. خاتین–قیزلرده اپسه "پنجابی" دپگن کییم و

[39] اطلس اتنوگرافی اقوام ولایت جوزجان، پژوهش و نگارش: محمد حلیم یارقین، نشر غضنفر بانک، کابل: ۱۳۸۹/م. ۲۰۱۰، صص۱۴۰–۱۴۱.

قرسی سرعت بیلن رواج تاپماقده. أینیقسه شهرلر بوتونله‌ی اؤزبېکانه کییملردن ییراقله‌شیب بارماقده!...

بیراق بولرگه قره‌مه‌ی، اؤزبېک خلقی اؤزیگه خاص ایجابي عنعنه و کییملرینی اسره‌ب–اوَه‌یلشی کېره‌ک. بو قیسقه یازووده، اولوسیمیز مقاللری و عباره‌لریده کییملرنینگ سمبولیک یۆسینده قوللـه‌نیلیشی اؤرنکلر ارقه‌لی نظردن اؤتکه زیله‌دی. اؤرنکلرده اولرنینگ تفکری، ایشانچلری، قضاوتلری همده آداب–اخلاق، عرف–عادت، کیشیلرنینگ بیر–بیری بیلن معامله و مناسبتی کبی تورموش نینگ اچیق–چوچوک سیناولری عکس اېتتیریلگن.

یازووده‌گی اؤرنکلر درواقع دېنگیزدن تامچی دیر. علاقمندلر، أینیقسه عالی اؤقوو یورتلری محصللری بو حقده کېنگراق و چوقورراق عملي ایشلر آلیب باریشلری و حتی مونوگرافلر یازیشلری ممکن. اېندی اؤرنکلرنینگ مضمونی بیلن بیرگه کېلتیره‌میز:

الف) باش کییمی (تاقی، سله، کلاه، قرس، ...): تورلی باش کییمی خلق تیلیده ایجابي یا سلبي سمبوللیک یۆسینده مضمونلی مقاللر و عباره‌لرده قوللـه‌نیلگن:

– **"تاقینی آسمانگه تشله ماق"** (عباره): جوده قووانماق، خرسند بۆلماق.

– **"کلاه نگدی آلدینگگه (قۆیيب) قاضی قیل!"** (عباره): یخشی و وجودهنلی اؤیله و قضاوت قیل.

– **"سله مدی ییرگه اوردینگ!"** (عباره): شرمنده و رسوا قیلدینگ؛ آبروییمنی تۆکدینگ.

– **"سله‌مدی ییرگه اؤریب"** (عباره): اؤته یالواریب–زارله‌نیب، اؤزیمنی کمسیتیب یا حقیرلب.

– **"باشگه کلاه قؤیماق"** (عباره): الده‌ماق.

– **"بو کلاه(تاقی) باشیگه کته!"** (دییم، عباره): ایش، منصب، ... اونگه آغیر؛ شخصیتیگه ماس ایمس.

– **"باش بؤسه، تاقی(کلاه) تاپیلر"** (مقال): امانلیک و ساغلیک بؤسین.

– **"کج کلاه"** (عباره): مغرور و افاده‌لی.

– **"چهار کلاه"** (عباره): کته عملدارلر قاشی یا دولت اداره‌سیده‌گی استفاده جو، چاپلوس و دسیسه‌چی آدملر.

– **"سله دیسه، کله کیلتیره‌دی"** (مقال–عباره): ظالم؛ شداد.

– **"خاتین دی عقلی قرسینی اوچیگه"** (مقال–عباره): خاتینلرنینگ عقلی آز (عادی خلق توشونچه‌سی)

– **"تاقیم قار اوستیگه، اؤله‌من عار اوستیگه"** (مقال): ایل–یورت، عار–ناموسدن و اجتماعي حقدن حمایه قیلماق.

– **"سله‌سینی بؤینی‌گه تشلب ترتماق"** (عباره): تجاوزچی و ظالمدن دادخواهلیک قیلماق؛ حقینی تیله‌ماق.

– **"سله‌سی چوه‌لماق (کلاوه بؤلماق)"** (عباره): پریشان و سراسیمه بؤلماق.

ب) کویلکله تبگیشلی عباره‌لر:

– **"کویلگی گه سیغمه دی"** (عباره): جوده قووانده‌ی؛ هیجانلنده‌ی.

– **"نیچه کویلک کؤپراق ییرتکن"** (عباره): کیکسه و تجربه‌لی؛ تورموش نینگ اچیق–چوچوگینی باشدن کیچیرگن.

– **بیر یقه‌دن باش چیقرماق:** همجهت و متحد بؤلماق؛ بیرلشماق.

– **یقه ییرتماق:** ظلم یا حق تلفلیکدن فریاد چپکماق؛ دادخواهلیک قیلماق.

– **یقه‌سی ییرتیق**(عباره): بیچاره؛ مظلوم

– **یقه سینی اوشله‌ماق:** 1. حقینی طلب قیلماق؛ دادخواهلیک قیلماق 2. حیرتلنماق

– **یقه‌مه–یقه بؤلماق:** اوروشماق؛ جنجللشماق.

– **یقه اوشلب قالماق:** حیرتلنماق.

– **اپتگینی اوشله‌ماق:** ۱. یالوارماق؛ کمک سؤره‌ماق؛ ۲. اخلاص کؤرستماق.

– **اپتگیگه قؤل یپتمسلیک:** عالی مقام؛ مغرور و کیشینی کؤزگه ایلمه‌یدیگن.

– **اپتگیگه داغ توشماق:** ناموسی پایمال بؤلماق؛ بدنام و رسوا بؤلماق.

– **اپتگینی توشیرماق:** عیبینی یاپماق.

– **اپتگیگه اؤت توشماق:** برباد بؤلماق؛ مصیبتگه یؤلیقماق.

– **اپسینگ باریده اپتگینگ‌نی یاپ!:** عیب یا نقصینگدی توزه‌ت!

– **یپنگدی بر اورماق:** ایش یا فعالیتگه شه‌ی‌لنماق؛ خدمتگه حاضر بؤلماق.

– **یپنگدی ایچیده‌گی ایلان:** اؤز ایچیدن دشمن بؤلیب چیقماق؛ ایشانگن آدمی یاو بؤلماق.

ج) تؤن، پوستین:

– **پؤستین (تؤن)دی چپه کییماق"** (عباره): غضبلنماق؛ فعلی یمان بؤلماق؛ جدّیلشماق.

– **"مصلحتلی تؤن، تار کپلمس"** (مقال): ایشلرده مصلحت و کپنگش یخشی.

– **"تؤنی اپسکی"** (عباره): کمبغل؛ اهمیتسیز.

– **"بیر بورگه اوچون پؤستین(تؤن، کؤرپه)دی کویدیرماق!"** (مقال–عباره): میده یا اهمیتسیز نرسه اوچون کته ضرر یپتکزماق!؛ جزئی نرسه اوچون کته قرار آلماق!

– **"همه گپ ملا نصرالدین دی تؤنی اوستیگه بؤلماق!"** (عباره): برچه یوگوریش و ایشلر معلوم مقصد اوچون بؤلماق.

– **"تؤن بؤیی گه برابر اپمسلیک!"** (عباره): ایش، منصب، ... مناسب یا لایق بؤلمسلیک.

– **"بؤیی (تنی)گه تؤن پیچماق"** (عباره): کیشیگه ریجه یا دسیسه توزماق.

د) ایشتان:

– **"ایشتان سیز، تیزه سی ییرتیققه کولیبتی(کولماق)!"** (مقال–عباره): اؤز عیبینی کؤرمه‌ی، باشقه‌نی تنقید قیلماق.

– **"ایشتان سیزنینگ توشیگه اوچ گز بؤز کیره دی!(کیرماق)"** (مقال–عباره): هرکیم اؤز کپره‌کلیگینی اؤیله‌یدی.

– **"کوتتی ایشتان مینن اوروشتیرماق"** (عباره): دراندازلیک؛ فتنه‌چیلیک؛ کیشیلرنی اوروشتیرماق.

– **"قیزیل ایشتان"** (عباره): نیرنگباز؛ الداقچی؛ فریبگر؛ دسیسه‌چی.

– **"ایشتاندی چیقرماق"** (عباره): ۱. شرمنده قیلماق؛ رسوا قیلماق ۲. هرقنداق بی‌آبرولیک و جنجالگه شئ بؤلماق.

– **"ایشتانی کلاوه بؤلماق"** (عباره): قاچماق؛ سراسیمه‌گه توشماق.

– **پاچه‌نی بر اورماق**(عباره): ۱. (ایجابی توشونچه) ایش یا فعالیتگه شه‌ی‌لنماق؛ خدمتگه حاضر بؤلماق ۲. (سلبی) جنجل، رسوالیک و اوروشگه شه‌یلنماق

– **پاچه دن چیقرماق(عباره):** چوکات و قاعده‌دن چیقماق؛ اؤته سوربیت بؤلماق.

– **پاچه کشال(عباره):** بیباش؛ بی‌سرانجام؛ بیکاره.

هـ) ایاق کییملری (که‌ووش، اپتیک، چاریغ):

– **"که‌ووشینی تؤغریلب قؤیماق" (عباره):** هیده‌ماق؛ حضوریدن بیزار بؤلماق.

– **"ایکی ایاغدی بیر اپتیککه (موزه‌گه) تیقماق" (عباره):** اؤجرلیک (سرتمبه لیک)قیلماق؛ اؤز فکری یا ایستگی‌گه توریب آلماق.

– **"ایاز اؤتکن کونینگ اونوتمه، خام چاریغینگ قوریتمه!"** (مقال): مغرور بؤلمه؛ اؤزنی یؤقاتمه.

– **"که‌ووش ایچیده‌گی ریگ" (عباره):** مزاحم؛ مخل.

– **"بېتی (یوزی) چاریغ" (عباره):** بیشرم؛ توبن؛ حیاسیز.

– **"سوودی کؤرمه‌ی، اېتیک چیقرمه!(چیقرماق)" (مقال–عباره):** شاشیلمه؛ اؤیلب ایش قیل؛ هرتمانلمه اؤیلب ایش توتماق.

و) واسکت:

– **چؤنتگی ییرتیق(تېشیک)(عباره):** پولسیز، محتاج

– **"واسکت–واسکت بؤلماق" (عباره):** ازّانچه اېزیلماق؛ جوده قییینلماق.

ز) کفن (انسانلرنینگ سؤنگگی کییمی):

– **"اؤلمه‌ی توریب کفن ییرتماق" (عباره):** شاشیلماق؛ واقعه یوز ببرمسدن‌آق قؤرقماق یا مأیوس بؤلماق.

– **"نېچه کفن چیریتگن" (عباره):** کؤپ چاغلر بورون اؤلگن؛ اؤلگنیگه کؤپ ییللر بؤلگن.

گؤر اؤغلی/Go’r O’g’li

*** بیرینچی بؤلیم**

گؤر اؤغلی تورک‌لر، جمله‌دن اؤزبک‌لر آره‌سیده کپنگ ترقلگن حماسی و رزمی داستان‌لردن بیری‌دیر. تورکیه و آذربایجان‌ده «کور اؤغلی» دپیدیلر. جهان تورک‌لری آره‌سی‌ده بو داستان‌نینگ ۵۰ دن آرتیق وریانتی مخصوص داستانچی هنرمندلر طرفیدن اؤقوب کپلینگن. گؤر اؤغلی داستان‌لرینی اؤقوب بپره‌دیگن هنرمندگه «بخشی» دپیدیلر. افغانستان تورکمن‌لری اپسه اؤزلری‌نینگ خلق قؤشیقچی‌لری‌نینگ برچه‌سینی «بخشی» دپیدیلر.

«بخشی»لر بو داستاننی دنبوره یا قؤبوز چالغوسی بیلن اؤقویدیلر. «گؤر اؤغلی» داستانی تورک بؤلمه‌گن، بیراق تورک‌لرگه قؤشنی یا تورک‌لر بیلن بیر یورتده یشه‌گن خلق‌لر آره‌سیده هم ترقلگن. جمله‌دن افغانستان‌نینگ شمالی‌ده‌گی تاجیک‌لر، تاجیکستان و قفقاز خلق‌لری آره‌سیده هم بو داستان ترقلگن. شونینگ اوچون، بو داستان‌نینگ تاجیکچه و دری وریانت‌لری هم باردیر.

اؤرتَه آسیا تورکی اؤلکه‌لرنینگ کؤپلری‌ده بو داستان استاد بخشی‌لر تیلیدن سپسلی، یازمه و ویدیویی شکللرده یازیب آلینگن. حتی

یاش بخشی‌لرنی تربیه‌لش اوچون ده(هم) شرایط یره‌تیلگن. شونینگدېک، اۏزه‌ل(مخصوص) بخشی‌لر فستیوال‌لری ېېلگیلنگن پئیت‌لرده اۏتکزیلیب توره‌دی.

افغانستان‌ده داستانچی بخشی‌لر عموماً افغانستان‌نینگ شمالی‌ده(جنوبي تورکستان)، تورکي خلق‌لر و تاجیک‌لر آره‌سیده یشه‌یدیلر. ایچکی اوروشلر و امنیتسیزلیک‌لر شو بیلن بیرگه، بیر تماندن موسیقی هنریگه و هنرمندلرگه قرشی متحجر مذهبي قتلملرنینگ مخالفتی؛ ایکینچی طرفدن ایسه بو جلیل ملي هنر و اونینگ هنرمندلریگه دولت تمانیدن توجه قیلینمه‌گنی و اسره‌مه‌گنی اوچون، بخشی‌لر و داستانچی‌لیک هنری یۏقالیش حالیده‌دیر، افسوس.

افغانستان‌ده تورکلرنینگ فولکلور گنجینه‌لرینی عمومی شکل‌ده، أینیقسه حماسی و رزمی داستان‌لرنی استاد بخشی‌لر تیلیدن متودیک، علمي و تۏلیق شکل‌ده ییغیب، ثبت قیلینمه‌گن. بیلیشی‌میزچه، اۏزېېک بخشی‌لر تیلیدن پرچه‌لر ذوق اهلی ارقه‌لی ترقاق شکل‌ده ثبت قیلینیب کېلگن. اونینگ اۏرنکلرینی حرمتلی اتب‌الله قوياش (تخار–دشت قلعه تومنی‌دن بیر بخشی تیلیدن)، حرمتلی محمد یحیی حفیظی ایسه (رحمتلی شاه‌پسند سرپلی بخشی تیلیدن) ثبت قیلینگن مواد آره‌سیده کۏرگن و اېشیتگن اېدیم.

افغانستان بدخشانیدن «گۏر اۏغلی»نینگ تاجیکچه وریانتی پروفیسور دکتور عنایت‌الله شهرانی ارقه‌لی ییل‌لر بورون ثبت و نشر قیلینگن اېدی. یقینده، اونینگ ایکینچی چاپی هم قیلینگن. بو اثر، خلقیمیزنینگ قیمتلی فولکلور میراثلریدن بیری‌دیر.

بخشی‌لر «گۏر اۏغلی»، «الپامیش»، «اوەز خان» و باشقه حماسی و رزمی داستان‌لرنی اۏقویدیلر. شو بیلن بیرگه، أیریم بخشی‌لر

لیریک(عشقي) داستان‌لر، صوفیانه شعرلر، بزمي شعرلر و حتی عامه‌باب قۇشیق‌لرنی ده کویله‌یدیلر. بیراق، اولرنی بیر–بیریگه آره‌لشتیرمه‌یدیلر.

بخشی‌لر، حماسی داستاننی بیردن باشله‌مه‌یدیلر. بلکی بیرینچیده، اوزاق وقت «تېرمه» اۇقوب بېره‌دیلر. «تېرمه»، اصلده داستانگه کیریش، یعنی داستانگه کیریش بۇلیمی‌دیر. «تېرمه» بۇلیمی مجلسده اۇلتیرگن آدم‌لرنینگ، أینیقسه مجلسنی اۇتکزووچی یا میزبان‌نینگ وصفی، اخلاقي و تربیه‌وی بیت‌لر و باشقه شونداق مضمون‌لرنی اۇز ایچیگه آله‌دی.

اصل داستان‌نینگ کویلش تاووشی، لیریک اۇقیش‌لر و قۇشیق‌لردن بوتونله‌ی باشقه‌دیر. یعنی داستانچی بخشیلر مخصوص «خِر و توتوق» سېس بیلن اۇقییدیلر. داستان روایتیده نثر و نظم بیر–بیریگه آره‌له‌شیب کېله‌دی. بیراق منظومی کۇپراق دیر.

اېسلتمه

حرمتلی عبدالنظر بخشی‌نینگ باشقه ویدیو دستورلرینی شو آدرس آرقه‌لی کۇره آله‌سیزلر:

…https://www.youtube.com/watch

*** ایکینچی بۇلیم**

اۇزبېک خلقی فولکلور موسیقی‌سیده‌گی اۇته مهم و قیمت‌لی ژانرلردن بیری‌نی حماسي و رزمي داستان‌لرنینگ کوی‌لری تشکیل قیله‌دی. بو تور کوی‌لرنی هرقنده‌ی کویلاوچی یا قۇشیقچی اجرا قیلیشی ممکن اېمس. حماسي کوی‌لر، صاعتچی یا اجراچی‌دن سېس و

ریتم جهتیدن یوکسک مهارتینی طلب قیلش بیلن بیرگه، یوقاری شاعرانه استعداد، اجرا اسلوبی و کوچلی حافظه‌نی هم طلب قیله‌دی.

اۏزبېک حماسي کوی‌لری قهرمان‌لیک، باتیرلیک، جنگاورلیک روحی، وطن‌پروَرلیک، آزادی‌خواه‌لیک، عدالت‌پروَرلیک، سېوگی، اۏرتاقلیک، صداقت، اېرلیک و عیارلیکنی بیان قیله‌دی. دنائت، رذالت، خیانت، اسارت، قۏرقاقلیک، بیداد و بیدادگر، خیانت‌کارلر و نامردلر کبی توبن(پست) و جیرکنج قیلمیشلر و عادتلرنی قره‌له‌یدی.

خلق آره‌سی‌ده بو تور هنرمندلر «بخشی»، أیریم پئیت‌لرده اېسه «شاعر» دېیدیلر. «شاعر» دېیلیشی‌نینگ سببی، بو صنعتچی‌لرنینگ کۏپچیلیگی زبردست و استعدادلی بۏلیب، داستان‌لرنی أیتیش آقیمیده اثرنی بېزه‌ب، اونینگ ینه ده قیزیق و بای بۏلیشی اوچون اۏزلری هم تازه بیت‌لر و شاعرانه پارچه‌لرنی بداهه أیته‌دیلر.

اۏرنک اوچون: استاد قاری محمد عظیم عظیمی‌نینگ یازووچی‌گه (حلیم یارقین) أیتیشلریچه، بو عرصه‌نینگ استادلریدن بیری بۏلگن «شکوربخشی» (۱۳-هجري قویاش یوز ییللیک‌نینگ اداغلری و ۱۴- هجري‌نینگ باشلریده حاضرگی سرپل ولایتی‌نینگ مرکزی، سرپل شهریده یشه‌گن) گۏر اۏغلی‌نینگ آتی‌نی وصف قیلیش، اونینگ اسباب-انجاملری، سېرگکلیگی، چاپقیرلیگی، وفادارلیگی، کوچلیلیگی و آخرده اونینگ تیارلب گۏر اۏغلی قاشیگه آلیب کَلینیشی‌نی بوتون بیر کېچه ده أیترکن.

طبیعی‌که، بونده‌ی حیرتلنری ایش هرقنده‌ی عادی بخشی هنرمندنینگ قۏلیدن کېله‌بېرمه‌یدی. شکوربخشی‌گه اۏخشش‌گینه بو ساحه‌نینگ بویوک و داهی استادلری شونده‌ی حیرتلنرلی مهارت‌نی کۏرسَته آله‌دیلر.

اصلیده، حماسي و رزمي داستان‌لرنینگ صنعتچی‌لری بو اثرلرنینگ ساده اجراچی‌سی‌گینه ایمس، بلکه اؤزلری هم یوقاری شاعرانه استعداد و سؤز یره‌تیش قابلیتی بیلن آلدینگی استادلر داستان‌لری‌گه ینگی بؤلیم و پارچه‌لر قؤشه‌دیلر. حتی بعضی‌لری اؤز زمانیده‌گی واقعه و حادثه‌لر اساسیده ینگی داستان‌لر یره‌ته‌دی.

شونینگ اوچون، اؤزبېک خلقی‌نینگ حماسي و رزمي داستان و قؤشیقلری زمان اؤتیشی بیلن، خلق یشش شرایطی‌نینگ اؤزگه‌ریشی‌گه مطابق، شکل جهتیدن‌گینه ایمس، محتوا و مضمون تمانیدن ده قوله‌ی و کېره‌کلی اؤزگه‌ریشلرگه اوچره‌گن و اوچره‌ب توره‌دی.

بو آقیم(جریان)، بیر تماندن معین بیر داستان‌نینگ ینگی وریانت‌لری تاپیلیشی‌گه سبب بؤله‌دی. چنانکه، «گؤر اؤغلی» داستانی‌نینگ اؤزی‌گینه افغانستان تورکلری آره‌سیده بیر نېچه وریانت‌گه، جهان تورکلری آرسیده ایسه (۵۰) دن آرتیق وریانت‌گه ایگه.

باشقه تماندن، «بخشی»لر اؤز زمانیده‌گی واقعه‌لر و تاریخي شخصیت‌لر تؤغریسی‌ده ینگی داستان‌لر یاره‌ته‌دیلر. چنانکه، سؤنگگی بیر یوز و اوندن آرتیق ییل ایچیده خلق صنعتچیلری تمانیدن سیاسي، نظامي، اجتماعي و عشقي واقعه‌لر اساسیده ینگی داستان و قؤشیقلر یره‌تیلگن. تؤره، بایجؤره، اکیرخان (دلاورخان میمنگی)، دولت کپتان، مارشال دؤستوم و باشقه شخصیت‌لرنینگ کارنامه‌سی و سیماسی تؤغریسی‌ده‌گی داستان‌لر شونینگ جمله‌سیدن دیر.

اؤزبېک خلقی‌نینگ اېنگ قدیم و قیزیقرلی حماسي داستان‌لری «گؤر اؤغلی»، «اوه‌زخان» و «الپامیش» دیر. أیتیش کېره‌ک، بو تور حماسي داستاني موسیقی یا داستاني کوی‌لر شونده‌ی آت و مضمون

بیلن، یا باشقه آت و مضمون‌لر بیلن وطنیمیزنینگ باشقه خلق‌لری و باشقه ملک‌لر خلق‌لری آره‌سی‌ده هم موجود دیر.

تحقیق‌لر آقیمیده، یازووچی درزاب اولسواللگیده‌گی قریه‌لردن بیری‌دن قدیم تورکچه–اؤزبیکچه موسیقی چالغوسینی تاپیب آلگن. بو چالغونی «قیل قؤبیز» دییدیلر. بو چالغو بیلن بخشی‌لرگینه حماسي داستان‌لرنی کویله‌یدیلر.

بو موسیقی چالغوسی درزاب تومنی‌ده آستان‌نینگ اؤغلی عبدالرشید، شو تومن‌نینگ «بیتاو» قیشلاغی‌ده یشه‌گن بخشی عبدالرشیدنینگ قؤلیده بؤلگن.

(«اطلس اتنوگرافی اقوام ولایت جوزجان»، پژوهش و نگارش: محمد حلیم یارقین، بر پایه پروژه ساحوی و کتابخانه‌ای اکادمی علوم افغانستان، ناشر: غضنفر بانک، کابل: ۱۳۸۹/م. ۲۰۱۰، صص ۱۰۶–۱۰۷)

نرسه‌لرنینگ اؤلچاو بیرلیگی
سیزلرده قنده‌ی بیرلیکلر بار؟

خلقیمیز ایچی و تیلیده نرسه‌لرنی اؤلچش، سَنش یا ده کؤلم و مقدارینی بېلگیلشده رسمي متریک(گرام، کیلوگرام، متر، مترمربع، لیتر، متر مکعب، کیلومتر، هکتار، سانتیگراد، ساعت، ییل،...) اؤلچاو بیرلیکلردن تشقری، تورلی عنعنوي بیرلیک(واحد)لر هم ایشله‌تیله‌دی. بیرلیکلر هم هر بیر تیل، قاله بېرسه لهجه‌لری نینگ سؤز بایلیگی سنه‌له‌دی. بو نرسه لهجه‌لر و منطقه‌لرده فرق قیلیب، قیزیقرلی تورلری قوللنه‌دی؛ اؤرنک اوچون:

– اوزوم‌گه "شینگیل/ شینگیله": اوچ شینگیل/شینگیله اوزوم؛

– سؤزگه "آغیز": سیزگه ایکی آغیز گپیم بار!

– برماقلر اوچی بیلن چیمدیلب آلینه‌دیگن نرسه‌لردن آلینه‌دیگن مقداریگه "چیمدیم": (بیر چیمدیم خمیرتُرش).

بیرلیکلرنینگ بیر قسمی ادبی تیلده برچه لهجه‌لر اوچون مشترک بؤلسه–ده، ینه بیر قسمی معلوم لهجه یا منطقه ده ایشله‌تیلیب، عمومی اېمس.

أیریم بیرلیکلر(چیمدیم، شینگیل، آغیز، باش،...) کبیلر اوزاق عمرلی و دایمی بۆلسه–ده، بعضی بیرلری(قری، موچل، چقریم، یغاچ، غله/تخم، ...) یۆقالیب کېتماقده.

اوندن تشقری، أیریم بیرلیکلر بیر منطقه‌ده خاص دیر؛ اۆرنک اوچون: آقیب تورگن سوو اۆلچاوی بۆلگن "تېگیرمان" بیرلیگی، (سوو تېگیرمان) بۆلگن منطقه‌لرده‌گینه ایشله‌تیلیب، آقر سوو(اریق و نهر) و سوو تېگیرمان بۆلمه‌گن منطقه‌لرده قوللنمه‌یدی.

بو اۆرنکلر، لهجه‌لرده‌گی اۆلچاو بیرلیکلرنینگ کېلیب چیقیشی اساساً اولوس‌نینگ اجتماعی–اقتصادی تورموشی و مدنی احوالی بیلن باغلیق اېکنلیگینی کۆرسه‌ته‌دی. چیندن ده، خلق تورموش احتیاجلریگه کۆره اختیاریده بۆلگن معلوم نرسه‌لردن، اۆلچاو بیرلیک اۆیلب تاپه‌دی. اختراع یا قبول قیلینگن بیرلیک، معلوم یېرده خلق تماندن قوللـه‌نیلیب، استه–سېکین عمومله‌شیب، باشقه منطقه‌لرگه یېتیب باره‌دی.

بیرلیکلرگه مثال یازیشده قوییده‌گی نکته‌لر نظرده توتیلسه–ده، ینه ده اونوملی و یخشی بۆله‌دی:

۱. مثاللر بیر سان بیلن (بیر درخت بادام) اېمس، 2، 3 یا اوندن کۆپراق سان بیلن بېریلسه–ده، یخشی: (10 درخت بادام؛ 5 پیکال یېر). چونکه او حالده، بیرلیک چیندن ده نرسه‌لرنینگ سانی یا مقدارینی انیقراق بیلدیره آله‌دی می یا یۆق؟ شونینگ اوچون: 3 چیلک سوو، 2 قنار سامان/سمان، ایکی اریغ سوو کبی یازیش کېره‌ک.

۲. بعضی سۆزلر نرسه‌لرنینگ شونچه کی کۆپلیک و مۆللیگی‌نی بیلدیره‌دی. انیق سانینی بېلگیله‌ی آلمه‌یدی؛ مثال اوچون: بیر کۆچه آدم، بیر قبرستان مردم، بیر کتک تاووق، بیر تام ییگیت کبیلر، بیرلیک سنلمه‌یدی. بولر عباره(دېیم) بۆلیب، چمه‌لنگن مقدار، أینیقسه

گوجوملیک و کؤپلیکنی بیلدیره‌دی. بیز 4 قبرستان آدم، 3 کؤچه خاتین یا 4 تام ییگیتنی ایشلتمه‌یمیز!

۳. أیریم بیرلیکلرگه آزگینه ایضاح هم کبره‌ک بؤله‌دی؛ مثال اوچون: بییه، بُرداق، نیمچه کبی بیرلیکلرنینگ مقداری قنچه دیر؟

۴. یازیلگن بیرلیکلرنینگ منطقه‌سی، ممکن بؤلسه حتی قیسی اوروغ یا قوم تیلی هم یازیلسه ده یخشی بؤله‌دی.

*

حرمتلی تیلداشلر، قوییده سرپل اؤزبېکلری تیلیده‌گی بیرلیکلردن اؤرنک صفتیده بیر نېچیته‌نی یازه‌میز. بو اؤرنکلرنینگ أیریملری سرپل شهری اؤزبېکلری تیلیده خاص بؤلسه–ده، بعضی بیرلری باشقه منطقه اؤزبېکلری تیلی یا ادبي تیلده هم بؤلیشی ممکن.

اؤرنکلرنی یازه‌میز(لاتین یازویده آ/0، خ/x):

۱. قتیم (qatim): ایگینه‌گه اؤتکه‌زیلیب، بیر یؤله تیکیله‌دیگن ایپ اؤلچاوی(2 تقیم ایپ).

۲. پیشیریم(pishirim): بیر قتله دملنه‌دیگن قوروق چای مقداری. (3 پیشیریم چای).

۳. چکیم(chakim): بیر قتله چېکیله‌دیگن ناس(یا چیلیم تنباکوسی) مقداری(بیر چکیم ناس).

اؤزبېک ادبي تیل و اؤزبېکستانلیکلرده "آتیم" ایشله‌تیله‌دی: بیر آتیم ناس.

۴. تېگیرمان(tegirmon): بیر تېگیرمانني یوریته آله‌دیگن آقر سوو مقداری(3 تېگیرمان سوو).

۵. ایشک(eshak): بوته، اؤتین کبی نرسه‌لر بیرلیگی: (2 ایشک بوته).

۶. تندیر(tandir): بیر یؤله تندیر تؤلدیریلیب پیشیریلگن نان مقداری(5 تندیر نان).

۷. باش(bosh): 1. قؤی، اپچکی، قاره مال کبی حیوانلر سانی بیرلیگی (10 باش قؤی) 2. اوزوم مقداری بیرلیگی (بیر باش اوزوم).

۸. قولت/قولتوم(qult,qultum): بیر یؤله یوته‌دیگن ایچیملیک (سوو، چای، شربت، ...).

۹. اؤروم/اؤریم(o`rum/o`rim): اؤریلگن اوزون ساچ سانی.

۱۰. باغ(`bog): اؤت، بیده و کؤکتلرنینگ معلوم مقداری‌نینگ باغلنگنی (2 باغ بیده).

۱۱. توتم(tutam): ساچ یا سقال‌نینگ بیر قؤلده سیقیب اوشلنگن تؤرت برماق‌نینگ یانمه–یان تورگن اوزونلیگی(طالبلر زمانیده کیشیلرنینگ سقالی اینگ آزی بیر توتم بؤلیشی کیره‌ک ایدی!).

۱۲. غله/تخم، یومورتقه(g`lla): پیلّه غؤزه اؤلچاو بیرلیگی(4 غله پیله غؤزه).

۱۳. نیزه(nayza): افقده قویاش یوکسکلیگی اؤلچاو بیرلیگی (قویاش ایکی نیزه کؤته‌ریلگن).

۱۴. نانخور(nonxo`r): عایله اعضاسی سانی (بیز اویده 7 نانخورمیز!).

۱۵. سیدیره‌مه(sidirama): کییملر بیرلیگی، أینیقسه کؤیلک–ایشتان و باشقه نرسه‌لری. (ایکی سیدیره‌مه کویلک–ایشتان). بو بیرلیک فارسچه "دست"گه معادل دیر(شو موردده "سروپا" بیرلیگی هم بار).

۱۶. قار(qor): ایت/کوچیک یاشی‌نینگ اؤلچاو بیرلیگی (ایکی قار باسگن= ایکی یاشر).

۱۷. موچل: ییللر و کیشیلرنینگ یاشینی بیلگیلش بیرلیگی. بو، قدیمي توركي تقويم بۆلیب، اونده 12 ییل، 12 حیوان (سیچقان، سیگیر، یۆلبرس، قویان، لوی/نهنگ، ایلان، آت، قۆی، میمون، تاووق، ایت/کوچیک، چۆشقه) آتی بیلن اتلگن دیر. اۆرنک اوچون، سیچقان ییلی توغیلگنلرنینگ ییلی سیچقان بۆلیب، اۆشه اساسده سنه‌له‌دی. (افسوس، موچل حسابی یۆقالماقده).

۱۸. پل(pal): یۆنغیچقه(سرپلده یۆریشقه دییله‌دی)، گل و کۆکتلر اېکیلگن تۆرت بورجک ییر اندازه‌سی (5 پل یۆریشقه).

۱۹. بېل(bel): لای یا توپراق مقداری بیرلیگی(10 بېل لای).

۲۰. پای بېل(poy bel): ییرنینگ آغده‌ریش یا قازیش چوقورلیک اۆلچم بیرلیگی (کۆپ چوقور قازمه، 2 "پای بېل" بۆله‌دی).

۲۱. قۆش(qo`sh): قۆش بیلن بیر کونده هیده‌له‌دیگن ییر کېنگلیگی (4 قۆش آبی ییر).

۲۲. دود(dud): چیلیم چېکیش سانی بیرلیگی (3 دود آلدیم).

۲۳. لوککه، بۆلک(lukka, bo`lak): گوشت کبی نرسه‌لر بیرلیگی (3 لوککه گوشت). بونده پرچه، توته کبی بیرلیکلر هم ایشله‌تیله‌دی.

۲۴. بۆی(bo`y): اۆرته‌چه بۆیلی انسان بۆییگه تېنگ چوقورلیک (سووده) و تېره‌ک، چنار کبی یغاچلر اوزونلیک بیرلیگی(حوض ایکی آدم بۆیی چوقور؛ تېره‌کلریز تۆرت آدم بۆیی اۆسیبدی).

۲۵. قۆش(qo`sh): قۆش بیلن بیر کونده هیده‌له‌دیگن ییر کېنگلیگی (4 قۆش آبی ییر و ایکی قۆش ده‌یمه بار).

۲۶. آواره(ovora): بیر غۏری یا تباقده سوزیلگن یېمککه مولجللنگن کیشیلر سانی (3 آواره = 3 کیشیلیک).

۲۷. کونده(kunda): یاغ چیقه‌ره‌دیگن جوازنینگ ایش کۏلمی بیرلیگی، أینیقسه کونجاره سانی یوزیدن(کونیده 2 کونده هیده‌یمن).

۲۸. پخسه(paxsa): دېوارنینگ لایدن یسلگن هر بیر قبتی (4 پخسه‌لی دېوار).

۲۹. ارابه(aroba): توپراق، تاش، قُوم کبی نرسه‌لر مقداری بیرلیگی (2 ارابه توپراق).

۳۰. زمبل/زنبیل(zambal): توپراق، لای، تاش، قُوم، خشت، جغل و چقیندی کبی نرسه‌لر بیرلیگی (2 زمبل توپراق).

۳۱. تامچی/قطره(tomchi/qatra): تامیزیله‌دیگن سویوقلیکلر بیرلیگی (3 تامچی داری).

۳۲. گلدان(guldon): چیچک(گل)لر سانی بیرلیگی (4 گلدان پتونی).

۳۳. سیخ(six): کباب بیرلیگی(4 سیخ کباب).

۳۴. کیشی/نفر(kishi): انسانلر سانی بیرلیگی (100 کیشی).

۳۵. تغاره(tag`ora): خمیر، کیر کبی نرسه‌لر بیرلیگی (۲ تغاره خمیر؛ ۳ تغاره کیر).

۳۶. کۏک(ko`k): نرسه‌لرنی تېککنده، اېپلی ایگینه‌نینگ متاع یا نرسه‌گه سوقیلیب اۏتکه‌زیلگن ایپ سانی (یاریلگن باشی ۵ کۏک یېدی!).

۳۷. قداق(qadoq): یېریاغی(تیل‌خاک)نینگ چمه‌سی (250 دیسی لیتر) اۏلچاو بیرلیگی (3 قداق یېریاغی).

۳۸. جۆپّه(jo`ppa): آدملر و نرسه‌لر توده‌سی‌نینگ سانی (3 جۆپه مهمان؛ 5 جۆپه تربوز؛ 2 جۆپه مال).

۳۹. ایلیک (ilik): بیر برماق(معمولاً اۆرته برماق‌نینگ اپنی) کیچیک اوزونلیک اۆلچاو بیرلیگی (4 ایلیک) 2. برماق بۆیی(معمولاً کۆرستگیچ برماق) ایدیشده‌گی سویوقلیک چوقورلیگی یا قلینلیگی اۆلچاوی (قزان تگیده 2 ایلیک یاغ قالیبدی).

۴۰. دستک(dastak): چیللیک اۆیینیده اوزونلیک (مسافه) اۆلچاوی (10 دستک).

۴۱. تولوم(tulum): قتیق، دوغ و سوو کبی نرسه اۆلچاو بیرلیگی (2 تولوم قتیق).

۴۲. قمچی(qamchi): غیرعادی، تپلبه‌راق کیمسه‌نینگ عقلدن آزگن اۆلچاوی (جانیده ۲ قمچیسی بار!).

۴۳. سبد(sabad): سامان و اوزوم سینگری نرسه‌لر اۆلچاو بیرلیگی(۲ سبد اوزوم).

۴۴. تپوا/تویه(tuya): سامان، بوته، تیکان یوکی بیرلیگی(2 تویه سامان).

۴۵. چیلک، سطل(chilak,satl): مقداری کۆپ سوو بیرلیگی. (بونده نرسه‌لرنینگ کۆلمی‌گه کۆره تولوم/مشک، خم، کۆزه، جک، گیلاس، پیاله، کاسه، بوتل، ... کبی تورلر هم بار).

۴۶. قاپ(qop): 1. سامان، بوغدای و شونگه اۆخشش نرسه‌لرنینگ اۆلچاو بیرلیگی(۲ قاپ سامان) 2. کوچ؛ توان (بو ایشنی قیلیشده بیر قاپ جان کپره‌ک!/بو عباره یا دپیم دیر. چونکه «بیر قاپ»دن کۆپ أیتیلمس یا ده مپن اپشیتمه‌گنمن.) 3. گپ بیرلیگی (گپ دپسنگ قاپ–قاپ، ایش دپسنگ قندهاردن تاپ!–مقال)

۴۷. قدم/آدیم(qadam/odim)، اوزونلیک یا مسافه اؤلچاو بیرلیگی (حوض اینی اؤن قدم دیر). بونده قؤلاچ، قریچ، اِیلیک هم اوزونلیک اندازه‌سیگه کؤره اؤز اؤرنیده اؤلچاوی بیرلیکلری صفتیده قوللنه‌دی.

۴۸. سیقیم(siqim): باغلنگن قؤل کفی ایچیده سیغه‌دیگن نرسه کؤلمی. (ایکی سیقیم بوغدای).

۴۹. هاووچ(hovuch): سوو کبی سویوقلیک همده دانلرنی اؤلچش بیرلیگی(اوچ هاووچ تریق).

۵۰. غربیل(g`arbel): بوغدای، ارپه، کبی دان محصولاتی‌نینگ اؤلچاو بیرلیگی، أینیقسه خرمن اوستیده(ایکی غربیل کیسپن بیردی).

۵۱. غؤری(g`o`ri): پلو، دوپیازه، دوشبیره، کیچیری کبی ییمکلر اؤلچاو بیرلیگی (3 غؤری آش).

۵۲. قالب(qolib): خشت مقداری بیرلیگی (بو لای 20 قالب خشت بؤلر!).

۵۳. موتر(mutar): توپراق، تاش، قُوم، خشت و جغل کبی قوریلیش نرسه‌لر مقداری بیرلیگی (ایکی موتر تاش).

۵۴. خلته(xalta): سمنت، چونه و سودا کبی نرسه‌لر بیرلیگی (10 خلته سمنت).

۵۵. قاشق(qoshiq): سویوق و قویوق ییمکلر کبی نرسه‌لر بیرلیگی (2 قاشق مربا). بونده نرسه‌لرنینگ کؤلمه و مقداریگه کؤره چؤمیچ، چولی، کفکیر کبی بیرلیکلر هم بار(ایکی کفکیر آش؛ اوچ چؤمیچ یاغ؛ ...).

۵۶. قزان(qazon): پیشیریله‌دیگن یا پیشیریلگن یېمکلر کبی نرسه‌لر بیرلیگی (3 قزان آش).

۵۷. چاینک، ترموز(choynak/tarmuz): ایچیله‌دیگن چای بیرلیگی (5 چاینک چای، ایکی ترموز کۏک چای).

۵۸. محراب(mehrob): مسجدلر بیرلیگی (2 محراب مسجد).

۵۹. شاخه(shoxa): گل کبی نرسه سانی بیرلیگی (5 شاخه گل).

۶۰. بۏجی(bo'ji): قاپدن کیچیک، خلته‌دن یېریکراق برنج، پیاز، ... کبی نرسه‌لرنینگ بیرلیک اۏلچاوی(ایکی بۏجی برنج؛ اوچ بۏجی پیاز)

۶۱. جۏره/جفت: جوراب، کاووش، ...(۲ جۏره جوراب)

۶۲. ته/دانه: تورلی نرسه لر بیرلیگی (۵ ته انار)

۶۳. قنار: سمان بیرلیگی (۶ قنار سمان)

۶۴. پشته: تاک بیرلیگی (باغیمیز تاکلری ۱۰ ته دن کۏپ)

۶۵. قۏچاق/قۏچاغ: اۏت، اۏتین (مالرگه ۲ قۏچاق اۏت بېردیم)

۶۶. قۏلتیق/قۏلتیغ: اۏت، اۏتین (۲ قۏلتیق اۏتین)

۶۷. قاشق: قتیق یا سویوق نرسه لر اۏلچاو بیرلیگی: (۲ قاشق شربت)

۶۸. سیقیم/مشت: ایکی سیقیم اۏن)

۶۹. قریچ: آز بۏلگن اوزونلیک اۏلچاو بیرلیگی(ساچی ۳ قریچ)

۷۰. سطر/خط: یازوو، شعر، ... سانی بېرلیگی: ایکی سطر شعر)

یۏل: سطر، خط، بیت، تیکیش خطی، ...:(۵ یۏل یادداشت؛ ۲ یۏل شعر)

۷۱. بپت/صفحه: کتاب، رساله، یادداشتلر یپراغی بیرلیگی: (۲ بپت یادداشت، ۱۰۰ بپت کتاب)

۷۲. باغ/دسته: کؤکت/ترکاری، بپده کبی نرسه‌لر بیرلیگی: (۲ باغ اسپلاق)

۷۳. یلم: بیر یؤله آغیزگه آلیب یپیله‌دین یپمک بیرلیگی:(۳-۴ یلم حلوا)

۷۴. روپه/روپیه: پول‌نینگ نوعیتی‌دن تشقری عمومی بیرلیگی: (۱۰ روپه؛ مینگ روپه)

۷۵. پول: خودی روپه سینگری مبلغ اؤلچاو بیرلیگی

۷۶. نیزه: تانگ آتکنده کؤک(آسمان)ده قؤیاش کؤته‌ریلگن یوکسکلیک بیرلیگی: (قویاش ایکی نیزه کؤته‌ریلگن)

۷۷. تخته: قالین، گیلم، کپگیز کبی بویوم‌لر سانی‌نینگ اؤلچاو بیرلیگی(۵ تخته قالین)

۷۸. پایه: تیکوو ماشینی، رادیو، تلویزیون سینگری نرسه لرنینگ سان بیرلیگی: (۲ پایه تلویزیون)

۷۹. قری: متاعلر، اُینیقسه اتلس، ایپک، بؤز، الچه کبی نرسه‌لر اؤلچاو بیرلیگی. بو اپسه کپکسه کمپیرلر و قیشلاقلرده‌گینه قالگن و عموماً متروک بؤلماقده: (۵ قری اتلس)

۸۰. تیزه: قار، لای، سوو کبی نرسه لرنینگ قلینلیک اؤلچاو بیرلیگی: (ایکی تیزه قار، اوچ تیزه سوو)

۸۱. کلوله: لای، ایپ، قروت کبی نرسه لر سانی بیرلیگی: (۵ کلوله قروت، ۲ کلوله لای، ۳ کلوله ایپ)

۸۲. کلاوه: یؤغان ایپ و سردوزلر بیرلیگی: (۲ کلاوه سردوز)

۸۳. زوغته: ایپ، سردوز کبی اؤره‌لمه سان بیرلیگی: (۳ زوغته ایپ)

۸۴. بؤلک/پرچه: تورلی متاع، قاغاز، یپر و عمومی نرسه‌لر اؤلچاو بیرلیگی: (۲ بؤلک یپر، تؤرت بؤلک قندلات، ۳ بؤلک صندوف ساتدیک)

۸۵. کؤت: لای، خرمن، اپکین حاصلاتی بیرلیگی: (۲ کوت زرجومه، ۳ کؤت پیاز)

۸۶. قزان: تؤی، خیرات کبی کته مراسملرده پیشیریله‌دیگن آش بیرلیگی (تؤرت قزان آش، ایکی قزان دوپیازه)

۸۷. قفس: خوراز، بودنه، ککلیک، کوچیک/ایت، گاهی آدم کبی لرنینگ اوروش سانی بیرلیگی(۳ قفس اوروشدی. تؤرتینچی‌سیده قاچدی.)

۸۸. ارقه: پخال، اؤتین، اؤت کبی نرسه لر بیرلیگی(۲ ارقه پخال، ۳ ارقه اؤتین)

۸۹. آفتابه: سوو اؤلچاو بیرلیگی(۲ آفتابه سوو)

۹۰. خوراک: هوتل و رستوران یپمکلری و قاووورداق کبی یپمکلر بیرلیگی: (۳ خوراک قاووورداق)

۹۱. چاینک: چای و سوو بیرلیگی: (۲ چاینک قره چای، ۳ چاینک کؤک چای)

۹۲. چایغؤلچه: اؤچاقده قینه‌تیله‌دیگن سوو بیرلیگی (۲ چایغؤلچه قه‌یناق سوو)

۹۳. گاودؤشه: سوت بیرلیگی(۲ گاودوشه ساغدیم)

هفته کونلری آتلری

هفته کونلری‌نینگ آتلری فیسبوک ترماقلریده مطرح بؤلیب ترقلگنده، حرمتلی تیلداشلریمیز تماندن جوده قیزغین قرشی آلینیب، کؤپلب "لایک" و "کامنت"لر یازیلگندی. اوندن تشقری، کامنتلرده بیر عده علاقمند تیلداشلریمیز هفته کونلریگه تبگیشلی اؤز منطقه‌لریده‌گی سؤزلر و اتمه‌لرنی هم یازیب، أیریملر ایسه چیرایلی سؤزلر مطرح قیلیب، موضوعگه علمي و تحقیقي توس بپردیلر.

حرمتلی تیلداشلریمیزنینگ چوچوک آنه تیللریگه نسبتاً اوشبو قیزیقیشلری بیزگه انه شونداق یؤنه‌لیشده تعین آدیملر تشلشگه تورتکی بؤله‌دی.

اوشبو برچه عزیزلرگه چین کؤنگیلدن منتدارلیک بیلدیریب، هفته کونلری نینگ ادبي آتلری‌نینگ فهرستینی، شو بیلن بیرگه اؤرتاقلرنینگ اؤز منطقه‌لریدن یازگن وریانت‌لرنی هم مقایسی یؤسینده یازه‌میز:

1. بوگون/ بوکون: بیز بؤلگن کون؛ بیز سوزلب تورگن کون .

أیریم منطقه‌لرده بوندن تشقری قوییده‌گی سؤزلر هم ایشله‌تیلرکن:

– ح. یارقین (سرپل): شوگون؛ شوبوکون؛ اوشبوکون.

– ا. قوپاش (تخار): شوگون، شوبوگون، حاضرگی گون.

– ظ. رووف (اندخوی): حاضرکی کون. سرپل و تخار، شاید هم باشقه یېرلرده "بوگون" گه نسبتاً "شوگون" و "شوبوکون" سؤزلری عین معنانی، بیراق بیرآز تأکید و اورغو بیلن افاده‌له‌یدی.

"اوشبوكون" بو سۆز "بوكون" معناسيدن تشقرى، اۆزبېک ادبي تيليده اساساً هر بير كون حقيده سۆز يوريتيب اۆتيلگنده، كېين اۆشه كونگه درواقع ايما ديه: "جمعه كونى اۆرتاقلر بيلن اوچره‌شيب، يخشى صحبت بۆلدى. اوشبوكون ينگى اورتاقلر بيلن هم تانيشديک ."

"حاضرگى كون" اۆزبېک ادبي تيليده كۆپينچه چاغداش كېنگ چاغ(زمان) نى انگلته‌دى: "حاضرگى كونده ييگيتلريميزنينگ ملي آنگى اۆسماقده."

2. توناكون/توناگون/توناوكون: بيركون آلدين. اېسكى اۆزبېک ادبي تيليده "توناكون"، حاضرگى ادبي تيلده "توناوكون" و اۆزبېكستان خلق تيلى و ادبي تيلده "كېچه" شكليده ديه. افغانستان اۆزبېكلرى "كېچه"نى "تون/شب" معناسيده ايشله‌ته‌ديلر.

– ح. يارقين(سرپل) "توناوون"، "تينه وون"،

– خ. سلجوقى (قطغن، تور آته): تونه گون،

– ظ. رووف(اندخوى): تيناوون.

3. اۆتگن كون: ايكى كون ايلگرى. اۆزبېک ادبي تيلده همده افغانستان اۆزبېكلرى تيليده (دېيرلى برچه منطقه‌لرده) شو شكل ديه.

4. اوزاغى كون: اوچ كون ايلگرى؛ "توناكون"دن ايلگرگى كون.

– ح. يارقين (سرپل): اوزاغى كون.

– خ. سلجوقى (قطغن، تور آته): بيرنه هه كون،

– ا. صمد بېگ(تخار–اشكميش، جيمت اوروغى): بيرناغى،

بو سۆز "سنگلاخ" ده "اوزغوگون" شكلده بۆليب، "اۆتگن كون/ پريروز" معنى قيلينگن!

5. بورناغى: سۆزليكلرده اۆتگن، اولگى معنى قيلينگن. بو سۆز ييل، آى، هفته و كونگه قۆشيليب، اوچ (ييل، آى، هفته، كون)دن

ایلگرگی سینی خصوصاً و اوندن کؤپلرینی عموماً بیلدیره‌دی. "بورونغی" سؤزی شونینگ معناداشی(مترادفی) دیر: بورناغی ییل: اوزاغی ییلدن ایلگرگی ییل؛ بورناغی کون: اوزاغی کوندن ایلگرگیسی.

– تاشقین بهایی (میمنه): بورناغی کون،

– ا. صمد بهک(اشکمیش): بیرناغی(بو اوزاغی کون معناسیده ایشله‌تیلرکن)،

– ا. قویاش(تخار): بیرناغی کون= اوزاغی کون.

کؤرینیشیچه، میمنه و تخارده "بورناغی‌کون" فرقلی کونلرده قوللـه‌نیلرکن. بو مسأله مهم و مناظره‌لی دیر، البته. سرپل، جوزجان، بغلان، بدخشان تمانلرده هم بو سؤز ایشله‌تیلیشی یقین. مېن سرپل ده هم بارلیگینی گمان سِیره‌گندیم، بیراق انیق ایشانچیم بؤلمه‌گنلیگی اوچون، کونلر قطاری کیریتمه‌گندیم. سرپلده ایسه "بیننناغی/binnog'i" تلفظ قیلینه‌دی.

6. اېرته: بیر کون کېین. ادبي تیلده هم شو معنا و شکلده ایشله‌تیله‌دی. (اېرته‌نینگ ینه بیر معناسی: وقتلیراق، بېلگیلنگن چاغدن ایلگریراق)

– ح. یارقین(سرپل): اېرته،

– ا. قویاش(تخار): اېرته کون،

– صمد بهک(اشکمیش): اېرته،

– ظ. رووف (اندخوی): اېرته،

– تاشقین بهایی (میمنه): اېرته.

بیرکون کېین هم ادبي تیلیمیز و خلقیمیز تیلیده "اېرته" دېیله‌دی. بونده اتب الله قویاش جنابلری‌گینه اونی "اېرته کون" شکلیده یازگنلر. "اېرته کون" ادبي تیل همده خلق تیلیده "کېله‌جک = آینده" معناسیده دیر؛ اۏرنک اوچون: "نېگه بونداق قیلدینگ؟ اېرته کون جواب بېریش هم بار–کو!" کونی، آیی و حتی ییلی بېللی بۏلمه‌گن کېله‌سی زمان مقصد دیر.

7. ایندین: اېرته‌دن بیر کون کېینگی‌سی؛ بوکوندن بیر کون نریگی‌سی. ادبی تیلده شو شکل و معناده قوللـه‌نیله‌دی.

– ح. یارقین (سرپل): اینین،

– غ. وکیلزاده (اندخوی): بېری کونی،

– ظ. رووف(اندخوی): بېریسی کون،

– ا. قویاش (تخار): بېرسوگون/ بېریسی گون،

– ا. صمد بېگ (اشکمیش): سۏنگگی کون.

8. اونه ایندین: ایندین‌دن کېینگی کون؛ بوکوندن اوچ کون کېین.

– ح. یارقین(سرپل): اونه اینین،

– خ. سلجوقی(قطغن): اېرتنر(؟)دن سۏنگی کون.

9. اوکون/ اوگون (ع. غ. پویا فاریابی):

هفته ایچینده بیرکون، که یکه متکلم و مخاطب اره‌سینده، یوزمه–یوز سۏزله‌ماق زمانده مشخص بۏله‌دی؛ چونکه «اوکون» یا «اُول زمان» اۏتکن کونلرده بیرکون، متکلم و مخاطب اره‌سینده مشخص و تثبیت بۏلگن دور؛ مثلاً:

– اوگون وعده بېریب، سۏنگره کېلمه‌دینگ/ کېلمه‌دینگیز .

–کیچیره سن/کیچیره سیز، باشقه بیر عاجل ایش تاپیلیب قالدی.

* قۇشیمچه (ح. یارقین):

گاهی صحبتلرده، ایشیتووچی یا ایشیتووچیلرگه بیللی بۇلمه‌ی، مقصد بیرکون ده قنداق دیر یوز بیرگن واقعه بیانیده کیله‌دی؛ اۇرنک اوچون: "اۇرتاقلر، او کونی کوچه‌ده کیته‌یاتگنیمده، بیر ایلاننی کۇردیم" بو اۇرنکده قیسی کونلیگی ایشیتووچیلرگه و گاهیده حتی سۇزلاوچیگه هم بیللی بۇلمه‌یدی. بونده، جوده اوزاق کون ایمس، یقین کونلردن بیری کۇزده توتیلگن بۇله‌دی.

شونینگدیک، کۇپلیک(جمع) حالتیده أینیقسه نامعلوم کونلر(زمانلر)گه اشاره قیلینه‌دی؛ مثال اوچون: ای دۇستیم، "اوکون"لر هم اۇتیب کیتدی!" یا "او کونلرنی سیل آلیب کیتدی" بو "اوکونلر" بیر کونگی مدت ایمس، بلکه کینگراق و کۇپراق مدت نی قمره‌یدی و درواقع اۇتگن زمانلرگه ایما دیر.

*

"کون"گه عاید تیلیمیزده‌گی باشقه سۇزلر:

–کونده: هرکونی، "کونده بهانه قیلیب، کیچ کیله‌سن"!

–کون آشه: بیر کوندن نری، "کون آشه خمیر قیله‌من."

–کون سه‌یین: روز تا روز، "کون سه‌یین وضعیت یمانلشماقده."

–کوندن–کونگه: هرکون اۇتیب؛ کون سه‌یین، "گللر کوندن کونگه اۇسماقده."

–کونیده: هر بیر کونده، "کونیده 8 ساعت ایش بار"

–کونده‌لیک: 1. روزانه 2. (کۇچمه) روزنامه 3. هرکون یازیله‌دیگن ایسده‌لیک؛ خاطره.

اولوسيميز تيلى–
تاريخي، سياسي واقعه‌لر كۆزگوسى

تاريخده خلقيميز تورموشيده تورلى اچيق–چوچوک واقعه‌لر يوز بېريب كېلگن. اولر اوشبو حادثه‌لردن تأثيرلنگن حالده، مذكور حادثه‌لرنينگ اېنگ مهملرى، اېنگ تأثيرچنلرى، أينيقسه أينچلى‌لرينى اۆزلرى‌نينگ اتمه‌لرى، عباره‌لرى و مقاللريده تمغه‌لب(مُهرلب)، كېله‌جک نسللرگه انتقال بېرگنلر. بو مسأله چوقور و كېنگ علمي ايزله‌نيشنى ايسته‌يدى، البته.

قوييده اۆرنک صفتيده أيريملرينى اېسلب اۆته‌ميز:

عربلر امپراتورليگى قوريليب، شو بيلن بيرگه اولرنينگ استيلاسى همده اسلام مقدس دينى هم يورتيميزگه كيريب كېلدى. بو تاريخي حادثه ساده و آسانگينه كېچمه‌گن، البته. مينگلرچه باشلر كېسيليب، كۆپلب قانلر تۆكيلگن، شهر و قيشلاقلر بوزيلگن. خلق آغير مصيبتلر و استبدادلرنى باشدن كېچيرگن. چونكه، اولر اۆز يورتلرى همده آته–بابالريدن مېراث بۆليب كېلگن دين و ايشانچلرينى آسانليكچه قۆلدن بېرماقچى اېمس اېديلر. تاريخ بېتلرى بو واقعه‌لردن ليق تۆله. ليكن خلقيميز هم شو حقيقتلرنى ساده‌گينه عجايب قيسقه عباره و مقاللرده مهرلب قۆيگنلر:

– **«سۆته مسلمان!»(عباره/دېيم)**

كوچسيز يۆلگه كېلمه‌يديگن يا كۆنمه‌يديگن سۆربيت كيشيگه نسبتاً ايشله‌تيله‌دى.

– **«عربگه سلام بېرديم، قيرق تنگه تاوان بېرديم»**

19– 18نچى عصرلردن باشلب پشتونلر (عادى خلق اره سيده اۆشه وقتدن حاليگچه «اوغان» دېيلگن) حاكميتگه اېريشگندن سۆنگ، بو مقال اۆزگردى:

– **«اوغانگه سلام بېرديم، قيرق تنگه تاوان بېرديم.»**

چنگيزخان‌نينگ باسقينچيليک يورشى هم قوييده‌گى شكلده مسجّل بۆليب قالگن:

– **«بوجی کېلدی، بوجی کېلدی، چنگیز مینن جوجی کېلدی»** (جوجی– چنگیزخان‌نینگ اۏغلی دیر)

تېموریلر دوریده، هرات اولرنینگ پایتختی همده شرق مدنیتی اویغانیشی نینگ جوده کۏرکم و رواجلنگن مرکزیگه أیلنگن اېدی. خلق مقاللریده شو نرسه قوییده‌گیچه تسجیل قیلینگن:

– **«آنه دېک یار بۏلمس، هرات دېک دیار بۏلمس»؛**

– **«ینگلیش حساب، هراتدن قَیتیبتی»**

یورتیمیز 19 نچی یوز ییللیک عصر و 20 نچی یوز ییللیک‌نینگ ایکی اۏن ییللیگی‌گچه بویوک بریتانیه استیلاسیده اېدی. یورت و حاکمیت تقدیری «لندن»گه باغلیق اېدی. شونینگ اوچون، آدملر اره‌سیده جنجال تاپیلگنده اۏپکه له‌نیب، دۏق–پۏپیسه(تهدید) قیلگن کیشی‌گه قوییده‌گی عباره‌نی أیتر اېدیلر:

– **«قۏلینگ لندن‌گچه آزاد!»**

شورویلر قشونی کیریب کېلگنده بو عباره اۏزگردی:

– **«قۏلینگ مسکوگچه آزاد!»**

حاضرگی زمانده بو ایکله‌سی اۏرنینی ینگی‌سیگه المشیشی ممکن:

– **«قۏلینگ واشنگتن گچه آزاد!»**

روایتلرگه کۏره، سلطان محمود غزنوی اۏزی‌نینگ سراییده 400 کیشی فارس شاعر و ادیبلرینی باقیش بیلن بیرگه، بیر تله‌ی دنگسه و لت آدملرنی هم تېکین‌گه باقر اېکن. شو اوچون، اېنگ دنگسه و تنبل آدملرگه نسبتاً تیلیمیزده بو عباره تاپیلگن:

– **«سلطان محمودتی لتی»**

عباره‌لر و مقاللرده أیریم توپونومیک(جغرافیایی) عنصرلر هم چیرایلی یۏسینده اۏرین تاپگن. اۏرنک اوچون «سۏره‌ب–سۏره‌ب تاپماق» توشونچه‌سینی تورلی خلقلر شونداق أیتگنلر:

– اۏزبېکلرده: **«سۏره‌ب–سۏره‌ب مکه‌نی تاپیبتی»** (مسلمانلرنینگ مقدس شهری)؛

– فرانسویلرده: **«سۏره‌ب–سۏره‌ب روم نی تاپیبتی»** (قدیم روم امپراتورلیگی و حاضرگی ایتالیا اۏلکه‌سی پایتختی)؛

– روسلرده: **«سۏره‌ب–سۏره‌ب کیف‌نی تاپیبتی»** (قدیم روسلر و حاضرگی اوکراین اۏلکه‌سی پایتختی).

ایلگری «قۆندوز»، اقلیمی جوده یمان یپر بۆلگن. شو باعث، بو حقده بو عباره/دییم أیتیلگن:

– **«مرگ تیله‌سنگ، قۆندوز بار»**

قشاق و ناچار احوالده‌گی آدم حقیده بو عباره‌لر بار:

– **«کوتیدن قبادیان کۆرینه‌دی»؛**

– **«کوتیدن میمنه کۆرینه‌دی»** (وریانتی؟)

قتیق تنبیه بېرماق یا جزاله‌ماق معناسیده یوقاریده‌گی عباره بو شکلده أیتیله‌دی:

– **«کوتیدن میمنه کۆرسه‌ته‌من!»**

کۆپ گپیریب، آز ایشله‌یدیگن دنگسه آدم حقیده:

– **«گپ دېسنگ قاپ–قاپ، ایش دېسنگ قندهاردن تاپ!»**

شوروی اتحاد قشونی افغانستانده بۆلگن کېزلرده، تخنیک، آزیق–اوقات، اوی بویوملری (اسباب–انجامی) کبی کۆپلب متاعلر اولردن آلینیب، بازارگه چیقه‌ریلیب ساتیلر اېدی. بو متاعلر، کابلده کۆپراق بیر یېرده ساتیلر اېدی. اونی مردم **«بریژنیف بازاری»**(بریژنیف سابق شوروی‌نینگ رهبری)، دېب أیتر اېدیلر. کېین او یۆق بۆلیب، امریکا قشونی کېلگندن سۆنگ، خودی شونداق بازار آچیلدی! حاضر اونی **«بوش بازاری»** دېیدیلر! (بوش، امریکانینگ ایلگرگی جمهور رئیسی)

یا ظالم و متکبر آدمگه نسبتاً بو عباره قولـله‌نیله‌دی:

– **«فرعون قیتیبتی!»**

اېنگ اېسکی و ایشگه یره‌مه‌یدیگن بویوم حقیده:

– **«دقیانوس زمانیدن قالگن!»** (دقیانوس یونان‌نینگ میلاددن آلدینگی شخصیتلریدن)

اۆته سخی و قۆلی آچیق کیشینی **«حاتم طایی»** یا هر یېرگه تېز یېتیب باره‌دیگن یا تاپیلیب قالگن کیشینی **«خواجه‌ی خضر»** دېیدیلر.

نصیحتنی اېشیتمه‌ی، اصلاح بۆلمه‌یدیگن آدم حقیده بو مقال أیتیله‌دی:

– **«خدا اورگن تیوانی ویس‌القرن نې قیلسین!»**

ببرک کارمل حاکمیتی زمانیده عسکرلیک مسأله‌سی جوده قیینله‌شیب، توتگن آدملرنی "جلب و احضار" گروپی سۆراق قیلیب، قیشله‌لر یا اوروش جبهه‌لریگه یېبارر اېدیلر. شو ارتباطده قیسی عیال

باله تؤغمسلیگی دلیلی حقیده شونداق موزون و موقفی سؤز دېگن اېکن:

– «قیز توغسم مردک آلیب کېته‌دی، اؤغیل توغسم ببرک آلیب کېته‌دی!»

سېویملی اؤقووچیلر، بیز، مطرح قیلینگن مسأله‌نی قیسقه و چېکلنگن اؤرنکلرده «خمیر اوچیدن پتیر!» یؤسینده شونچه‌کی اېسله‌دیک، خلاص. اؤزېېک آنه تیلیمیز بونداق عجایب اینجولرگه جوده بای. تیل و فولکلوریمیز علاقه‌مندلری، أینیقسه عالی اؤقوو یورتلری تیل و ادبیات بؤلیمی‌نینگ عزیز ییگیت–قیز محصللری بو حقده مقاله، اوی ایشی و مونوگراف اوچون چوقورراق و کېنگراق ایزله‌نیشلر آلیب باریب، اېرکک–خاتینلر تیلیدن جوده کؤپ اؤرنکلرنی تاپیشلری ممکن.

بو نرسه‌نی بیز اتمه‌لر، عباره‌لر و مقاللرده‌گینه اېسلب اؤتدیک. حال بو کی، بو بایلیک سبزمنلر، جوماقلر(تاپیشماقلر) و باشقه آغزه‌کی ایجاد اؤرنکلرده هم جوده کؤپ بار. یاشلریمیز بو نرسه‌نینگ عهده‌سیدن یخشی چیقاله‌دیلر، دېب اؤیله‌یمیز.

رب من،

آیین ویژهٔ اوزبیک‌ها در ماهٔ مبارک رمضان

فرهنگ پُربار مردم اوزبیک مملو از آیین ها، رسم ها، باورها، عنعنه ها و شگردهای گوناگون است. هریک از آنها نشانهٔ بارز گوشه های مختلف دوران زنده گی و نیز اندیشه ها، باورها و نگرشهای آنان نسبت به طبیعت، انسان و جامعه است. این پدیده های فرهنگی در کلیت خود بازتاب دهندهٔ وضع زیستی و مراحل مختلف حیات کنونی و حتی دوران‌های دور زنده گی آنان از ژرفای تاریخ است. در آفرینش این گنجینه های بیش بها و گرانسنگ تمام نسل‌ها و تمام لایه‌های سنی و جنسی مردم سهم درخور داشته اند.

یکی از نمونه‌های گنجینهٔ ارزشمند فرهنگ مردم ما شماری از آیین ها، مراسم و محافلیست که به مناسبت روزهای خجستهٔ مذهبی، ملی، تاریخی وغیره برگزار و اجرا می‌گردد. از آن شمار است مراسم و آیین های ویژه یی که به مناسبت حلول ماهٔ مبارک رمضان و پایان آن برگزار می شود. یکی از این ها اجرای رسم سرود خوانی به خاطر استقبال و تقدیس ماهٔ رمضان از سوی نوجوانان است، که در مناطق مختلف میان اوزبیک ها به نام های «رب من»، «رمضانی»، «روانه»

وغیره یاد می شود. ممکن است، این رسم نه تنها در میان اوزبیکان سایر مناطق، بل میان مردمان دیگر اقوام نیز با عین نام یا نام دیگر، با شیوه و شگرد همسان یا با تفاوت های کم یا بیش وجود داشته باشد.

گفتنی است، برگزاری «رب من» اگر از سویی به جا آوردن آیینی ویژه باشد، از سوی دیگر سرگرمی سالمی برای نوجوانان در شب های رمضان است. همچنان عاملی است برای رشد ذهنی و غنامندی ادبیات شفاهی مردم ما از راه ایجاد ابیات «رب من» های تازه و نو از سوی نوجوانان بااستعداد. خوب است که، دوستداران، علاقه مندان و پژوهشگران گسترهٔ فرهنگ مردم در جمع آوری و ثبت این گنجینه ها تا پیش از به یغما رفتن در تندباد زمان و تحولات زندگی عصری بکوشند و اهتمام به خرج دهند. به هر روی، ما در این جا آیین برگزاری و اجرای «رب من» را آن گونه که میان نوجوانان ولایت سرپل رایج است، به عنوان نمونه شرح می دهیم.

این رسم به مناسبت ماهٔ مبارک رمضان به وسیلهٔ پسران هر گذر به راه انداخته می‌شود و به گونهٔ یک رسم نیکو و پسندیده از زمان‌های بسیار پیشین، میان اوزبیکان رایج بوده است.

«رب من» (Rabe man) رسم کاملاً مردانه است. هرچند بنابر اظهارات آوازخوان مشهور خانم «سبزه گل» اندخویی به من، در گذشته‌ها در شهر اندخوی این رسم توسط زنان نیز برگزار می‌شده است، ولی از روایت نامبرده چنین به نظر رسید که این رسم را فقط او با چند تن از دوستانش، از طرف روز برگزار می کرده اند. فعلاً با فوت همکارانش از یکسو و با دگرگونی شرایط اجتماعی امروزین از دیگر سو، آنها به مشکل قادر به آوازخوانی حتی در محافل خوشی خانه گی زنانه اند، چی رسد به اجرای مراسم «رب من» در روز روشن و در

کوی و برزن شهر اندخوی!! همچنان، نکتهٔ جالب این بود، که در جریان صحبت خود خانم «سبزه گل» اندخویی اصطلاحات «رب من خوانی» و «روانه خوانی» را مترادف به کار می برد.

به هررنگ، چونان می‌نماید که این کار گویا ویژه مردم اندخوی بوده است. من موجودیت و اجرای این آیین را توسط زنان در سایر نقاط کشورمان تاکنون نشنیده و جایی نخوانده‌ام. همچنان، تا جایی‌که نگارنده خود گواه بوده است، برخی از آواز خوانان در شب نشینی‌های موسیقی شب‌های رمضان در حلقهٔ دوستان، آهنگ «رب من» را با هماهنگی آلات موسیقی می‌سرایند. البته این گونه اجرا به حساب اجرای آیین «رب من» در نمی آید. مراسم اجرای آن به عنوان یک آیین ویژه در ماهٔ رمضان، همان است که در زیر شرح داده می‌شود.

«رب من» یا «رمضانی» با شرکت 30 تا 40 نفر یا بیشتر جوانان و نوجوانان یک یا چند گذر در شب اجراء می شود. گروه «رب من» کننده ها معمولاً به وسیله یک یا دو نفر بزرگتر و با تجربه‌تر رهنمائی و اداره شده، همچنین سه یا چهار نفر از میان آنان که به خوبی ابیات «رب من» را یاد داشته و با صدای خوب و آهنگ مخصوص آن را خوانده بتوانند، به حیث «رب من» خوان تعیین می‌شوند. گفتنی است، نوجوانان سرود «رب من» را بدون ساز و زنان آن را با دف می خوانند.

اشعار «رب من» عموماً تک بیتی بوده و همه تقریباً در یک وزن (مصرع ها اکثر 11 هجایی اند) سروده شده اند. این اشعار ناب و بیش بهای فولکوری مردم اوزبیک، در شرایط و اوضاع و احوال مختلف

اجتماعی و اقتصادی ایجاد گردیده و محصول ذهن و استعداد خلاقهٔ نوجوانان و جوانان می باشد.

«رب من» فقط در شب های ماهٔ رمضان اجراء گردیده، از طرف روز و دیگر اوقات سال اجراء نمی شود. (به استثنای این که در گذشته زنان در اندخوی آن را از طرف روز اجرا می کرده اند) برگزاری «رب من» پس از روز سوم ماه رمضان، از شب چهارم آغاز می گردد؛ چنان که «رب من» خوانان درین باره چنین می‌گویند:

روزه نی اوچ کون توتیب کېلدیم سیزگه
روزه نی زکاتینی بېرینگ بیزگه
رب من یا رب من یا رمضان
رب مـن الله مـاه رمـضـان

ترجمه: سه روز روزه را گرفتم و نزد شما آمدم، ذکات روزه را برای ما بدهید.

اشتراک کننده های «رب من» از نخستین خانهٔ گذر خود آغاز نموده به همه خانه های گذر و نیز به گذرهای مجاور می‌روند. «رب من» کننده‌ها با شور و هلهله و خوشی زیاد داخل حویلی مورد نظر شده، هنگام داخل شدن به حویلی، همه دسته جمعی و با آهنگ مخصوص نخستین بیت «رب من» را می خوانند:

رب من یا رب من یا رمضان
رب مـن الله مـاه رمـضـان

معمولاً گروه اشتراک کننده ها بیت بالا را به شکل جمعی و با صدای بلند با همان آهنگ مخصوص فریادزنان خوانده و داخل حویلی مورد نظر می‌شوند و در برابر ساکنان آن خانه قرار می‌گیرند. این جاست که دو یا سه تن «رب من» خوان نخستین بیت را می‌خوانند و

در ختم هر بیت سایرین بیت بالا را به گونه جمعی مانند یک «خور» تکرار می‌کنند. در این حالت تمام فضای حویلی با طنین صدای «رب من» خوانان آگنده می‌شود و برای شنونده ها التذاذ و انبساط خاطر می‌بخشد:

اول باشلب خدانی یاد اپته‌یلیک
پیغمبر ارواحینی شاد اپته‌یلیک
رب من یـا رب مـن یـا رمضان
رب من الله مـــــاه رمـضان

ترجمه: نخست خدا (ج) را یاد کنیم و روح پیامبرش را شاد نماییم.

آنها در آغاز چنان ابیاتی را می خوانند که در آنها صاحبان خانه مدح و توصیف می‌شود و برای آنها چیزهای خوب و نیکو و بخت و سعادت آرزو می گردد، چنان که:

رب مـن أیتیب کپلـدیم اپشیگیـزگه
خدا ییم اؤغیل بپرسین بپشیگیزگه
رب من یا رب من یا رمضان
رب مـن الله مــاه رمـضـــان

ترجمه: «رب من» گفته به دروازۀ تان آمدیم، خداوند به گهوارۀ شما یک پسر بدهد. و:

آسماندن یاییلیب توشر مله پؤته
بـــو اویـــگـــه نظـر قیـلر خضر آته
رب مـن یـا رب مـن یـا رمـضـــان
رب مـــن الله مـــــاه رمـــضـــــان

ترجمه: از آسمان کرباس مله(زردِ شتری رنگ) می‌افتد. حضرت خضر به این خانه نظر می‌کند.

«رب من» گوینده گان بیت هایی در وصف صاحبان خانه و نیز نمونه‌هایی که بازتاب دهنده سخاوت آنان باشد، می خوانند. چنان که:

بـو اوی دن آواز مـلا کـپله دی
بو اوی دن تباغِ طلا کپله دی
رب من یـا رب من یـا رمضان
رب مـــن الله مـــاه رمضان

ترجمه: از این خانه آواز ملا می آید، از این خانه طبق طلا می‌آید. و:

بای أیته دی سوریک دن قؤی بپره‌من
بای بیچه بؤغچه آچیب تؤن بپره‌من
رب مـن یـا رب مـن یـا رمـضـــان
رب مـــــن الله مـــــاه رمـــضـان

ترجمه: بای می‌گوید که از رمه گوسپند می دهم، زن بای می گوید که بوغچه (بسته مخصوص کالا) را باز نموده چپن می‌دهم. و:

بـو اوی دن آواز پیش- پیش کپله‌دی
بو اویدن تبنگ گه کشمش کپله دی
رب مـن یـا رب مـن یـا رمـضـــان
رب مـــــن الله مـــــاه رمـــضـــان

ترجمه: از این خانه صدای پیش پیش می آید، از این خانه در تبنگ کشمش می آید. و:

روزه گه سؤیگن قؤی دی گوشی قنی؟
گوشی نی یپگن بؤسه ییز تؤشی قنی؟

رب مـن یـا رب مـن یـا رمـضـــان
رب مـــــن الله مـــــاه رمـــضـــان

ترجمه: گوشت گوسپندی که در رمضان کشتید چه شد؟ گوشتش را اگر خوردید، سینه آن چه شد؟

رسم و قاعده چنان است که صاحبان هر خانه، نظر به میل و توان خود برای «رب من» کننده ها چیزی از گونهٔ پول نقد، میوه تازه یا خشک، نان، کلچه، شیرینی، دستمال وغیره می‌دهند. «رب من» خوانان با مهارت چنان «رب من» هایی می‌گویند که صاحبان خانه به این امر متوجه شوند و آنها را زیاد در خانه خود معطل نساخته، با اهدای چیزی رخصت نمایند:

رب مـن أیتکنیم دی ثوابی بار
بهرر و بهرمسیزگه نې غمیم بار
رب من یا رب من یـا رمضان
رب من الله مـاه رمـضان

ترجمه: «رب من» خواندنم ثواب دارد، این که چیزی بدهید یا ندهید پروا ندارم. و:

رب مـن أیـتـه ی بهرسم ایش بؤله دی
هر یهرگه مونچه أیتسم کهش بؤله دی
رب مـن یـا رب مـن یـا رمـضـــان
رب مـــــن الله مـــــاه رمـــضـــان

ترجمه: پیهم «رب من» بگویم کار می‌شود. در هرجا این قدر بگویم دیر می‌شود. و:

تهوانی جؤللـه ی بهرسم جل چیغه دی
هر یهرگه مونچه تورسم کون چیـغه دی

رب مـن یـا رب مـن یـا رمـضـــان
رب مـــــن الله مـــــاه رمـــضـــان

ترجمه: اگر شتر را جـُل کنم گَرگ می زند، در هر جای اینقدر معطل شوم روز می‌شود.

با شنیدن این گونه ابیات، طبعاً صاحبان خانه نیز «رب من» کننده ها را حرمت نموده، بیشتر معطل نمی کنند و به اندازه توان خود چیزی برای آنها می‌دهند. «رب من» گویندگان هم نظر به اندازه و نوعیت سخاوت صاحبان خانه و نیز برخورد نیکوی شان، باز هم ابیات چندی را در مدح و توصیف آنها می‌سرایند. به این ترتیب، گروه «رب من» کننده ها از آن خانه بیرون شده، به خانه دیگر می روند و به عین شکل «رب من» را اجرا می‌کنند. باید گفت، آنچه که مردم برای «رب من» کننده ها اهدا می کنند، بنابر باور ایشان ثواب و کار خیر تلقی می‌گردد.

گاهی چنین روی می‌دهد که صاحب کدام خانه با «رب من» کننده‌ها بر خورد صمیمی و درخور نکرده، بدخویی می‌نماید. یا هم کدام چیز قابل ملاحظه‌یی نداده، حتی برخی‌ها ممکن است، آنها را به خانهٔ خود راه ندهند. در این گونه مواقع، گوینده‌های «رب من» عمل چنین اشخاص را با ابیات هجوی نکوهش نموده، عمل و برخورد نامناسب شان را تنقید و هجو می‌کنند. چنان که:

بو اوی دی توینیگی نی چنگ با سیپتی
بو بـای دی رمـه سینی گـنگ با سیپتی

ترجمه: توینیک (روزن قسمت سرتاقی یورت‌های مخصوص تابستانی اوزبیک ها و ترکمن ها) این خانه را گرد و خاک گرفته، رمه این بای را گنگ زده است!

بو اوی دی تېگره گی لته- پـوتـه

بو اوی دی اېگه سینی کۆتی کتّه!

ترجمه: گرد و گوشه این خانه پُر از لته پوته است، کفل صاحب این خانه کلان است! و:

اوی‌ده‌کی بۆغچه سینی چنگ باسیبتی

رمـه‌ده‌کـی قــۆی لـرینی گـنگ باسیبتی

ترجمه: در بوغچه خانۀ او گرد و خاک نشسته، گوسپند های رمه اشرا گنگ زده است! و:

رب من ایتیب کېلدیم اېشیگـی گه

تیاغیم ته ییب کېتتی تېشیگی گه

ترجمه: «رب من» گفته آمدم به دروازه اش، چوبم لخشیده رفت به سوراخش!

به این گونه «رب من» کننده ها، با ابیات مخصوص هجوآمیز، مانند آنچه که در بالا ذکر شد، صاحب خانه بدقیلیق و خنک را هجو و تمسخر می‌کنند و از آنجا دور شده به خانه های دیگر می‌روند. «رب من» کننده‌ها مراسم «رب من» سرایی را تا نیمه‌های شب ادامه داده، در این جریان مقدار زیاد پول نقد، قندیات و مواد گوناگون را صاحبان خانه ها به قسم تحفه و بخشش برای آنها می‌دهند. آنها از میان خود قبلاً دو سه نفر را به منظور نگهداری و انتقال چیزهای جمع شده مؤظف می‌سازند.

بر اساس توافق اکثریت شرکت کننده‌ها مراسم ختم گردیده، همه در محلی گرد می‌آیند و با سر پرستی «میر» ها به بخش نمودن چیزهای جمع شده می‌پردازند. باید گفت که برای «رب من» خوانان و نیز کسانی که غریب و یتیم باشند، سهم بیشتر نسبت به سایرین داده

می‌شود. به این گونه رسم جالب «رب من» پایان یافته، اشتراک کننده ها هریک به خانه های خود می‌روند.

باید گفت که در ارتباط به این آیین نیکو و پسندیده، به طور یقین صدها بیت ویژه «رب من» از هرگونه آن و در هر مورد این رسم وجود داشته باشد. نگارنده آن عده را که از زبان راویان یا اشتراک کننده‌های مختلف شنیده بود و یا خود از آوان نوجوانی به خاطر داشت، به اندازۀ توان ثبت نموده پیشکش خوانندگان ارجمند نمود. اینک باز هم شماری از ابیات «رب من» را بدون ترجمۀ آنها می‌نویسیم:

آق تاووغ قره تـــاووغ ایقا– ایقا
بیر تباغ طلا بهرینگ تیقا– تیقا

* * *

رب من أیـتـیـب کبلدیم اوتک کینه
خداییم اؤغیل بهرسین سوتک کینه

(در اینجا «اوت > هوت > اود» در تورکی باستان به معنی «گاو شیری» و نیز نام یکی از سال های تقویم تورکی مسما به «موچل» است. جالب این که، این واژۀ اصیل و قدیمی تورکی در زبان مردم، آن هم جوانان و نوجوانان حفظ شده است.)

* * *

مـکـه گـه بـیـر یـغـاچ بـار مونـاق‌قینه
خداییم اؤغیل بهرسین چیـن آق‌قینه

* * *

بو اوی دی توینیگی کپتر خانه دور
بیری اوچسه بیری کپلیب قانه دور

* * *

تـامـیـزدی ارقه‌سیگه تای دی ایزی
قله‌غه‌ی رومال تیکر بای دی قیزی

* * *

قـلـه‌غـه‌ی رومـالییز ببلی بیزگه
مقتب–مقتب کپته بیز اویی بیزگه

* * *

مـکـه گـه بیـر یـغـاچ بار باشی قرا
خداییم اؤغیل بپـرسین قاشی قرا

* * *

پیغمبر دی بیر آتی یاقوب(یعقوب) اپدی
اؤن ایـکـی تـورکـی کـتاب اؤقی‌بیدی

* * *

اؤن ایکّـی تورکی کتاب بیری قنی؟
بیلتیرکی مسلمان له بو ییل قنی؟

* * *

پیغمبردی اؤن بـیـر اؤغلی بار ایدی
همه سی دن شاه یوسف گلزار ایدی

* * *

شاه یوسف تی اللب آلیب چیقدیلر
چـاه گـه تشلـب بـؤری یپدی دپدیلر

***

بو روزله اؤته‌ورسون مهمان دور
روزه نی توتمه‌گنلر نادان دور

***

بو اوی دی بؤغچه‌سینی چنگ باسیبتی
بو اوی دی رمه سینی گنگ باسیبتی

* * *

نگاهی به ادبیات شفاهی خلق اوزبیک

یادآوری: این مقاله در سیمینار بین‌المللی فرهنگ مردم تحت عنوان «شناخت فولکلور» که از سوی ریاست دولتی کلتور با همیاری شورای علمی پوهنتون کابل و اکادمی علوم افغانستان مورخ ۲۴-۲۵ میزان- سال ۱۳۶۴ در کابل دایر گرده بود، از سوی نگارنده (حلیم یارقین) خوانده شده بود. این مقاله در جمع مقالات سمینار مزبور در شماره ۳-۴، سال هفتم، سال ۱۳۶۴، صص ۱۰۰- ۱۲۱ مجله «فرهنگ مردم» چاپ شده است.

در این مقاله، با گونه های مختلف خزینه فولکلور اوزبیکان آشنایی فشرده حاصل خواهید کرد.

***

خلقها نیروی توانمند و ایجادگر هستی مادی و معنوی جامعه اند. هر چه رفاه است و آسایش، محصول دستان توانا و اندیشه مغز ایشان است. بیایید انسان زحمتکش را از هررنگ و بویی که باشد به ستایش بنشینیم و در هرکجای این کره خاکی به یک سان زحمت می‌کشد، ایجاد می‌کند و زندگی را از نو می‌سازد. بیایید کار انسان زحمتکش را ارج فراوان بگذاریم که گلستان زندگی با کار او رنگین و شگوفان است و نیروی دست و دماغ او چون چشمه‌ی زلال و خورشید بی‌زوال گلهای هستی را می‌رویاند و به شگوفایی میرساند.

بیایید در پای زیباترین گل پرورده گلستان هستی انسان، یعنی فولکلور و ادبیات شفاهی آن بنشینم از عطر دلپذیر آن دل و دماغ خود را معطر کنیم.

امروز که سخن از گلگشت و تماشای باغستان پدرام و رنگین فولکلورو ادبیات شفاهی مردمان زحمتکش و هنر آفرین کشور عزیز و باستانی ما در میان است چه نیکو است که از گلستان همیشه بهار و بی‌خزان ادبیات شفاهی خلق اوزبیک نیز گپ هایی بزنیم و گلدسته های زیبا بچینیم و نثار گل پرستان کنیم .

بطور عموم مردمان ترکی زبان و بطور اخص اوزبیکان در سر زمین وسیع آسیاای میانه و افغانستان شمالی از جمله در دو سوی دریای آمو از سده و هزاره های زیادی به اینسو زیست داشته اند. آنها دوشا دوش مردمان دیگر ساکن این سرزمین در ایجاد و باروری مدنیت فرهنگ و تاریخ این منطقه کار و پیکار نموده و سهم درخور توجه گرفته اند. مردمان اوزبیک این سرزمین همچون سایر ملیت‌ها، اقوام و قبایل در پهلوی میراثهای فرهنگی و تاریخی مشترک از خود دارای فرهنگ، مدنیت و تاریخ ویژه نیز بوده اند که نسل اندر نسل تا امروز به ما رسیده است. از جمله فولکلور ابن مردمان نیز بخش مهم و ارجناک میان غنی فرهنگی آنان بوده جز افتخارات فرهنگی این مردم محسوب میگردد

فولکلور مردم اوزبک با وجود شماری از همایی ها و همرنگی ها با فولکلور سایر مردمان کشور ما دارای ویژه‌گیها و تنوع مخصوص بخود نیز میباشد. همه آنها چون آیینه تمام نما، تاریخ زندگی ویژه گیهای ملی، مدنی، کلتوری، عنعنوی و دیگر خصوصیات روحی مردمان اوزبیک را باز می تاباند. مادر این نبشته مختصر به گونه ها و

خصوصیات ادبیات شفاهی مردم اوزبینک اینگونه آثار را بد و دسته زیرین بخش مینمایم:

ا – آثاریکه مربوط به عرف، عادت، رسم و عنعنات مردم اند .

۲ – آثار یکه به عرف رسم و عنعنات مردم وابستگی ندارند .

آثار ادبیات شفاهی خلق اوزبیک که مربوط دسته نخستین اند به گونه های زیرین بخش بندی میشوند:

الف – سرودهای کار و زحمت.

ب – سرودهای موسمی

ج – مراسم چون تولد، عروسی وغیره .

د – دعا و نفرین، جادو وافسون .

ه – أیتیملر (مرثیه ها) .

آثار مربوط به دسته دومین نیز به گونه های زیرین پخش میشوند :

الف– آثار ایپک (چون داستانها ، افسانه ها ، روایات ، حکایات لطیفه ها و غیره)

ب – آثار لیریک (مانند قوشیق) اشوله، تیرمه وغیره .

ج– آثار دراماتیک (چون عسکیه، درام شفاهی) .

د – آثار کوچک (مانند مقوله‌ها، ضرب‌المثلها، چیستانها وغیره) .

باید گفت که هر یک از ژانرهای یاد شده در بالا به نوبه خود باز هم دارای گونه ها و شاخه های ویژه اند؛ به گونه مثال داستانها را از لحاظ محتوی شان به گونه های هجوی ، عشقی ، جادوگری ، موضوع حیوانات وغیره میتوان بخش کرد .

نکته درخور توجه دیگر اینست که برخی از ژانرهای ادبیات شفاهی (مانند ضرب المثل ها و مقوله ها) دارای صبغه و کاربرد عامه

وی بوده و آنرا عموم مردم میتوانند بکار ببرند و بگویند . در حالیکه ژانرهای دیگر چون داستان درام شفاهی وغیره برای بازگویی اشخاص وارد و مستعدی را لازم دارند. چنانکه بخشی ها (یعنی گویندگان داستانها) متلچی ها، قوشیقچی ها ، عسکیه‌چی ها وغیره در جریان کار و زندگی مهارتهای لازم این فنون را از استادان و ماهران آنها می آموزند و کسب میکند.

ژانرهای ادبیات شفاهی خلق اوزبیک نه تنها از نگاه شکل، مضمون و ویژگیهای بدیع و هنری خود از هم دیگر فرق میشوند، بلکه آنها از لحاظ اسلوب و طرز اجرا و گویش خود نیز تفاوتهای بارز دارند . چنانکه برخی از آنها مانند داستانها ، افسانه ها وغیره بگونه یگانه اجراء شده در حالی که شماری دیگر (مانند درام شفاهی، عسکیه، برخی قوشیقها ، سرودها وغیره) به گونه جمعی و کلکتوی اجرا میگردند. همچنین عده یی از آنها با ساز و آلات موسیقی اجرا شده، شماری دیگر بدون کاربرد ساز و آلات موسیقی اجرا میشوند. حتی در این خصوص نوعیت و تعداد ساز با آلات موسیقی که بکار برده می شود نیز سبب تفریق آنها از همدیگر میگردد. قوشیق و سرودها با صوت و آهنگ ویژه خوانده شده، در حالیکه قصه ها بدون صوت و آهنگ حکایت میشوند . همچنین داستانهای حماسی خلق اوزبیک چون گور اوغلی وغیره بدو گونه، یعنی هم بدون آله مو سیقی و صوت مخصوص بیان و حکایت گردیده و هم با آلات موسیقی چون دنبوره ، دوتار ، غیژک وغیره با صوت آهنگ مخصوص خوانده میشود. به همینگونه درام شفاهی که شکل نمایش دارد، دارای ویژه گیهای خاص چون کاربرد ماسکها وسایل و آلات دیگر می باشد (۱)

آشکار است که ژانرهای ادبیات شفاهی مردم و همچنین ویژگیهای بیان و اجرای آنها از لحاظ شکل و مضمون خود سبب تاثیرات معین و مخصوص روانی- معیشیتی در زندگی راویان شنوندگان و بینندگان آنها میگردند. چنان که نمونه های ادبیات شفاهی خلق اوزبیک چون (هوشیم هنگام نوشیدن شیر با هنگام خرمن کوبی) اگر به کار و زحمت آنها ارتباط داشته باشد. گونه های دیگر چون «یار یار»، «رب من» «شیر الا»، «اولنگ او لنگ»، «سلام کیلین» وغیره با شماری از رسوم عنعنات و باورهای آنها وابستگی دارند. هر یک از آنها در زمان و مکان معین اجرا شده تاثیرات معین تنی و روانی بر مردم میگذارند و سبب انبساط خاطر آرامش روحی و سبکی کار و زحمت آنها میگردند.

در اینجا می‌خواهم این نکته را یادآور شوم که ژانرهای ادبیات شفاهی و در مجموع فولکلور با وجود تفاوتها و ویژه‌گیهای خود از لحاظ تاریخی یک سیستم به هم بسته و بافت خورده را تشکیل داده بالای هم تاثیر نموده، یکدیگر را غنی میسازند. این خصوصیت یاد شده آثار فولکلور یک از لحاظ شکل و مضمون یکی از ویژه گیهای مهم و برجسته بشمار میرود .

اکنون به معرفی مختصر و فشرده گونه های ادبیات شفاهی اوزبیکی هر داریم از آثار ادبیات شفاهی خلق اوزبیک که ارتباط به عرف عادت و عنعنات مردم دارند تقریباً همه به شکل منظوم اند. انگونه که پیشتر نام بردیم، آنها بنابر معنوی و موضوع خود به دسته های مشخص بخش بندی میشوند که قوشیق، آلاهی، ایتیم، رب من، شیرآلا، اولن، یار یار وغیره را میتوان نام برد.

قوشیق : از آنگونه آثار بدیعی و شعری فولکلور خاق اوزبیک است که اساساً از چهار بیت تشکیل یافته و بازگو کننده یک مفهوم و فکر مکمل است. البته نمونه های بیشتر از چهار بیت هم وجود دارند .

در اوزبیکستان هر نوع اشعار فولکوری چون سرود محنت، عزا، ماتم، عروسی وغیره بنام قوشیق یاد میکنند . اما اوزبیکان افغانستان اشعاری را که در مراسم عزا و ماتم خوانده میشوند (ایتم) و آنهایی را که در هنگام خرمن زمزمه یا خوانده میشوند (آلاهی) می‌گویند. به همین ترتیب، اشعاری که در ماه رمضان طی مراسم خاصی بوسیله جوانان خوانده میشوند) «رب من» یا «رمضانی» اشعاری هنگام آوردن عروسی خوانده میشود (اولن/اولنگ) و آنهاییکه در حضور عروسی خوانده میشود«سلام کېلین» (سلام عروس) وغیره نامیده میشوند.

در میان اوزبیکان کشورما فقط آن اشعار فولکلوری به نام (قوشیق) یاد میگردند که در چاپخانه‌ها، جشنها، عروسیها و دیگر مراسم و محافل خوشی با صوت و آهنگ ویژه با آلات موسیقی چون دنبوره، غیژک (قوبوز)، طاسک (تال) یا بدون آلات موسیقی خوانده میشوند. اجرا کنندگان یا خوانندگان قوشیق (قوشیقچی) نامیده میشوند.

قوشیقهای مردم اوزبیک دارای ویژه‌گیهای شفاهی، جمعی و عنعنوی بوده، آنها عموما در اوزان هجایی، گاهی هم در اوزان عروضی سروده شده اند. روانی و آهنگین بودن اینگونه ابیات در خوانش آنها با صوت مخصوص و الات موسیقی به گونه یگانه یا جمعی می رساند(۲)

قوشیقها از لحاظ محتوی خود باز گوینده شرایط و نحوه کار و زحمت انسانها در زمینه‌های شکار، مالداری، کشاورزی گونه‌های مختلف هنر و صنایع ظریفه اند. همچنین در آنها آداب، سنن، عنعنات، باورها، احساسات روانی و جهان بینی مردم بازتاب یافته است. قدیمترین نمونه

های قوشیقها را محمود کاشغری ادیب و دانشمند سده ۱۱م./پنجم هجری در کتاب ارزشمندش بنام «دیوان لغات الترک» ثبت نموده است که بدست نسلهای امروز رسیده است. این دانشمند، با سیر و سیاحت در میان اقوام و قبایل مختلف مردمان ترک که در گسترده پهناور آسیای میانه و خراسان زیست داشتند، به مطالعه و پژوهش زبان و فرهنگ این مردم پرداخت و مواد و اطلاعات زیادی را در این زمینه فراهم آورد. او بالاخره در شهر بغداد با استفاده از مواد فراهم ساخته و پژوهشهای خود، کتاب ارزشمند «دیوان لغات التراک» را به زبان عربی نوشت.

محمود کاشغری علاوه بر ایضاح کلمات ترکی، شمار زیاد اشعار فولکلوری مقوله‌ها و ضرب‌المثلهای این مردم را در کتاب خود آورده است. قدیمترین نمونه‌های قوشیق و دیگر اشعار شفاهی موجود در کتاب مذکور، حکایتگر زندگی بدوی، نحوه شکار، احساسات و جهان بینی قبایل باستانی ترکان است .

آشکار است که آثار فولکلوریک مدتها پس از ایجاد آنها ثبت میشوند، لذا نمونه «دیوان لغات الترک» نیز از لحاظ شکل و محتوی خود به دوره‌های اجتماعی- اقتصادی چندین سده پیش از زمان زیست مولف آن میرسد. اکنون ما چند نمونه را از کتاب مذکور ذکر میکنم:

این ابیات نشاندهنده نحوه شکار و حیوانات شکاری مردمان پیشین است :

چغری ببریب توشله تو
تایغان ایزیب تیشله تو
تلیکی تولغیز باشله تو
آردم بله او کلم لبم

ترجمه، مرغان شکاری را به دست جوانان دهیم و عزم شکار کنیم. سگهای شکاری را از پی مرغان شکاری برای آوردن صید رها سازیم. بسوی روباه و خوکها سنگ بیاندازیم و آنگاه به دستاوردهای خود افتخار کنیم .

نمونه زیرین هم حکایتگر آن مرحله از زندگی مردم است که آنها با سنگ و چوب به شکار حیوانات و یا چیدن میوه درختان میپرداختند:

بیگیت لریگ ابشله تو

ئیغج یمیشر ایرغتو

قولن کییک اوله تو

برزم قیلیب اونه لم

ترجمه: جوانان را به کار اندازیم، توسط آنان میوه‌های درختان را بتکانیم. به صید آهو و خرگوش بپردازیم و جشن و سرود برپا نمائیم.

این ابیات حکایت از مرحله پیشرفته تر زندگی مردم میکند . یعنی نشان میدهد که آنها برای شکار و یا حفاظت خود و مواشی شان از تیر و نیزه کار میگرفته اند .

کیچه توریور برایدیم

قاره قیزیل بوری کوردوم

قتیغ بانی قوره دوم

قایه کوروب بقواعدی

ترجمه: شب هنگام به گشت و مراقبت پرداختم که گرگ سیاه و سرخ را دیدم تیر با قوت را غرض پرتاب آماده ساختم و لی گرگ از ترس خود را پنهان کرد .

این ابیات هم آیینه تمام نمای مبارزات قبیله وی و جنگهای خونین است :

الپ اره ن تن روز وردیم
بوي نین انین قزیردیم
التون کوموس موزوزدیم
وسی قلین کیم توتر

ترجمه: سربازان دلیر دشمن را تار و مار ساختم و آنان را مجبور به اطاعت کردم طلا و نقره را به غنیمت گرفتم، صفوف دشمنان انبوه بود که گذشتن از آن دشوار بود. آشکارا است که اینگونه سروده های ابتدایی بار نخست نه به خاطر رضای ذوق و ملحوضات ستاتیکی بلکه منظور تاثیر انسان بر طبعیت و ارائه و بیان آن سروده شده اند .

این بدان سبب بود که بنابر ساده گی و پائین بودن آگاهی و برداشتها و در نهایت جهان‌بینی انسانهای پیشین، در سرودهای شان فقط فراوانی حاصل، سلامتی، شکار خوب تاثیرات معین بر طبیعت و غیره بیشتر مدنظر بود (۳)

ما در کتاب محمود کاشغری به شمار زیاد قوشیق‌ها برمیخوریم که آنها دارای محتوی اخلاقی، آموزش و پرورش، قهرمانی، پهلوانی، عشق، توصیف زیباییهای طبیعت و احساسات ظریف انسان میباشند .

در روزگار کنونی (قوشیق و گونه های مختلف آن از ژانرهای بسیارعام و مهم ادبیات شفاهی خالق اوزبیک به شمار میرود. آنها نشاندهنده پروسه تکامل جامعه و اندیشه آدمی در رابطه با کار و تلاش انسان در پهنه طبیعت اند. «قوشیق»های امروز خلق اوزبیک با محتوی بویژه عناصر زبانی و خصوصیت‌های بدیعی و هنری خود در حد شگفتگی و پخته گی قرار دارد. گذشت زمان تجارب و آموخته های انسان زحمتکش، آنرا مطابق شرایط زیست جامعه چنان صیقل و جلا

داده است که همچون الماس تراش خورده بر تارک ادبیات شفاهی خلق اوزبیک مید رخشند

اینک چند نمونه از قوشیق‌های کنونی اوزبیک را با هم میخوانیم . اینها حکایت از کار دهقانان، بافندگان، چوپانان، مناسبات اجتماعی، روحیات و دلباخته گان میکنند:

دهقان هیده یدی قۆشتی

هیده یین جایی پوستی

دهقان گه هارمه دیسنگ

ویلگونچه وقتی خوشتی

ترجمه : دهقان زمین را شخم میز ند، اگر به دهقان مانده نباشی بگویی، تا دم مرگ خوش خواهد بود .

ارپه- بوغدای اۆره من

تیکا نینی تېره من

یارجان یو زینگنی کۆرست

ساغینیم من کۆره من

ترجمه : جو و گندم درو میکنم، خارهای آن را جدا میسازم .

عزیزم رویت را نشان بده که پشت تو بسیار دق شده ام .

شقر- شقر ماکی اېتر

دوگانه سیگه اۆرگه تر

بۆز قیلیب بازار گه ساتر

آقچه شهری نی قیزلری

ترجمه: بافنده ماکو را حرکت میدهد و به دوگانه خود بافت را یاد میدهد. دختران شهر آقچه کرباس را بافته در بازار میفروشند .

آسمان ده کی یولدوزنی

آتیب آلیب بؤلمه‌یدی

ینگی چیققن قیزلرنی

ساتیب آلیب بؤلمه‌یدی

ترجمه : آنگونه که ستارگان آسمان را با تیر زدن نتوان گرفت، دختران امروزی را هم به پول خریدن مشکل است .

شرشره دن سوو آقر

قؤیله قولاغین قاقر

بای حقینی بهرمه سه

چؤپان قچان قؤی باقر؟

ترجمه : از شرشره آب میاید. گوسفندان گوش خود را حرکت میدهند. هرگاه بایها مزد چوپان را ندهند، چوپان کی گوسفندان را به چرا میبرد؟

حیه طنگ دن اؤت اله‌ی

چیلیمینگ دن دوت آله‌ی

تیوانک بؤلسه آلیب کي

سربان بولیب بیتله‌ی

ترجمه : از باغت علف بگیرم و از چلمت دود. اگر شتر داری بیار تا ساریانش شوم (۴)

اشعار «رب من» عموماً به شکل تک بیت (فرد) بوده، مضون و محتوی آنرا احساسات و باورهای مذهبی در رابطه با ماه رمضان تشکیل میدهد. چند نمونه آنرا میخوانیم :

رب من اینیب کېلدیم اېشیگیزکه

خدایم اؤغیل ببرسین بېشگیزگه

ترجمه: «رب من» خوانده به دروازه تان آمدم، خداوند به گهواره تان یک پسر بد هد. یا:

روزه نی اوش کون توتیب کېلدیم سینرکه

روزه نی زکاتی نی ببرینک بیزگه

ترجمه: سه روز روزه گرفته آمدیم، زکات روزه را به ما بدهید.

اوی ده کی بؤقچه سینی چنگ باسیبتی

رمه ده کی قؤی لرینی گنگ با سبیتی

ترجمه: بوقچه خانه اش را گردو خاک گرفته گوسفندان رسه اش را گنگ گرفته است (۵)

اشعار مربوط به آیین«طلب باران» و هنگام براه انداختن رسم با بازی مربوط آن که بنام «شیرالا» در سر پل (جوزجان) و (یاغمبر گدایی) در اند خوی «فاریاب) یاد میشود، دارای مفهوم و محتوی مربوط به بارنده گی و اثرات آن بر کشت و زراعت و در نتیجه زندگی مردم است. به یک نمونه آن توجه کنیم :

شیر کېلدی الا کېلدی

یاغمیر منیین جالا کېلدي

دهقانان که خدا ببردی

حناطی اویی کویدی

ترجمه : شیر آمد الا آمد، باران را گرفته آمد. خدا به دهقان داد و خانه حناط سوخت .

آینتیم یا مرثیه های خلق اوزبیک که در روزهای عزا و ماتم خوانده می شوند، از گونه های شعری(منظوم) ادبیات شفاهی آنهاست. اینگونه اشعار فقط در محفل عزا و ماتم زنانه توسط کسی که آنها را

میداند و یا فی البدیهه میگوید، با صوت و آهنگ مخصوص خوانده می شود. اوزبیکان چنین زنان مرثیه خوان را (أیتیمیچی) میگویند.

در ایتم ها نظر به سن و سال، جنسیت و شخصیت متوفا مفهوم مناسب گنجانیده شده است. از اینرو، «أیتیم» اشخاص بزرگسال در عزای خورد سالان یا از زنان در عزای مردان خوانده نمیشود .

اینک چند بیتی از یتیم) را میخوانیم که در عزای مرد روحانی و قاضی سروده شده است .

او چر قوشکه دان بهرگن ئه – ای شاه حسین
مسافر گه نان بهرگن ئه – ای شاه حسین
ییسرلرگه پنه بؤلگن ئه – ای شاه حسین
یتیملرگه سایه بؤلگن ئه – ای شاه حسین
تییسه لرتیره‌ک تیتره‌گن ئه – ای شاه حسین
مینسه‌لر بیدو مودره گن ئه ای شاه حسین
قاضی خان ئه دور آخر ارمانم (۶)

ترجمه: به پرندگان غذا دادی، ای شاه حسین، مسافر را نان دادی، ای شاه حسین. بی پناه را پناه دادی، ای شاه حسین. یتیمان را بابه شدی، ای شاه حسین. از لگدش چنار به لرزه می‌آید، ای شاه حسین. اگر اسب را سوار شوند ناتوانی میکند، ای شاه حسین، ای قاضی خان ارمان آخرم تویی، های شاه حسین.

اینچنین اشعار دیگر چون اولن(آهسته برو)، سلام کیلین (سلام عروس) و نیز اشعار دعا و نفرین و غیره وجود دارند که فرصت و مجال پرداختن به آنها در این مقالت نیست.

حال می پردازیم به آن بخش از ادبیات شفاهی خلق اوزبیک که به عرف و عادت، رسم و عنعنات آنها مربوط نمی باشند

آثار اپیک حماسی که شامل داستان، افسانه ها روایات، حکایات وغیره اند. اینها از ژانرهای بسیار قدیمی و مهم ادبیات شفاهی خلق اوزبیک به شمار میروند. توده های زحمتکش اوزبیک در درازنای تاریخ زندگی خود در پهلوی سایر گونه های ادبیات شفاهی، از تجارب کار و تلاش، تصورات و باورهای خود در عرصه زندگی و پهنه طبعیت بهره جسته، اندیشه ها و برداشتهای خود را در قالب داستانها، افسانه ها و غیره ریخته اند .

در این ژانر ادبیات شفاهی خلق اوزبیک، طیف های رنگین و متنوعی از لحاظ شکل و محتوی به نظر میرسد، چون داستانها و افسانه های تخیلی، جادوگری، رزمی، عشقی، هجوی و آنهاییکه قهرمان شان حیوانات اند .

طبعیست پایین بودن سطح آگاهی و زندگی انسانهای نخستین در مرحله نخست اکثراً باعث دید غیرعلمی و باورهای انمستیک و توتمستیک آنها شده بود. به پیروی از اینگونه باورها که تقریبا در میان همه قبایل و مردمان ابتدایی جهان دیده شده است، بسیاری از حوادث و پدیده های طبیعت، جاندار تلقی میگردید. بعضی حیوانات، گیاهها و درختان مورد احترام و حتی پرستش قرار میگرفتند. ریشه و اثر اینگونه تصورات و باورهای نسل های پیشین اوزبیک را در بسیاری از قصه ها و افسانه های فولکلوریک اوزبیکی دیده میتوانیم. چنان که معجزه باز شدن نی در افسانه «آچیل میشیم، آچیل» یا پاره شدن سنگ در افسانه «آچیل تاش» و همچنین به سنگ تبدیل شدن جوان قهرمان و برخی دیگر در افسانه «یلمانغوز کمپیر» و «اق بیلک خان» همه نشان دهنده باورها و تصورات انمستیک است .

کلمات التجا آمیزی که وابستگان دختر در افسانه های «آچل قمیشیم، آچیل» و «آچیل تاش» به (نی و سنگ) بیان میکند، نمایانگر تصورات و باور مردم پیشین به جاندار بودن آن اجسام است (۷)

به همینگونه، شمار زیاد قصه ها و افسانه های خلق اوزبیک وجود دارند که در آنها قهرمان شان اسپ، گرگ وغیره است . بویژه گرگ، از زمانه های قدم در میان قبایل و اقوام پیشین ترک «توتم» محسوب میگردید . حتی امروز هم در میان اوزبیکان برخی نقاط کشور ما؛ مثلا اوزبیکان سرپل و جوزجان، نوزاد را گاهی برای سلامتی و زنده ماندنش از بین پوست دهن گرگ که به همین منظور نگهداری میشود، میگذرانند. به همین ارتباط، اگر نوزاد پسر بود نامش را بوری یا بوری بای و اگر دختر بود، نامش را بوری خال میگذارند . (۸)

داستان های حماسی خلق اوزبیک یکی از میراثهای مهم و ارجناک ادبیات شفاهی آنان به شمار میرود. در اینگونه داستانها، خصوصاً در روحیات قهرمانی، مردانگی، رزمی، صداقت مردم دفاع از حق و عدالت، ضدیت با جباران و ستمگران و تجاوزگران بازتاب یافته است. در ادبیات شفاهی خلق اوزبیک شمار زیاد داستانهای حماسی چون «الپاپیش»، «گور اوغلی» وغیره وجود دارد.

از ویژگیهای داستانهای حماسی اوزبیکی یکی آنست که آنها را اشخاص ماهر و وارد به فن گویندگی داستان، برای علاقمندان و دوستداران باز میخوانند. این گونه اشخاص را اوز بیکان «بخشی» میگویند. بخشی ها نه تنها گویندگان و خوانندگان داستانهای حماسی خلق اوزبیک اند، بلکه آنها در حقیقت ایجادگران و انتقال دهندگان این میراث ارزشمند توده ها نیز می باشند.

یکی از داستانهای حماسی اوزبیکان «گور (اعلی» (فرزند گوزه/ پسر گور) است. این داستان مشحون از حوادث شگفت انگیز و ماجراهای اضطراب آمیز و جالبی می باشد که ریشه آن تا ژرفای سده های گذشته امتداد دارد. این اثر بدیعی به حیث یک یادگار فولکلوری در خلال سده‌های متمادی به وسیله بخشی‌ها و دیگر راویان سروده شده است.

در همه صحنه ها و ماجراها داستان، قهرمان آن «گوراوغلی» که مرد سلحشور و قدرتمند است، دوستدار و پشتیبان مردم طرفدار عدالت و انصاف و دشمن آشتی ناپذیر ستمگران است. جنبه های دراماتیک و صحنه های تراژیدی و یا کمیدی داستان به حدی نیرومند و قوی است که بخشیان چیره دست هنگام روایت، شنوندگان را مسحور ساخته به شور و هیجان میاورند. (۹)

اینچنین داستانها و افسانه های دیگری چون طاهر و زهره، یازی و زیبا، غریب و شاه صنم، کینجه باتیر، قۆنغوز بیکه، فرهاد و شیرین، بهرام و گل اندام، الدر کوسه، چولاغ بوری، قرق کل وغیره بسیار اند. آنها از لحاظ محتوی، موضوعات مختلف مربوط به زنده گی، احساسات و تصورات مردمان روزگار خود را در بردارند .

آثار لیریک ادبیات شفاهی خلق اوزبیک نیز بخش مهم و بزرگ فولکلور آنها را تشکیل میدهند. خلق اوزبیک در قالب آثار لیریک خود چون قۆشیق، اشوله، تیرمه وغیره، مضامین گوناگونی از وضع زندگی، روحیات، آرزوها و نیازهای خود را گنجانیده است. اینگونه آثار بدیعی و هنری از ژرفای قلب و اندیشه مردم سرچشمه گرفته، لطیف ترین احساسات، هیجانات و نیازهای روحی آنها را همچون بوی سکرآور گلهای بهاری به شنونده میرساند .

آثار لیریک خلق اوزبیک عموما بنابر آهنگین بودن و روانی کلمات شان، با صوت و آهنگ مخصوص همراه با الات موسیقی و یا بدون الات موسیقی، به گونه یگانه با جمعی خوانده میشوند. باید گفت که آثار لیریک مردم اوزبیک از لحاظ شکل، موضوع، وزن و آهنگ خوانش خود از همدیگر فرق میشوند.

در بیشترینه ابیات و نمونه های اینگونه آثار عشق واقعی، دلباختگی، صداقت، مهر و وفا، غم و اندوه موج میزند. دو گونه مثال این ابیات را بخوانیم که آنرا یک دوشیزه دلباخته خطاب به مرد دوستدارش گفته است:

بی قسم تؤنلر کییب
مونچه مینی کویدیره سن
هر زمانده بیر قره‌ب
اؤلمه‌ی توریب اؤلدیره سن

ترجمه : چپن های «بی قسم» را پوشیده مرا در آتش عشقت میسوزانی. هر زمان با یک نگاهت مرا میکشی .

در این ابیات هم غم و اندوه یک زن که شوهرش زن دوم نیز دارد با زتاب یافته است .

چرخیم تناب تشله یدی
بیر بلانی باشله یدی
کونداش لیگی قوریسین
کونده اورو باشله یدی

ترجمه: چرخم تار میاندازد، مثلی که کدام بلائی می آغازد. انباقی او از سرش بماند که هر روز جنگ براه می اندازد (۱۰)

و در این بیات هم دلباخته یی از بی وفایی یارش شکوه ها دارد .

بی وفا اشنا قورسون
دردینگ جانیم که اورسون
کهله من دهب کهلمه دینگ
بو هم یادینک ده تورسون

ترجمه: ای یار بیوفا دردت به جانم وعده دادی و نیامدی. این هم یادت باشد. و یا :

دنبوره نی من چاله‌ی
هر نیرسه بولسه طاله‌ی
جلوه، قیلوو کهله سن
اؤزیم بلای نی اله‌ی (۱۱)

ترجمه: دنبوره را مینوازم، هرچه که در طالعم بود می بینم. جلوه کرده می آیی خودم بلایت را بگیرم .

حال وقت آنست که چند سخن پیرامون درام شفاهی خلق اوزبیک بگوییم:

این ژانر در ادبیات شفاهی خلق اوزبیک هم پیشینه زیادی داشته، در درازنای تاریخ زندگی آنها نسل اندر نسل مراحل تکاملی و دگرگوینهای لازم را پیموده است.

درام شفاهی خلق اوزبیک از لحاظ شکل، موضوع و چگونگی اجرا و نمایش خود دارای گونه های مشخص است. چنانکه نمایش و بازی گدی ها، درام با ماسک که قهرمانان و موضوع آن را حیوانات تشکیل میدهد و درام بدون ماسک را میتوان مشخص کرد .

نمایش و بازی گدی کودکان اوزبیک در حقیقت درام شفاهی کودکان است. ساختن گدی و گدی بازی کودکان در میان مردم اوزبیک پیشینه خیلی زیاد دارد. کودکان را در کار ساختن گدی ها

بزرگان خانواده (عموماً) زنان و دختران یاری میدهند و شگردهای آنرا می آموزاتند. ولی صحنه های برگزاری بازی و نمایش گدی ها را خود کودکان بدون دخالت یا حضور بزرگان اجرا مینمایند . مراحل نمایش گدی ها عموما از تولد آغاز شده بیشیک تویی (توی گهواره) و مراسم عروسی گدی ها را در بر میگیرد . در جریان نمایش، کودکان خود به حیث عاملین و گردانندگان اصلی، از زبان گدی ها سخن میزنند. گپ ها اکثرا نظر به چگونگی موضوع و صحنه، جنسیت و موقعیت گدی ها شکل و دیالوک را میداشته باشند. همچنین، در این جریان کودکان در پیشگاه گدی های خود به خواندن سرودهای ویژه کودکانه و رقص میپردازند. اینکار را آنها اکثرا با نواختن دایره (دف) مخصوص خودشان انجام میدهند. کودکان نظر به سلیقه و ذوق خود به دکوراسیون صحنه پرداخته، برای اینکار از انواع تکه ها و لته تشک، بالشت، پرده‌ها، گلها و از گل و کاغذ بعضی ظرف و وسایل ضروری و زینتی میسازند.

خلاصه نمایش و بازی گدی کودکان مردم اوزبیک واقعاً جالب و تماشایی بوده، آنها آنرا طی چند بخش یا پرده پیهم اجرا مینمایند. اگر نمایش و بازی گدی کودکان اوزبیک را «تیاتر گدی عامیانه» بنامیم، بخطا نرفته ایم.

و اما، درام شفاهی که مردان در اوقاتی چون جشنها، عروسی ها، میله ها و محافل خوشی دیگر به راه میاندازند، در میان اوزبیکان از زمان های خیلی پیشین رایج و معمول بوده است. اینگونه نمایش های هنری بدیعی، از دست کسانی ساخته است که آنها بنابر استعداد فطری و ذوق و زحمت خود مهارت های لازم را کسب و آموخته اند. اجرا کنندگان درام شفاهی در پیشگاه مردم نمایشات خود را با شکل و محتوی معین با استفاده از وسایل و مواد لازم به نمایش میگذارند.

شرکت کنندگان قبلاً روی موضوع و چگونگی اجرای درام آماده گی گرفته، با مشخص شدن نقش ها روی صحنه ظاهر میشوند. هرگاه قهرمانان و موضوع درام حیوانات باشند، آنها با استفاده از مواد مختلف برای اجرا کننده ها ماسک های لازم را میسازند . ماسکها گاهی ناقص که صرف روی شخص را می پوشاند، و گاهی مکمل که همه بدن بازیکن را می پوشاند، ساخته میشود. اینگونه نمایشات عموماً در میدان وسیع و فضای آزاد بدون دکوراسیون و صحنه مخصوص اجرا میگردد. بقایای این ژانر ارزشمند ادبیات شفاهی خلق اوزبیک تاکنون در اولسوالی سرپل ولایت جوزجان باقی بوده، نگارنده خود بارها در بخشها و مراسم خوش دیگر شاهد هنرنمایی هنرمندان عوام بوده‌ام. ولی با دریغ که این گنجینه ادبی و هنری خلق اوزبیک بدون آنکه توجهی به آن صورت گرفته، نگهداری و تقویت گردد، در حال از بین رفتن است .

آثار دیگر ادبیات شفاهی خلق اوزبیک را مقوله ها، ضرب المثل ها و چیستانها تشکیل میدهند. به همه آشکار است که این ژانر ادبیات شفاهی خلق فرایند کار و تلاش انسانها و تجارب حاصل از آنست. توده ها برداشتها، قضاوتها و تجارب خود را با نبوغ و استعداد حیرت انکیزی در چند کلمه ساده و کوتاه، گنجانیده، آنها را همچون قانون و قاعده موضوی خود بکار میبرند. قاطعیت و حکم آنها در چایش تا آن حد است که فرهیخته مردی آنرا «تیزتر از شمشیر» دانسته است.

ضرب المثل ها و مقوله ها آنچنان کلمات و جملات بهم بافت خورده و صقیل یافته است که در آنها خصوصیت های جامعه، مناسبات اجتماعی و فردی و جهان بینی توده ها با زتاب یافته است.

آنها از لحاظ تاریخی اتنوگرافی جامعه شناسی زبان شناسی و غیره از اهمیت بزرگ و ویژه یی برخوردارند .

خلق اوزبیک دارای گنجینه بزرگی از ضرب المثل ها و مقوله ها اند . قد یمترین نمونه های آن در کتاب «دیوان لغات الترک» محمود الکاشعری ثبت شده و امروز در دسترس ماست.

ضرب المثل های اوزبیکی از لحاظ شکل دارای صنایع بدیعی چون تشبیه، کنایه) طیز استعاره و غیره بوده و به گونه منظوم و منثور وجود دارند. از لحاظ محتوی مجموعه آنها را دایره المعارف تاریخ زندگی اوزبیکان میتوان گفت.

ضرب المثل ها و مقوله های قدیمی خلق اوزبیک که در کتاب (دیوان لغات الترک) ثبت شده اند، برخی با تغییر و برخی از آنها عیناً و بدون تغییر امروز هم وجود دارند؛ مثلاء این نمونه ها امروز با اندکی تغییر به کار برده میشوند .

«آش تاتیغی توز» شکل امروز **«اش نینگ طعمی توز بیلن»**/ مزه آش با نمک است.

«قورقوس کیشیگیه قوسی کورو نور». شکل امروز **«قۆرقنگگه، قۆشه کۆرینور»** (یعنی ترسو دشمن را دو تا می بیند) .

«ایگیشده، قالمس» شکل امروز **«محنت یېرده قالمس»** (یعنی زحمت بیهوده نمیرود)

ولی این نمونه ها در حال حاضر هم عینیا در زبان اوزبیکی وجود دارند .

«تامه– تامه، کۆل بۆلور»/ قطره قطره دریا میشود.

«قوروق یغاج، اېگیلمس»/ چوب خشک کج نمیشود.

«بیر قرغه بلن قیش کېلمس»/ با یک زاغ زمستان نمی آید یا به یک گل بهار نمیشود.

چیستانها از قدیمترین آثار فولکلوری اوزبیکان بوده، آنرا جماغ (جمباق)، تاپتی مثل، گاهی هم «مثل» میگویند. چستانهای عامیانه خلق اوزبیک به شکل منظوم یا منثور وجود داشته، موضوع و محتوی آنرا پدیده ها و عناصر گوناگون طبیعت، جامعه و انسان تشکیل میدهد. چیزهایی مانند کوه، جنگل، دریا، بیابان، زمین، آسمان، آفتاب، ستاره ها، برف، باران ژاله فصل ها، ظلمت، نور، توفان، رعد و برق، حیوانات نباتات و انسان روزگار و کار موضوع چستانها است.

چستانها در رشد و انکشاف ذهن کودکان و نوجوانان، ارتقای سطح آگاهی و شناخت ایشان از محیط زیست پیرامون شان، نقش مهم و ارزنده یی دارند. این میرات پسندیده و نیکوی توده ها نسل اندر نسل تا امروز رسیده و در این جریان از لحاظ شکل و محتوای خود به درجه عالیتر انکشاف و تکامل خود رسیده است. اینک چند نمونه از چیستانهای اوزبیکی:

«تگی تغاره، اوستی نغاره– بیر گلی لاله، مینگ گلی پیچک»

ترجمه: زیرش تغاره، با لایش نغاره– یک گلش لاله، هزار گلش پیچک.

جواب : زمین و آسمان و مهتاب و ستاره ها ،

«اؤزی بیرگز، حکمی مینگ گز/ خودش یک گز، حکمش هزار گز. جواب: تفنگ

«سریغ هوجک (م) کوچک»/ (گوساله زرد دمش کجک/

جواب: آتش یا کژدم

«شیپ اپتتی شبرخان کپتتی» (شیپ کرد و شبرغان رفت) جواب (سوزن) (۱۳)

اکنون که به فرجام بررسی فشرده ادبیات شفاهی خلق اوزبیک رسیده ایم. پیش از اینکه مختصر یاد آوری در مورد فولکلور و شناسی اوز یکان بنمایم، این نکته را باید در نظر داشت که محتوی و شاید همه آثار فولکلوری دارای ماهیت اجتماعی و مردمی نمی‌باشند. گرویدن و اتکا به برخی به پدیده‌ها، باور به شاهان و حکمداران، اعتقاد به قسمت و تقدیر و شماری از باورها و اندیشه های خرافی و مورد حمایت طبقات حاکم نیز در آنها وجود دارد. آشکار است که اینگونه باورها اندیشه ها و آثار باعث گمراهی مردم، برداشت و تلقین نادرست و در نتیجه انحراف ذهنی و عملی تو ده ها می‌شود. طبعیست، همه آثار فولکلوریک از آن مردم زحمتکش و موافق به منافع طبقاتی آنها بوده نمی‌تواند. چنانکه بسیار اند ضرب المثل ها و مقوله هاییکه در آنها غایه‌های خرافی، قناعت به غریبی و برده‌گی گنجانیده شده است. نیز، هستند شمار زیاد سرودها و ابیات فلکلوری که در آنها شاهان، اربابان و حکمداران مدح و ستایش شده اند. معلوم است که علت اساسی به وجود آمدن اینگونه آثار همانا بیسوادی توده های مردم، پائین بودن سطح اگاهی آنها و شرایط ویژه زندگی اجتماعی– اقتصادی شان است.

حال با مختصر یادآوری پیرامون فولکلورشناسی اوزبیکان کشور ما نبشته خود را خاتمه میدهم:

اهمیت و نقش آثار فولکلوری در پژوهشهای گوناگون علمی به همه آشکار است. بر پایه همین اهمیت و کارایی بود که از سده (۱۸) بدینسو در سطح جهانی علاقمندان و پژوهشگران فولکلور در کشورهای مختلف دست به ثبت و جمع‌آوری آثار فولکلوری مردمان خود زدند. این کار در کشورما از چند دهه بدینسو آغاز گردیده، کارهای

ارزشمند و درخور توجه در قسمت جمع آوری و پژوهش فولکلور مردمان ما صورت گرفته و میگیرد.

به طور مشخص آغاز فولکلور شناسی ز فولکلور شناسی و کار ثبت و جمع آوری فولکلور اوزبیکان کشورما را بوسیله اشخاص علاقمند داخلی و خارجی از حدود دهه (۳۰) سده جاری(بیستم میلادی) به اینسو میتوان تعیین کرد. در این راه به ویژه علاقمندان و پژوهشگران خارجی پیشگام بوده اند. در زیر برخی از آنها را نام میگیریم.

دانشمند ترک شناس و فولکلوریست سویدنی به نام گونار یارینگ) برای بار نخست اطلاعات فراهم آورده و نتیجه مطا لعه و پژوهش خود را ضمن رساله‌یی زیر عنوان (on the destriution of turk fribesin of)

در اروپا منتشر ساخت. نامبرده در رساله او مواد و اطلاعات زیادی راجع به نفوس، زبان، فولکلور، شرایط زیست، مدنیت و اتنوگرافی مردمان ترکی زبان افغانستان چون اوزبیکها، ترکمن ها قزاقها، قیرغیزها، ایماقها، قرلوقها، چغنایها و غیره وجود دارد. (۱۴)

همچنان، ادیب و دانشمند جمهوری تاجیکستان سعد الله یوف مجموعه‌یی را به نام های ضرب المثل ها و مقوله های تاجیکان و اوزبیکان قته‌غن افغانستان به سال 1363م. در شهر دوشنبه به چاپ رسیده است.

خاورشناس و فیلالوگ اوزبیکستان نریمان عبدالله‌ییف هنگام بود و باش خود در ولایت جوزجان، به ویژه شهرهای سرپل و شبرغان شماری از مواد فولکلوری اوزبیکان مناطق یاد شده را چون سرودها، ضرب المثل ها، مقوله و چیستان ها ثبت نموده و پس از بازگشت به

کشورش با استفاده از مواد و معلومات آورده خود مقاله‌یی را زیر عنوان «در باره شیوه های اوزبیکان افغانستان» به سال (1976م) در مجله «اوزبیک تیلی و ادبیاتی» به نشر رساند.

در مقاله موصوف معلومات جالبی در مورد شیوه های گویش اوزبیکان افغانستان داده شده است. او برای مقایسه و نشان دادن شیوه های گویش اوزبیکان سرپل و شبرغان به تعداد (10) نمونه از سرود، مقوله و ضرب‌المثل و نیز (19) چیستان ذکر مینماید. (16)

همچنین از مقاله شاه منصور زیر عنوان (فولکلور اوزبیکان افغانستان) منتشره در مجله «اوزبیک تیلی و ادبیاتی»، شماره ۱۱، تاشکند ۱۹۶۰م. و مقاله عارف عثمان در باره مطالعه برخی مسایل مهم فولکلور اوزبیکان افغانستان پاریس (بزبان انگلیسی) مواد به بیست و نهمین کنگره بین‌المللی شرق شناسان ۱۹۷۶م. میتوان نام برد.(۱۷)

در داخل کشور طوریکه بیشتر گفتیم، کار ثبت، جمع آوری و پژوهش آثار فولکلوری اوزبیکان از چندین سال به اینسو آغاز گردیده است – علاقمندان و پژوهشگران این کار مقداری از ضرب المثل ها، مقوله ها، سرودها، داستانها، افسانه ها، قصه‌ها، چیستان ها، بازیها، باورها، رسم ها و دیگر گونه های فولکلور اوزبیکان را ثبت و به گونه مجموعه مقالات و نبشته ها به نشر رسانده اند. چنانکه مجموعه «خلق دردانه لری» را که در برگیرنده شمار زیاد سرودها، چستان ها، افسانه ها، ضرب المثل ها، مقو له، آیین ها و بازیهای عامیانه اوزبیک است. این اثر را آقای فیض الله ایماق فراهم آورده و به نشر رسانده است. همچنین دانشمندان اوزبیکستان شوروی داکتر عارف عثمان مجموعه‌یی از ضرب المثل ها و مقوله های اوزبیکی را در مجموعه «خلق تفکری» به نشر رسانیده است .

ازین دو مجموعه یاد شده که بگذریم، شمار زیاد مقالات (نبشته ها پیرامون فولکلور اوزبیکان) به زبانهای دری و اوزبیکی و نیز مقدار زیاد آثار و مواد فولکلوری در مطبوعات کشورما چون مجله های لمر، فولکلور، فرهنگ خلق، عرفان، فرهنگ مردم، جریده یولدوز، روزنامه فاریاب و غیره از سال ۱۳۴۰ بدینسو به وسیله علاقمندان و خادمان زبان و فرهنگ خلق اوزبیک به نشر رسیده است. اینچنین برنامه اوزبیکی رادیو افغانستان هم سهم در خور توجه‌یی را با استفاده از همکاری شنوندگان خود در جمع آوری آثار فولکلوری و پخش آن از راه امواج رادیو گرفته است.

پرسشی مطرح میشود که آیا کارهای انجام یافته و مواد فراهم آمده فلکلور خلق اوزبیک نظر به گنجینه عظیم آن بسنده و کافیست؟

طبعاً پاسخ منفی خواهد بود. برای اینکه کارهای انجام یافته و مواد جمع آوری شده در مقایسه با گنجینه بزرگ فولکلور خلق اوزبیک نهایت اندک و ناچیز است. اهمیت و نقش فولکلور در مطالعات و پژوهشهای علمی ایجاب مینماید تا بدون اتلاف وقت، با استفاده از و سایل و امکانات ضروری برای ثبت و جمع آوری آثار و مواد فولکلور– این گنجینه گرانبها از حافظه، سینه و زبان گویندگان و راویان واقعی شان بیرون کشیده شده و ثبت گردند. زمان منتظر ما نمی‌ماند. فرهنگ مردم، از جمله ادبیات شفاهی آنرا مطابق شرایط اجتماعی– اقتصادی جامعه تغییر میدهد و بسی از گنجینه‌های آنرا به تاراج میبرد.

با بهره‌گیری از فرصت، پیشنهاد می‌نمایم که مقامات و مراجع ذیصلاح اقدامات علمی و عملی لازم را غرض ثبت و جمع آوری فولکلور مردم کشورما، از جمله فولکلور خلق اوزبیک مهیا نموده، زمینه نشر و پژوهش آنها را فراهم سازند.

یادداشتها و سر چشمه ها .

۱. اوزبیک خلق شفاهی شعری ایجادی (ایجاد شعری شفاهی خلق اوزبیک)، مولفان رزاقوف و توره میرزایوف، انتشارات (اوقوتوچی)، تاشکند: ۱۹۸۰م.، ص ۷۲-۷۳.

۲- همان اثر ص ۷۴ و جریده (یولدوز شماره های مورخ ۱۲ ۱۱۵ / ۱۳۶۲ و شماره سال ۱۳۶۱.

۳. اوزبیک ادبیاتی تاریخی، ن . مله ییف، نشریات (اوقوتوچی)، تاشکند: ۱۹۷۶م.، ج ۱، ص۵۵-۵۹.

۴. خلق در دانه لری، فیض الله ایماق، کابل: ۱۳۵۹ش.، ص ۰۱۴۷۰۱۳

۵. جریده یولدوز، شماره ۱۴۰ سرطان ۱۳۹۲.

۶. این مرثیه را از زبان محترمه بی بی عایشه بنت قاضی میرزا محمد اسماعیل (۸۰ ساله باشنده اولسوالی سرپل ولایت جوزجان، ملیت اوزبیک) ثبت نمودم.

۷. اوزبیک خلق شفاهی شعری ایجادی، ص ۵۰-۵۱.

۸. مجله فرهنگ مردم، شماره سال ششم ۱۳۶۲ ص ۱۹.

۹. مجله فولکلور، مقاله داستانهای فولکلوری، سال دوم، ش ۶-۴، ص۱۳۰.

۱۰. خلق دردانه لری، ص ۴۴ ا، ص ۱۳۷.

۱۱. اوزبیک ادبیاتی تاریخی، مله یف، ج۱، ص۶۵-۶۶.

۱۲. خلق دردانه لری، ص ۲۳۱-۲۳۶.

۱۳. مجله عرفان، شماره ماه دلو، ۱۳۵۷، ص۷ .

۱۴. نریمان عبدالله یف، شیوه های اوزبیکی افغانستان، مجله اوزبیک تیلی و ادبیاتی، 1979 م.، ص ۴۸-۷۶. (به نقل از مجله عرفان شماره ماه دلو ۱۳۵۷، ص۷۸)

۱۶. خلق تفکری، داکتر عارف عثمان، التشارات اکادمی علوم جمهوری دموکراتیک افغانستان، مرکز تحقیقات بین‌المللی پشتو، کابل: ۱۳۵۹ش.، صفحات د-هـ (مقدمه)

۱۷. همان، اثر، ص۴۲۸-۴۲۹.

حلیم یارقین‌نینگ قیسقه ترجمه حالی
(بیوگرافی)

محمد کریم ذره عظیمی و بی بی معرفت اۏغلی محمد حلیم یارقین هـ 1329/م. 1952-ییلی سرپل ولایتی مرکزی سرپل شهری‌نینگ «قاضی‌خانه»گه مشهور «تکانه‌خانه» محله‌سیده توغیلگن. او، باشلینغیچ و اۏرته مکتبنی سرپل‌نینگ «منهاج سراج» مکتبی، لیسه دورینی ایسه هرات و کابل دارالمعلمین‌لریده توگتدی. او، هجري قویاش 1354-ییلی کابل بیلیم یورتی، طبیعي بیلیملر فاکولته‌سی‌نینگ فیزیک بۏلیمینی موفقیتلی توگه‌تیب، دیپلوم آلدی.

او قویاش ییلی ۱۳۵۵-ییلدن باشلب، سرپل منهاج سراج و کابل حربی لیسه‌لری همده جوزجان علیشیرنوایی اۏقیتووچی تربیه‌لش

یوکسک مؤسسه‌سیده درس بېردی. شونینگدېک، معارف وزیرلیگی تعلیمی نصاب و اۆقووکتابلر تألیفی ریاستی، اۆزبېک بۆلیمیده مؤلف و ایدیتور صفتیده، ستاره رادیو-تلویزیونیده نشرات باشقرووچی همده افغانستان انسان حقوقی مستقل کمیسیونی اداره‌سیده تعلیمی نصاب مسؤولی صفتیده کۆپ ییللر ایشله‌دی. شونینگدېک، مهاجرت کېزلریده بیر نېچه ییل اۆزبېکستان فنلر اکادیمیه‌سی، تیل و ادبیات انستیتوتیده ایشلب، «بابر خلق ارا فوندی» بیلن همکارلیک قیلدی.

او دکتور شفیقه یارقین بیلن اویلنگن. بیر قیز و ایکی اۆغلی (ویدا، سنجر و ارسلان) بار. حاضر متقاعد بۆلیب، سویدن اۆلکه‌سیده یشه‌ماقده.

حلیم یارقین چمه‌سی 40 ییلدن آشه اۆزبېک فولکلوری، ادبیاتی، تیلی، مدنیتی همده بدیعي ادبیات‌نینگ طنز(هجویه) بۆییچه قلم تېبره‌تیب کېلماقده.

اونینگ علمي-تحقیقي اثرلری افغانستان، اۆزبېکستان، ایران و تورکیه ده باسیلیب چیققن. قاله بېرسه بو اۆلکه‌لرده بیر قنچه خلق ارا علمي-ادبي سیمینار و کنفرانسلر قتنه‌شیب، علمي مقاله اۆقیگن.

حلیم یارقین‌نینگ 10 ته طنز(هجویه) حکایه‌لر تۆپلمی و ۲۵ عنوان علمي-تحقیقي رساله و کتابلری باسیلیب چیققن.

مکافات و ساورینلر(جوایز):

حلیم یارقین چمه‌سی ۴۰ ییلدن آرتیق مدت علمي، تحقیقي و یازووچیلیک فعالیتی چۆزیغیده افغانستان همده ایران و اۆزبېکستان کبی چېت اېللر علمي و مدني اداره و مرکزلریدن اعتبارلی ملي و خلق ارا مکافات و ساورینلر آلیشگه اېریشگن. اولر قوییده‌گیچه:

۱. افغانستان جمهورلیگی اطلاعات و کلتور وزیرلیگی‌نینگ ۱۹۹۰/۱۳۶۹– ییل فولکلور ساورینی: «بازیهای عامیانه اوزبیکان جوزجان» کتاب اوچون. بو کتابده سرپل و جوزجان اؤزبېک باله‌لر، اېسبورونلر و خاتین–قیزلر اؤینه‌یدیگن ۱۰۷ ته اؤیین تانیتیلگن.

۲. اؤزبېکستان جمهورلیگی رادیو–تلویزیونی تماندن میلادي ۱۹۸۵/قویاش ۱۳۶۴ ییلی نازیزیم فاشیستلریگه قازانیلگن غلبه‌نینگ ۴۰ ییللیگی مناسبتی بیلن یؤلگه قؤییلگن خلق ارا بېللشوو(مسابقه) ده، سؤره‌لگن ۱۰ ته سؤراقله جواب یازیب، بیرینچی اؤرینني آلگن. بېللشوو ساورینی اېسه رسمي مهمان اؤله‌راق، ایکی هفته‌لیک اؤزبېکستان نینگ تاشکېنت، سمرقند و بخارا شهرلریگه سیر و سیاحت اېدی.

۳. اؤزبېکستان اؤلکه‌سیدن میلادي ۲۰۰۴/قویاش ۱۳۸۳–ییل «بابر خلق فوندی»نینگ اؤزه‌ل ساورین و آلقیشنامه‌سی. «بابری خط» رساله‌سی تألیفی همده بابر و بابرشناسلیک بؤییچه کېنگ تحقیقات و علمي رساله و مقاله‌لری اوچون.

۴. ایران اسلامي جمهورلیگی، فرهنگ و ارشاد وزیرلیگی تماندن ۵ ته آلتین بلداق(سکه)، مخصوص لوح و آلقیشنامه. بو ساورین دکتور شفیقه یارقین بیلن بیرگه تألیف اېتیلگن ۴۰۰۰۰ سؤز و اتمه‌دن عبارت ایکی جلدلیک «فرهنگ اوزبیکی به فارسی» سؤزلیگی، ۱۳۸۶– ییلی تهران خلق ارا کتاب کؤرگزمه‌سیده، فصل‌نینگ ۱۰ ته اېنگ یخشی کتابی قطاریده تنلنگنی اوچون.

۵. اؤزبېکستانده «موشتوم» فکاهی ژورنالی و «افندی» فکاهی جریده‌سی تماندن میلادي ۲۰۰۷–ییلی یؤلگه قؤییلگن طنز، کمیدی، قیزیقچیلیک، ... ترماقلری بېللشوویده، طنز بؤلیمی‌ده بیرینچی اؤرینني اېگللب، مخصوص ساورینني آلیشگه اېریشگن.

لست کتاب‌های چاپ شده محمد حلیم یارقین

الف) فولکلورشناسی

۱. بازیهای عامیانه اوزبیکان جوزجان و سرپل (دربرگیر 107 نوع بازی)، محمد حلیم یارقین، ریاست امور ملیتها، کابل: 1369.

۲. رساله "شیوه‌های تداوی‌های عامیانه اوزبیکان جوزجان، محمد حلیم یارقین، (مجله فرهنگ مردم، سال پنجم، شماره های 5، 6 و 7)

۳. فولکلور خزینه‌سیدن، چاپگه ییباریلگن.

ب) تاریخ و اتنوگرافی

۴. برگهایی از تاریخ اوزبیکان افغانستان، محمد حلیم یارقین، چاپ اول، مزارشریف: 1384، چاپ دوم، مزارشریف: 1388 (هردو نشر توسط انجمن فرهنگی میرزا اولوغ بیک است) و چاپ سوم انتشارات خراسان، کابل: 1392.

۵. دو سیمای درخشان سیاسی اوزبیک (میرزا امام بیردی و پروفیسور میمنگی)، محمد حلیم یارقین، مطبعه اعتصام، کابل: 1392.

۶. اطلس اتنوگرافی اقوام ولایت جوزجان، محمد حلیم یارقین، نشر غضنفر بانک، کابل: 2010/1389.

۷. رسالۀ "تدریس و آموزش در مکاتب خانگی جوزجان و سرپل"، محمد حلیم یارقین، (ضمیمه مجله عرفان– 1363)

ج) زبان و ادبیات:

۸. اؤزبیک تیلی فرازیولوژیک سؤزلیگی (فرهنگ فرازیولوژی زبان اوزبیکی)، انتشارات خراسان، تهران: 1392.

۹. بابر منگولیگی (جاویدانگی بابر)، شبرغان: 1372(تألیف مشترک با دکتور شفیقه یارقین)

۱۰. تورکی آتلر سؤزلیگی (فرهنگ نامهای تورکی)، شبرغان: 1376. (تألیف مشترک با دکتور شفیقه یارقین)

۱۱. در بارهٔ زبان، خط و فرهنگ‌نویسی تورکی(اوزبیکی)، نشر انجمن فرهنگی آیدین افغانستان، کابل: 1385(تألیف مشترک با دکتور شفیقه یارقین)

۱۲. سیمای میرعلیشیرنوایی، نشر انجمن فرهنگی امیر علیشیر نوایی، کابل: 1369(تألیف مشترک با دکتور شفیقه یارقین)

۱۳. فرهنگ اوزبیکی به فارسی، دو جلد، انتشارات "سخن"، تهران: 1386. (تألیف مشترک با دکتور شفیقه یارقین)

۱۴. بابری خط (خط بابری)، نشر انجمن فرهنگی آیدین افغانستان، چاپ اول، کابل: 1384؛ چاپ دوم(ترجمه ترکی آذری)، ایران–تبریز: هجری 1396؛ چاپ سوم(ترجمه ترکی تورکیه)، استانبول: میلادی 2018؛ چاپ چهارم (ترجمه دری)، کابل: 1398 و چاپ پنجم (اوزبیکی به خط سیریلیک)، تاشکند: 2023.

۱۵. کتابنامه/کتالوگ (معرفی 202 عنوان کتاب چاپی اوزبیکی به خط عربی در 50 سال پسین)، نشر غضنفر بانک، کابل: 1392.

۱۶. سؤزلر و توشونچه‌لر (واژه‌ها و مفاهیم)، محمد حلیم یارقین، مزارشریف: 2023/1402

۱۷. یولدوزلر ایزیدن، تعلیمی انتشارات مؤسسه‌سی، کابل: 1392/م. 2014 (تألیف مشترک با دکتور شفیقه یارقین)

۱۸. بیلگی تامچیلری(علمي–ادبي مقاله‌لر)، محمد حلیم یارقین، بابر کلتوری انجمنی/سویدن، مزارشریف:هجري قویاش ۱۴۰۵/م. ۲۰۲۶.

د) طنزهای اوزبیکی:

۱۹. وکالت دغدغه لری! (دغدغه های وکالت!)، کابل: 1386

۲۰. ینگی رئیس هم کېلدی! (رئیس نو هم آمد!)، کابل: 1386

۲۱. بیز اعلانلر تخته‌سی‌میز! (ما تخته اعلانات هستیم!) کابل: هجري قویاش 1386

۲۲. ده‌یدی ایتلر کمپاینی! (کمپاین سگهای ولگرد!) کابل: 1389

۲۳. سۏکیش هم پول بۏلر اېکن! (دشنام هم پول میشده است!)، کابل: هجري قویاش 1389

۲۴. حاجی تریشر!، انتشارات الازهر، کابل: 1392

۲۵. بیز نېگه اوروشه میز؟ (ما چرا می جنگیم؟)، کابل–انقره: هجري قویاش 1399/م. 2020

طنزهای دری:

۲۶. راز تشنابها! (طنزهای دری)، انتشارات الازهر، کابل: 2013/1392

۲۷. نمایش عجیب! (طنزهای دری)، انتشارات الازهر، کابل: 1392

۲۸. کمپاین سگهای ولگرد!(طنز دری)، انتشارات الازهر، کابل: 1392

ترجمه طنزها:

۲۹. بو اؤشه بیچاره‌گینه! (ای همو بیچاره گک!/ترجمه اوزبیکی طنزهای جلال نورانی)، کابل: 1392

۳۰. بیر جفت لعنتی جوراب! (یک جفت جراب لعنتی/ ترجمه اوزبیکی طنزهای عزیز نسین)، 1403/م.2024، انترنت، pdf

۳۱. شعر شیداسی! (شیدای شعر/ترجمه اوزبیکی طنزهای عزیز نسین)، 1403/م.2024، انترنت، pdf

۳۲. اویله‌نیش راهنماسی! (راهنمای ازدواج!/ ترجمه اوزبیکی طنزهای عزیز نسین)، 1403/م.2024، انترنت، pdf

هـ) موضوعات عمومی

۳۳. یوزته قیزیقرلی و عبرتلی نکته (100 نکته جالب و آموزنده)، کابل-انقره: 2020/1399

فولکلور اؤرنکلریگه تېگیشلی تورلی فوتولر

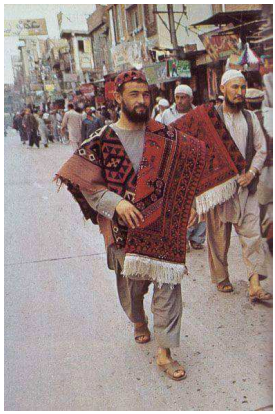

KEVIN KELLY

